

Abdullah Ocalan

Werger: Rêşad Sorgul

Sererastkirin: Luqman Guldivê

LI TIRKIYÊ PIRSGIRÊKÊN DEMOKRATÎKBÛYÎNÊ, LI KURDISTANÊ MODELÊN ÇARESERYÊ

(NEXŞEYA RÊ)

PÊŞGOTIN

BEŞA YEKEMÎN: DESTPÊK

BEŞA DUYEMÎN: ÇARÇOVEYA TÊGÎNÎ, TEORÎK Û PRENSÎBÎ

A- ÇARÇOVEYA TÊGÎNÎ

B- ÇARÇOVEYA TEORÎK

C- ÇARÇOVEYA PRENSÎBÎ

1- Prensîba Neteweya Demokratîk

2- Prensîba Welatê Hevpar (Welatê Demokratîk)

3- Prensîba Komara Demokratîk

4- Prensîba Destûra Bingehîn a Demokratîk

5- Prensîba Çareseriyaya Demokratîk

6- Prensîba Bihevrebûna Azadî û Mafên Ferdî û Kolektîf

7- Prensîba Azadî û Serxwebûna Îdeolojîk

8- Prensîba Nihatî û Dîrokîtî

9- Prensîba Wijdan û Exlaq

10- Prensîba Xweparastina Demokrasiyan

BEŞA SÊYEMÎN: LI TIRKIYÊ PIRSGIRÊKA DEMOKRASIYÊ Û ÇARESERIYA DESTÛRA BINGEHÎN A DEMOKRATÎK

A- LI TIRKIYÊ DERKETINA HOLÊ YA PIRSGIRÊKA DEMOKRASIYÊ, PÊŞKETINA WÊ Û ENCAMÊN WÊ

B- DERKETINA JI KRÎZÊ Û ÇARESERIYA DESTÛRA BINGEHÎN A DEMOKRATÎK

- 1- Neteweya Demokratîk
- 2- Welatê Hevpar (Welatê Demokratîk)
- 3- Komara Demokratîk
- 4- Çareseriya Demokratîk
- 5- Jihevnebûna Mafên Kolektîf û Ferdî
- 6- Azadî û Serxwebûna Îdeolojîk
- 7- Nihatî û Dîrokîtî
- 8- Exlaq û Wijdan
- 9- Xweparastina Demokrasiyan

BEŞA ÇAREMÎN: PIRSGIRÊKA KURD Û ÇARESERYÊN MUHTEMEL

A- DI TÊKILIYÊN KURD Û TIRKAN DE DIYALEKTÎKA DÎROKÎ

B- XETIMÎNA PROJEYA KOMARÊ YA MODERNÎTEYA KAPÎTALÎST Û DERKETINA HOLÊ YA PKK'Ê

C- DI PIRSGIRÊKA KURD DE ÇARESERYÊN MUHTEMEL

1- Çareseriya Îmhaker a Neteweyî ya Hegemonyadariya Modernîteya Kapîtalîst

2- Çareseriya Dewletdar-Netewe ya Federalîst a Kurd

3- Çareseriya Neteweya Demokratîk

a- Neteweya Demokratîk

b- Welatê Hevpar (Welatê Demokratîk)

c- Komara Demokratîk

d- Destûra Bingehîn a Demokratîk

e- Jihevnebûna Mafên Kolektîf û Ferdî

f- Azadî û Serxwebûna Îdeolojîk

g- Nihatî û Dîrokîtî

h- Exlaq û Wijdan

i- Xweparastina Demokrasiyan

4- Di Asta Nav De Berbiçavkirina Çareseriya Demokratîk: KCK

5- Di Çareseriya Bi Navê KCKê de Şaxên Wê Yên Muhtemel Bêne Pêkanîn

a- Şaxê Aborî

b- Şaxê Civakî

c- Şaxê Ewlekariyê

d- Şaxê Dîplomatîk

BEŞA PÊNCEMÎN: PLANA ÇALAKIYÊ

1- Plana Çareseriyê Îmhaker û Înkarker a Ji Rêûresmê

2- Plana Çareseriyê Milliyetgir, Federalîst

3- Plana Çareseriyê Demokratîk

a- Qonaxa Yekemîn

b- Qonaxa Duyemîn

c- Qonaxa Sêyemîn

BEŞA ŞEŞEMÎN: ENCAM

LI TIRKIYÊ PIRSGIRÊKÊN DEMOKRATÎKBÛYÎNÊ, LI KURDISTANÊ MODELÊN ÇARESERYÊ

(NEXŞEYA RÊ)

PÊŞGOTIN

Li Tirkiyê guftûgoyên li ser demokratîkbûyîne zêde dibin. Di bingehê van guftûgoyan de jî pirsgirêka Kurd heye. Di sala 2009'an de Serokkomarê Tirkiyê Rêzdar Abdullah Gul bi xwe di çarçoveya çareseriyê pirsgirêka Kurd de gotibû "Yan wê çareser bibe, yan wê çareser bibe." Bi vê yekê jî diyar dibû ka di demokratîkbûna Tirkiyê de çareserkirina pirsgirêka Kurd çiqasî girîng e. Ji lewra jî ez bi berpirsiyariya li ser milê xwe radibim û divê vê nirxandinê pêşkêş bikim. Herweha tevahiya saziyên bingehîn ên dewletê yên bi ewlekariyê re têkildar di warê pirsgirêkên çareseriyê wan lezgîn de helwestên diyarker nîşan dan. Dîsa di nava raya giştî de li ser şexsê min nirxandin û bangawazî hatin kirin. Van hemûyan ev pêşkêşî girîngtir û elzem kir.

Di heman mijarê de li serê salên 1990'î xwestekên devkî û nivîskî yên Serokkomarê demê Rêzdar Turgut Ozal û di sala 1997'an de yên Serokwezîr Rêzdar Necmettîn Erbakan, di heman demê de notên agahdarkirinê yên ji Beşa Têkiliyên Civakî yên Artêşê hatin, sala 1999'an di wexta êsîrketinê de di jêpîrsîna deh rojên girtinê û hevdiîtinên bi hin rayedaran re di pêvajoya piştî jêpîrsînê de, dîsa nivîsên nirxandinê û nameyên min ji saziyên cûrbicûr ên dewletê re şandî û tevî van, meyla Komara Tirkiyê ya her diçû xuyatir dibû di vê pêşkêşkirinê de bi bandor bûne.

Beşa Yekemîn: DESTPÊK

Pirsgirêkên demokratîkbûnê di dîrokê de her hebûn. Çawa ku dixwazin nîşan bidin, diyardeyek e ku bi modernîteya Ewrûpayê re derneketiye holê. Di xwezaya civakan de meylên demokratîk her hene. Her hebûn der barê xwe de xwedî însiyatîf, rêveberin û berdayîne ye. Em vê yekê di her hebûnê de dibînin û demokrasî bi xwe jî bi van diyardeyan girêdayî ye. Ez yeqîn dikim ku ev dîtineke gerdûnî ye.

Di dîroka şaristaniyê de nexasim di dema destpêkê ya Sumeran de saziyên meclîsan ên ji berdevkên civaka cotkaran û gelê bajarên pêkhatî bi roleke girîng rabûne. Bi qasî ku tê dîtin, saziyên demokratîk ên pêşî ne li Grek-Atînayê, lê li bajarên Sumeran pêk hatine û ev rastiyeke e ku mirov nikare înkare bike. Bi demê re giraniya rahib, rêveberê polîtîk û rayedarê eskerî zêde dibe, lewma saziyên demokratîk dikevin dereceya duyemîn û girîngiya xwe ya di rêveberiyê de ji dest didin. Di serdema Nemrût û Firewnan de ku serdema qral-xwedeyan e, bi tevahî gel weke 'evdên afirandî' tene dîtin û lewma mirov êdî nikare behsa saziyên demokratîk bike. Pêvajoyên bi heman rengî hema hema li cem şaristaniyan hemûyan hatine dîtin. Em mînakê vê ya dawiyê di Serdema Destpêkê de li cem Atîna û Romayê ji tecrûbeyên wan ên komar û demokrasiyê dibînin.

Serdema Navîn di dema destpêkê ya Xiristiyantiyê de, ango hê weke dîne fermî yê Împaratoriya Bîzansê nehatibû qebûlkirin û di salên destpêkê yên Îslamiyetê de herçiqasî hemanên demokratîk girîng bûbin jî

rêûresma îmapratoriyê ya bi hêz bandora van hêmanan bi lez tesfiye kiriye û bi rêveberiyên navendî yên hişk hebûna xwe dewam kirine. Li parzemîna Ewrûpayê di serê salên 1000'î de saziyên nû yên bajaran demeke dirêj bi rêûresmên demokratîk hatin birêvebirin. Bajar demeke dirêj neçar man li dijî otorîteyên feodal saziyên xwe yên serbixwe û demokratîk biparêzin. Di berxwedana civakên gundan ên serbixwe (bejahiya derveyî bajaran) û prensan li dijî rejîmên qraltiyan de hêmanên demokratîk bi roleke girîng rabûn.

Qraltiyên ji sedsala 15. û pêve veguherîn monarşiyên mutleq, mîna şaristaniyên ji rêûresmê saziyên demokratîk bi giranî li derve hiştin. Bi tenê li Girava Brîtanyayê Magna Charta ya di sala 1216'an de li dijî qraltiyê bi awayekî fermî dan qebûl kirin weke rêûresmeke demokratîk hebûna xwe parast. Şoreşa Mezin a Fransî ya di sala 1789'an de, tevî ku li dijî monarşiya mutleq weke şoreşeke gel destpê kir, bi demê re veguherî dîktatoriya bûrjûwaziyê. Vê dîktoriyê xwe weke dewleta netewe bi rêxistin kir û xwe di ser monarşiya mutleq re bi otorîteyekê gurçûpêç kir. Bi polîtîkaya Împaratoriya Brîtanyayê ya perçe bike-bi rêve bibe dewletên netewe yên piçûk li Ewrûpayê zêde bûn û bi vî awayî statukoyeke balansê hat avakirin. Rejîmên di çarçoveya dewleta netewe de dimeşyan, tevî îdeayên xwe yên lîberal hemûyan weke rejîmên olîgarşîk ên ji elîtan pêkhatî bûn. Saziyên parlementeran ên heyî ti carî nikarîbûn serweriya elîtên olîgarşîk tesfiye bikin. Hemin saziyên demokratîk ên xwe dispêrin têkoşîna demdirêj a gelên gund û bajaran jî bi temamî tesfiye nebûn. Ji lewra demokrasiya heta roja me ya îro li Ewrûpayê dimeşe, demokrasiyê çînî ye ku naveroka xwe ya gelêrî gelekî kême, û di bin destê olîgarşiya bûrjûwaziyê de ye. Piştî salên 1950'î Yekîtiya Ewrûpayê YE, tevî ku hewl da konfederasyoneke yekîtiya demokratîk di ser dewleta netewe re pêk bîne jî yekdestdariya olîgarşîk a dewletên netewe nayê şikandin. Tecrûbe û ezmûn girîng in, lê şensê serketinê vebirî û teqez nîne.

Çawa ku li tevahiya dinyayê pêk hat, Împaratoriya Osmanî jî li ser bingehê şoreşa îndustriyê ji sedsala 19. û pêve di serî de Împaratoriya Brîtanyayê ya hegemonya xwe misoger kiribû ket bin bandora hêzên mezin ên Ewrûpayê. Împaratoriya Osmanî li gorî rêûresma dewletê ya Rojhilata Navîn hatibû avakirin. Ji ber ku ekolên dewletdar ên netewe bi lez pêş diketin, Împaratorî jî bo ji hev de nekeve li ser bingehê burokratîk hewl da xwe nû bike û xwe veguherîne dewleteke netewe ya navendî ya şidandîtir. Ji lewra xwestin isyanên navxweyî bi dijwarî bitepisînin. Di encamê de bi giranî li Anatolya û Bakurê Mezopotamyayê Komara Tirkiyê ya îro ya ji milletên Tirk-Kurd û gelek komên etnîk pêkhat ji Împaratoriye mîras ma. Di vê pêkhatinê de Împaratoriya Brîtanyayê bi rola diyarker rabû. Bi demê re bûrjûwaziya bi nav Tirk lê ji gelek milletan pêkhatî ji serê sedsala 20. û pêve xwe weke Partiya Îttîhad û Terakî bi rêxistin kir, bi milliyetgiriyeke gelekî hişk pêşî di dema Meşrûtiyeta Duyemîn de û paşê jî di dema rejîma Komarê de gavavêt dîktoriyê. Di nava dewletê de tevî hebûna lîderên karîzmatîk ên weke Mistefa Kemal Paşa dîktoriya olîgarşîk a burokratîk di nava dewletê de hebûna xwe heta roja me ya îro parast. Gelek cemiyet û partiyên siyasî yên legal û îllegal ên bi navîkê bi ser dewletê ve –bêyî ku mirov wan weke laîk-dîndar, rastgir-çepgir ji hev cuda bike- ji bo dîktaya olîgarşîk bi sazî bibe û bandora wê ya îdeolojîk bi cih bibe, bi kêr hatine û bi vî rabûne û rûniştine. Dadgehkirina Ergenekonê ya di roja me ya îro de hewl didin bimeşînin, bi vî rêûresma dîktaya olîgarşîk re ya di sedsala dawî ya nava dewletê de têkildar e. Dadgehkirina Ergenekonê dikare çarenûsa demokrasiyê diyar bike û ji vî alî ve mirov dikare gelekî girîng bibîne û bi vî awayî binirxîne.

Li Tirkiyê demokrasî tevî ku mijarek e, ji Meşrûtiyete û heta ji Tanzîmatê ve tê guftûgokirin jî weke teorî û sazî pêş neket; nexasim demokrasî di nava *demos*'a xwe de ango di nav gel de bi cih nebû. Ya rastî di

navbera du komên neqane yê olîgarşîk de, veguherî lîstikekê û hat lîstin. Ango di navbera eşrafên giregir ên li derveyî dewletê û burokrasiya dewletê de. Van herdu komên olîgarşîk her tiştê bi rastî bi berjewendiyên gel re têkildar tepisandin, pelixandin. Sîstemê xwe li dijî gel ji aliyê aborî, îdeolojîk, polîtîk, eskerî û çandî ve gelekî şidandî û veşartî ava kir û bi awayekî têtûzkirî xwe heta roja me ya îro anî. Lê têtûşînê gel û avahiyên civakî yê bi pêş ketin ji roja damezrandinê ve û di şertên roja me ya îro de her ev sîstem hejandin. Pirsgerêkên demokratîkbûnê bi van bûyeran ve girêdayî pêş ketin. Ji ber karakterê rejîmê yê girtî û hişk milliyetgir, dîndar, cinsiyetparêz û ji ber îdeolojiyên din ên zanistiya pozîtîvîst, di qada guftûgoyê de ev bi rêkûpêk bi nav jî nehatin kirin. Huqûq ji rêzik û pîvanên dewletê wêdetir nebû tiştêkî din. Ti carî derfet û îmkân ji bo huqûqa gel û ferd nehat dayîn. Yê hatin dayîn jî timî bi dewletê ve girêdayî bûn û misêwa bi derban ji rêya xwe diman. Ne azadiyeke îfadeyê ya manedar hat qebûl kirin ne jî azadiya rêxistinîyê hat qebûl kirin. Azadiya rêxistinî û îfadeyê ya xwe nasîpêre konsensuseke civakî ya berbiçav pîrî caran tesfiye bû. Wexta azadiya rêxistinî û îfadeyê nehat qebûl kirin, ji bo vê konsensusa civakî pêk nehat, ji bo gel, cemaetên dînî û çînen bindest ên qadên sereke yê demokratîkbûnê ne, azadiya rêxistinî û îfadeyê têra xwe bi cih nehat anîn. Di vê mijarê de her heqê tê îdeakirin heye, her gavavêtin yan qet bi cih nehatin anîn, yan bi darbeyan an jî bi hin qanûnên ji hêsin ên nivîskî û nenivîskî bêhn li wan hat çikandin. Der barê Kurd û Kurdistanê de jî ev qanûnên ji hesin ên nivîskî û nenivîskî bi awayekî hişk pêk anîn. Qanûnên herî hişk li ser Kurd û Kurdistanê bi awayekî bêrehm bi cih anîn. Tevî ku bi fizîkî ceza kirin, li ser navê Kurdîtî û Kurdistanîyê çî hebe bi bernameyên asîmîlasyonîst gelekî hûrûkûr û bi awayekî berfireh tesfiye kirin, qedexe kirin yan jî bi helandina di nava îdeolojiya fermî de hewl dan tine bikin. Li dijî van polîtîka û qanûnan gelek komik rabûn. Yek ji van koman jî PKK bû. Di nava rêûresma çepgir de rabû. Komê mirovî ew pêkanî, û bi salên 1970'î re dest bi têtûşînê kir. Di gelek qonaxan re derbas bû. Di berdêla êş û azarên mezin de heta roja me ya îro hat û ghişt salên 2009'an. Têtûşîn û berxwedana PKKê ji bo pirsgerêkên demokrasiyê derkevin holê û bêne çareser kirin bi roleke mezin rabû.

Di bin van şert û mercan de DYE û YE weke berê ji aliyê olîgarşîk ve xwe ferz nakin û ji vê xwe dûr digirin. Ji ber ku bûyerên berjewendiyên wan dixin tengasiyê diqewimin û ev jî dihêle ku li çareseriyên demokratîk vekirîbin. Di vê çarçoveyê de atmosfera polîtîk a Tirkiyê cara pêşî ye, dihêle ku şensê çareseriyê demokratîk zêde bibe. Ji lewra pêdiviya bi destûreke bingehîn a nû ya xwe bisîpêre konsensusa civakî ji bo çareseriyê yek ji şertên pêşî ye. Li ser vî bingehî, bi konsensusa tevahiya beşên civakê, mafên bingehîn ên ferdî û civakî, û mafê azadiya xweîfadekirin û xwebirêxistin kirina demokratîk bêne misogerkirin, ev yek (ji bo çareseriyê demokratîk) di asta diyarker de girîng e. Destûreke bingehîn a li ser maf û azadiyên civakî û ferdî pêk bê, wê bi awayekî rastî naveroka huqûqî, laîk, civakî û demokratîk a Komarê kêrhatî û misoger bike.

Di vê çarçoveya destûrî de çareseriyê pirsgerêka Kurd jî wê pêkan be, weke ya pirsgerêkên din ên civakî. Komareke ku karibe kirasê teng ê dewleta netewe fireh bike û pêre Kurd mafên xwe yê civakî û ferdî bi dest bixin, bihêlin parçebûna wê, wê stûneke ku di dîrokê de bi rola sereke ya avakirinê rabûye qehîmtir bike û bi vî awayî wê yekparebûneke demokratîk a rastî û mayînde pêk bîne. Li ser vî bingehî, wê karibe xwe ji trawmayên giran, ziyana mal û can a dawî lê nayê, êş û rondikên çavan xilas bike. Bi vî awayî, ewlehiya millet û welat, bextewarî û xweşhaliya wan wê mayînde bibe.

Beşa Duyemîn: ÇARÇOVEYA PRENSÎBÎ, TÊGÎNÎ Û TEORÎK

Di rewşa berbiçav a Tirkiyê de ji bo demokratîkbûnê û çareseriyê pirsgirêka Kurd pêdivî pê heye ku hin têgîn bi awayekî zelal û eşkere bêne terîfkirin. Di çûna ber bi çareseriyên muhtemel de pêdivî bi prensîb û çarçoveyê teorîk û faraziyên mirov pê girêdayî bimînin heye. Di dema ravekirina pirsgirêkan de pêdivî pê heye ku ji rojanebûn û demîbûna wan heta bi şêweyê avabûna wan divê gelek têgînên demê ji hev bêne derxistin. Mînak mirov dikare hin pirsgirêkan bi rêvebirname û qanûnan çareser bike, lê pirsgirêkên avabûnê û destûrî bi qanûnan û rêvebirnameyan çareser nabin. Pirsgirêkên avabûnê bi sîstema destûrî re têkildar in, û hewce dike di vê çarçoveyê de bêne çareserkirin.

A- ÇARÇOVEYA TÊGÎNÎ

Li Tirkiyê di rabihuriya nêz de navlêkirina pirsgirêkan jî carnê qedexê bû, lewma di asta têgînan de jî mirov di çareseriyê de asê dibûn, dixetimîn. Têgîna 'Kurd', dîsa hê beriya wê gelek têgînên di lîteratura çepgir de hatibûn qedexekirin. Hê jî di warê bikaranîna têgîna 'Kurdistanê' de tirs û fikar hene, û derdorên fermî ji bikaranîna wê direvin. Li şûna ku bi awayekî zanistî bifikire, bê ka têgîna Kurdistanê çawa derketiye holê, bi gelê li herêmê têkiliyê datîne, ango gengaz e ku mirov nîşan bide, gelek belge hene eşkere dikin ku rêveberiyên Selçûkî û Osmanî gotina 'Diyarê Kurdan' gelekî bi kar anîne. Di dema damezrandina Komarê de têgînên weke 'Mebûsê Kurdistanê', 'Meclîsa Kurdistanê' û 'Wîlayeta Kurdistanê' ji aliyê Mistefa Kemal Paşa bi xwe gelek caran hatine bikaranîn. Di dema asîmilasyonîst û înkarker de qedexbûna têgînên Kurd û Kurdistanê nikare pêşî li bikaranîna wan bigire. Di pêvajoya gavavêtinê û çûna ber bi çareseriyê de qedexkirina bikaranîna têgînên Kurd û Kurdistanê tê wê maneyê ku ji serî ve pêşî li çareseriyê tê girtin. Herweha wexta weke nav bikaranîna wan şaş were dîtin û bêne redkirin bi dadgeriya pêwendîdar re ji aliyê hin kesan ve jî tê redkirin.

Yek ji têgînên pêşî divê eşkere were terîfkirin demokratîkbûn bi xwe ye. Li Tirkiyê demokratîkbûn têgîna herî zêde hatiye berevajîkirin û çeloxwarîkirin e. Maneya demokratîkbûnê ya ez di nirxandina xwe de bi kar tînim koka wê çînî nîne. Bi tevahî têkilî û pêwendiyên civakî digire nava xwe. Mohra çî çîn an jî tebeqeyê li ser nîne. Çî pirranî çî jî hindikayî, zimanên cuda, dîn, etnîsîte û netewebûnên wan çî dibe bila bibe, misogerkirina mafên ferdî û heman azadiya rêxistinî û îfadeyê ya tevahiya civakê li beramberî dewletê îfade dike. Rast nîne ku ne dewlet di nava demokrasiyê de, ne jî demokrasî di nava dewletê de were bêtesîrkirin û helandin. Rol û fonksiyona herduyan cuda ye. Dewlet û demokrasî balansê didin hev û di demokratîkbûnê de ev yek ji pirsgirêkên bingehîn ên bivênevê ye.

Di dema çûnê û gavavêtina çareseriyê de têgîneke din a girîng a divê were zelalkirin dutêgînên 'Komar' û 'Dewleta-Netewe' ne. Her komar dewleteke netewe nîne. Mînak Komara Romayê bi vî rengî ye. Her dewleta netewe ya ji xwe re komar jî dibêje nikare bibe komar. Têgîna komarê têkiliya xwe bi demokrasiyê re heye, bêyî li elîtên olîgarşik bialiqe, wê birêveberiya temsîlî ya beşên civakî îfade dike ya ku gel jî di nav de cih digire. Ji bo dewleta netewe jî mînak berbiçav Îtalya faşîst, Elmanya Nazî û Japonya ne. Di van mînakên de tê dîtin ku dewlet = millet wekhev in. Di nava millet de hebûna komên cuda yê xwedî berjewendî û azadiyên wan qebûl nake. Rê nade ku di nava dewlet û millet de komên xwedî berjewendî bibin xwediyê berjewendî û nakokiyên cuda. Bi xwe dîktatorî ye. Perdeyên demokratîk ên şeklî vê naveroka

wê naguherînin. Ji lewra li Tirkîyê di gavavêtina ber bi çareseriyê de bi awayekî rast danasîn û serwestbûna li têgînên komarê û dewleta netewe girîng in. Mînak mirov dikare pirsgerêka Kurd di nava Komarê de çareser bike, lê di nava dewleta netewe ya tê maneya înkarkirina komarê de çareser nabe.

Ji bo çareseriyê zelalkirina têgînên 'welatê hevpar' û 'millet' jî heyatî ne. Gelên ji çandên cihêreng dikarin heman cografyayê weke welatê hevpar qebûl bikin û di dîrokê de ev mînak têra xwe tê dîtin. Mînak cografya berê navê wê weke Anatolya û Mezopotamyayê tê hildan û îro jî bi giştî weke Tirkîye û Kurdistanê tê bi navkirin ji bo gelek xelkan –Tirk, Kurd, Ermenî, Asûrî, Ereb, Cihû, Xiristiyan, Rûm, gelek komên bi koka xwe Qefqasî- welatê hevpar e. Mirov bi tenê weke welatê Tirk û Kurdan bi nav bike rast û adil nîne. Sînorên dewleta Komara Tirkîyê van deveran digire nava xwe û ev jî nayê wê maneyê ev cografya bi tena serê xwe ya etnîsîteya Tirk e.

Ji bo têgîna 'milletê hevpar' jî mirov dikare terîfeke bi heman rengî bike. Millet jî bi tenê ji yek bi yek welatîyan pêk nayê; herweha û ji vê jî girîngtir, divê weke xelkê welatî endamê wê ne, û heta weke milletê milletan were fêhmkirin. Eger li ser têgîna 'welatê hevpar' were lihevkirin, wê wextê di çarçoveya vê têgînê de û tevahiya xelkên di nava sînorê heman dewletê de û milletê hevpar ê milletan, wê bibe milletê wê dewletê. Çawa ku em dibêjin Komara Tirkîyê, Meclîsa Mezin a Milletê Tirkîyê, em dikarin têgîna Milletê Tirkîyê jî bi kar bînin û ev di warê demokratîkbûnê de dibe têgîneke rê li çareseriyê veke.

Mirov têgîna 'nasnameyê' jî zelal bike wê bi kêra çareseriyê bê. Nasname rengê civakan ê weke dînî, millî, etnîk, çandî, cinsî û hwd. îfade dike. Lê di vê mijarê de ya girîng ew e, em çawa nêzîkî nasnameyan dibin, gelo em nerm û serê meselê vekirî dihêlin an jî hişk û serê meselê girtî digirin. Di çareseriyên demokratîk de nermbûn û serîvekirina li nasnameyan gelekî bi kêr tê. Serîgirtin û hişkbûn jî têra xwe çareseriyê zehmet dike. Mirov dikare têkiliya pirr reh a nasnameyan bi hev re weke dewlemendiyekê bibîne. Ya girîng ew e ku mirov serwest bibe, bi sentezê nasnameyek di nava ya din de bihele, nêzîkatiyeke gelekî cuda û bi nakok e.

Der barê pirsgerêka têgînan de xusûsa girîng ew e ku mirov têgînan fetîşîze neke; mirov diyardeyeke civakî weke têgîneke teng a nepixandî û ji rastiya wê dûr bi nirxeke şoven pêşkêş neke. Mînak, divê mirov hin kategoriyên sûbjektîv û guherbar ên mîna netewe, welat, dîn, ziman û hwd. weke nirxên bingehîn ên dogmatîk ferz neke, ji ber ku ev li gorî ruhê çareseriyên demokratîk nîne.

B- ÇARÇOVEYA TEORÎK

Mirov der barê demokratîkbûnê de hin çarçoveyên teorîk zelal bike wê bi kêra çareseriyê bê. Yek ji mijarên bingehîn ew e, divê mirov bi awayekî pirr eşkere û zelal teoriya neteweya demokratîk û teoriya dewleta netewe ji hev derxe. Dewleta netewe homojeniya welatî ya yek zimanî û yek etnîsîteyê esas digire. Herweha welatîyê behsa wî tê kirin bi bîrûbawerîya fermî ve girê dide û li ser ferz dike heman rîtuêlan pêk bîne. Bîrûbawerîya qala wê tê kirin welatparêzî nîne, milliyetgirî û dîndarîtiya şoven e. Dewleta netewe di nava têkilî û nakokiyên xwe de cudatîyên civakî qebûl nake. Li cem xwe her komê weke hev ango wekhevûyî qebûl dike. Gelekî eşkere ye ku ev teoriyeke netewe ya li gorî îdeolojiya faşîzmê ye. Teoriya neteweya demokratîk gelekî ji vê cuda ye. Teoriya neteweya demokratîk di nava xwe de pirrzimanî, pirrdînî, pirretnîsîteyî, pirrneteweyî, pirrçandî, pirrkomên xwedî berjewendiyên cuda û ferdan dihewîne. Wekhevûna kom û welatîyan wekhev esas nagire. Terîfa 'dewlet = netewe' qebûl nake. Bawer dike ku herdu pêkhatinên cuda ne.

Dewlet û demokrasî, du qadên cuda ne, divê mirov bi nazikî li ser wan raweste. Ya girîng ew e, ev herdu qad rewabûna hevdu qebûl bikin û di nava weznekê de bi gewde bibin. Herweha mirov vê pîvanê bike yek ji hukmê herî esasî yê destûra bingehîn. Teoriya neteweya demokratîk bi qasî welatî, kom, cemaet û civakên sivil jî girîng qebûl dike û hebûna wan bi destûra bingehîn misoger dike. Têgîna welatî ya neberbiçav weke lafazaniyeke lîberal dibîne û bi endambûna welatî ya kom, cemaet an jî civaka sivil maneyeke berbiçav didiyê.

Pirsgirêkeke din a girîng jî der barê destûra bingehîn de ye. “Gelo divê dewlet esas be, yan jî ferd?” ev pirs di bingehê teoriya destûrî de heye û mijarek e ku gelekî hatiye guftûgokirin. Teoriya destûra bingehîn a ji tevahiya rêzik û pîvanên dewletê dimeşîne pêk tê û teoriya destûra bingehîn a maf û azadiyên ferd li hemberî dewletê bi rêkûpêk dike, gelekî ji hev cuda ne. Heman tişt ji bo maf û azadiyên kolektîf jî bi heman rengî ye. Di teoriya demokratîkbûnê de eşkere ye ku teoriya destûra bingehîn a divê esas were girtin wê xwe bisipêre têgihîştina maf û azadiyên ferdî û kolektîf li beramberî dewletê diparêze. Dewlet weke desthilatdariya herî zêde rêxistinî pêdiviya wê bi parastinê tineye. Jixwe hebûna wê parastinê îfade dike. Mirov rêveçûn û meşa wê bi rêzik û pîvanên bingehîn ve girê bide bi teoriya destûra bingehîn a demokratîk re çep nakeve.

Ji aliyê teoriya demokratîkbûnê ve mijareke din heye ku divê mirov baş lê serwext bibe ew e, di navbera çareserkirina dewletê ya pirsgirêkên civakî û çareseriyên teoriya demokratîk de ji hev cudabûneke mezin heye. Teoriya dewletdar çareseriya pirsgirêkên civakî bi dewletdarkirina her tiştî dibînin. Mînak mijareke metafizîk a weke dîn ku bîrûbawerî û felsefeyê eleqedar dike jî tê dewletdarkirin û bi vî awayî ji çareseriyê zêdetir vediguherînin pirsgirêkê. Gelek pirsgirêkên din ên aborî, civakî, çandî û neteweyî tene dewletdarkirin an jî bi dewletê ve girê didin û mîna ku hatibin çareserkin his dikin. Eşkere ye ku ev teorî pirsgirêkan çareser nake, pirsgirêkan zêdetir û girantir dike. Teoriya çareseriya demokratîk dibêje; xwediyê pirsgirêkan ne dewlet civak e, lewma divê pirsgirêk jî ji aliyê civaka pêwendîdar ve were çareserkin. Yekeya civaka pêwendîdar xwe çiqasî bigihîne rêxistinî û îfadeya azad, ewqasî jî dikare îdea bike ku ev yek rê li çareseriyê vedike. Teoriya dewletdar timî rêzik û pîvanan li ser civaka pêwendîdar ferz dike, teoriya demokratîk jî dibêje; civaka pêwendîdar mafê xwe heye û girîng e ku însiyatîfa xwe bi xwe diyar û ava bike. Di têkiliya bi dewletê re hevdu redkirin an jî berevajiyê wê tineye. Herçiqasî di nava têkilî û nakokiyên de bin jî bihevrebûna di nava lihevkin û aştîyê de divê. Di vê çarçoveyê de çareseriya demokratîk bi aştîyê ve girêdayî ye. Her aştî dibe ku di çarçoveya çareseriya demokratîk de nebe, lê her çareseriya demokratîk a em jêre ‘aştîya bi rûmet’ dibêjin heqîqeta pêşketinê ya her hebûnê têkûz dike. Kengî hêzên li hev tên huqûqa hevdu ya pêşketin û hebûnê qebûl kirin wê wextê aştîyeke bi rûmet pêk tê.

Fikareke din a mirov der barê teoriyên dewletdar de dike ew e, hêzên li hemberî xwe yên dikevin bin bandora pirsgirêkê berê wan dide dewletdariyê, ango weke rêya bi tenê ya çareseriyê dewleta xwe ya netewe ferz dike, rê li ber rîskeke welê vedike. Bi awayekî din mirov dikare bibêje, mirov digihîne zêhniyeta li dijî dewletê dewlet. Şensê teoriya demokratîk gelekî zêde heye ku pirsgirêkan ji hev derxe, lewma ne li veqetîna ji sînoren dewletê difikire, ne jî hewce û mecbûrî dibîne berê xwe bide dewleta netewe. Pêşbîniyeke çareseriyê ya nerm şensekî mezin e teoriya demokratîk e ku dewletê naxwaze, hedefa xwe dewlet nîne, red û înkâr nake.

Pirsgirêkeke din a bingehîn a teorîk jî der barê teoriya mafên ferdî û kolektîf de ye. Di vê mijarê de spekulasyoneke mezin heye yan jî hatiye afirandin. Ev mijarek e ku têgihîştina ferdperest a lîberal ew ji rê derxistiye. Serwextbûneke herî kêma li civaknasiyê jî dikare bi mirov bide fêhmkirin ku ya ferdî civakî ye, ya

civakî jî ferdî ye, û yek a din di nava xwe de dihewîne. Civakîbûn nebe ferd jî ti carî nabe. Eger mirov kesekî bi tena serê wî hefteyekê deyne deverekê mirov ê vê rastiyê yekser fêhm bike. Herweha ji bo mirov fêhm bike ku civak ji hewldan û têkiliyên ferdî pêk tê, hewce nake mirov bibe hozan û zanyar. Bi têgihîştineke berpirsîyar ev yek bi hêsanî tê fêhmkirin. Ji ber ku bi armanca afirandina welatî û neteweya homojen, lîberalîzm huqûqa kom, cemaet û civaka sîvîl red dike pirsgirêk giran dibin. Maf û azadiyên van kolektîvîteyan çiqasî bêne pejinandin û kesixandin, şensê desthilatdarî û mêtinkariya herî zêde yê yekdestdariyên dewleta netewe û sermayeyê ewqasî zêde dibin. Eger behsa mafên ferdî bê kirin û behsa mafê kolektîf neyê kirin û heta ji vê jî wêdetir redkirina mafên kolektîf nêzîkatiyeke faşîst e. Heta azadî û mafên kolektîvîteya ferd endamê wê ye, neyên qebûlkirin, pejirandina azadî û mafên ferdî ti qîmeta xwe nîne. Herweha ji aliyê teorîk ve jî ev pêkan nîne. Li vir bi temamî ‘Lîstika Elî Cengiz’¹ tê lîstin. Eger were gotin “Tu dikarî weke ferd Îslamê bijî, lê weke civakî nikarî bijî” ev hem demagojiyeke faşîst e, hem jî ev xasûkî ye ku bi destekî dide bi destê din jî distîne. Maf û azadiyên ferdî û kolektîf mîna goşt û hestî ne, hevdu temam dikin. Bêguman di vê mijarê de her cure cemaetperestî û kolektîvîstperestiyên ferd înkâr dikin û her cure ferdperestiyên civakê înkâr dikin di teoriya azadî û mafên kolektîf û ferdî de cih nagirin. Divê mirov teoriyên bi vî rengî red bike û nas neke.

Di dema çareserkirina pirsgirêkên demokratîkbûyînê de wexta mirov çarçoveya teorîk fireh bike, divê baş fêhm bike ku yek ji pirsgirêkan a herî girîng çavkaniya xwe ji civaknasiya navenda xwe Ewrûpa, nexasim jî ji Franseyê digire. Tevî ku tecrûbeya wê ya komara pêncemîn heye jî hem hê xwedî pirsgirêkên laîktî, welatîbûn û cemaetparêziyê ye, hem li hemberî Împaratoriya Brîtanayê û ji derve li hemberî tevahiya Ewrûpa û dinyayê îdeaya xwe ya hegemonîk ji dest da û di vê de para civaknasiya pozîtîvîst diyarker e. Komara Tirkîyê û beriya wê jî Tenzîmat û herdu ezmûnên Meşrûtiyetê bi awayekî bingeîn ezmûna Komara Sêyemîn a Fransî kiribûn hîmê xwe, herweha weke îdeolojiya modernîteyê jî pozîtîvîzma Fransî qebûl kiribûn, lewma gelekî girîng e ku mirov di pirsgirêkên demokratîkbûnê yên roja me ya îro de li para van bikole û encamên wê zelal bike. Em divê eşkere bibêjin, Komar nod sal in ku di warê demokratîkbûnê de bi leza kîso jî nikarîbûye biçê, lewma mirov heta di vê de bandora pratîk a ezmûnên komargerî û teorîk a pozîtîvîzma Fransî dernexe holê, dîsa jî wê zehmet be ku mirov karibe xwe bigihîne çareseriyên serketî û wê pirsgirêkên berê yên kor û hilboqî dewam bikin. Ez behsa bi tevahî redkirina ezmûneyên komargerî û pozîtîvîzma Fransî nakim. Lê em ji pêşketinên mezin ên di teoriya demokrasî û şoreşa zanistê ya piştî salên

---

¹ Lîstika Elî Cengiz: Dem û dewranên berê mirovek heye. Ev kes dikare ji rengê bikeve rengê din. Ev kes vê jêhatbûna xwe ji bo berjewendiyên xwe yên şexsî bi kar tîne. Mînak dikare xwe li ber malê bike bizin û ji jina xwe re bibêje; ‘bibe li çarşiyê bifiroşe’. Jina wî dibe li çarşiyê difiroşe, lê ew paşê vedigere malê. Xisleteke din a vî mirovê neşîrîn û xwînsar ew e, sirr û razên xwe hînî her kesî dike. Lê piştî ku hîn dike, kesê sirra xwe hîn kiriye dikuje. Kesê hîn dike eger bibe çivîk ew jî dibe başoke û wî dixwe. Eger ew bibe dar, ew jî dibe agir û wî dişewitîne. Axir em dirêj nekin. Her kes ji destê wî el-eman dike. Keya ferman dike ku kî karibe vî sihêrbazî bide çîzkirin wê keynîka xwe bidiyê. Kes newêre derkeve pêşiya wî, lê derwêşekî xizan bi navê Elî Cengiz ji bo vê dibe namzet. Elî Cengiz xwe li nezanî û korfêmiyê datîne û li ber destê sihêrbaz dixebite hînî fen û fûtên wî dibe. Ji ber ku sihêrbaz wî kêmaqil dibîne di hînkirinê de zêde fikaran nake. Di dawiyê de roja wê derkevin pêşberî keya û li ber hev bidin tê. Elî Cengiz xwe dike beran û derdikeve ser dikê. Sihêrbaz jî dibe gurek û tê. Elî Cengiz xwe dike av û dixwaze gur bixeniqîne, lê sihêrbaz xwe kiriye agir û bersiv daye. Herduyan bi vî awayî demekê li ber hev dane. Di dawiyê de Elî Cengiz xwe kiriye gulek û avêtiye destê keya. Sihêrbaz jî xwe kiriye mêşek hungiv bersiv daye. Paşê Elî Cengiz xwe kiriye gilgil û li naverastê belav kiriye. Sihêrbaz jî xwe kiriye mirîşk û dest bi xwarina gilgilan kiriye. Elî Cengiz di vê kêliyê de xwe dike rêvî û mirîşkê dixwe. Ji bo Elî Cengiz û keynîka keya çil roj û çil şevî dawet tê kirin. Herçiqasî du tiliyên Elî Cengiz kêmbûne jî dîsa vê yekê pêşî li bexteweriya wî negirtiye. Lê **ji hingê ve** navê Elî Cengiz bi hîlekarî, fenûfût û dekûdolaban hatiye hildan.

1950'ê de sûdê wernegirin û ji bandorên wê yên neyênî nebihurin, em ê nikaribin şensekî mezin ê azadiya fikir û demokratîkbûnê bi kar bînin.

Bandora Fransî ya di çarçoveya teorîk û pratîk de roja me ya îro jî girîngiyeke xwe ya mezin heye û li benda çareserkirinê ye. Çawa ku tê zanîn, bi awayekî giştî civaknasiya navenda xwe Ewrûpa di roja me ya îro de jî gelekî tê rexnekirin. Maskeya oryantalîzmê ya der barê Rojhilata Navîn de her diçe ji ber rûyê wê tê kirin. Bi kurtî divê ez vê bibêjim: Ew nixên çandî yên Rojhilana Navîn ku ji 15.000 salan û vir ve hatine îspatkirin, nexasim nixên çandî yên ku ji bo şaristaniyên navendî yên 5000 salên dawiyê sereke ne, ew derfetên çareseriyê yên di nava wê de em înkâr bikin û ji nedîtî ve bînin ku gelek ji wan jî ji çanda Rojhilata Navîn hatine dizîn, em bawer nekin ku bi çanda Ewrûpa ya bi nêzîkbûna pozîtîvîst a maddeparêziya çor a 500 salên dawiyê, em ê karibin pirsgerêkên xwe, pirsgerêkên civakî yên bingeîn manedar û çareser bikin. Eger ev çand weke esas bê dîtin û gavên çareseriyê bêne avêtin dibe ku rê li ber avahiyên hê nexweşokî bê vekirin. Ya rast ew e, divê mirov xwe ji hegemonya îdeolojîk a navenda wê Ewrûpa rizgar bike, nêzîkatiyên çareseriyê yên pirsgerêkên civakî û nixên din ên mezin ên insanî yên rêûresma Rojhilat û Rojhilata Navîn bixin rojevê. Eger em ê behsa modeleke Tirkiyê yan jî Rojhilata Navîn bikin, eşkere ye ku divê ev model çavkaniya xwe rastiyên mezin ên civakî û dîrokî be.

Yek ji encamên girîng ê felsefeya pozîtîvîst ew e, berevajî îdeayên wê, ew xisleta wê ye ku rê li ber şeweyê herî hişk ê dogmatîzmê vedike. Di bin navê zanîstperestiyê de dogmatîzma modernîteyê rewa kirî, ji bîrûbaweriya dîn hişktir rê li ber fanatîzmekê vekirîye. Mînak maneyên li têgînên netewe, welat, dewlet, çîn, civak û hwd. hatiye barkirin ji maneya li têgîna Ellah hatiye barkirin zêdetir vebirî ne. Ev têgîn ji xwedê mezintir bi xwedatiyan hatine mezinkirin. Ji lewra hem ev têgîn naveroka xwe ya rastî namînin, hem jî tene giştîkirin û bi vî awayî çarçoveya wan a heqîqetê tê tinekirin. Objekirin dikare ji sêbjekirinê zêdetir rê li ber dogmatîzmeke bi tehlûke veke. Li dinyayê rastiya şer a pêncsed salên dawiyê û دنیا me ya îro ya gihiştîye wî sînorî ku hew karibe dewam bike, ji nêz ve têkiliya xwe bi vê materyalîzma pozîtîvîst re heye.

Em dema dibêjin em ê ji dogmatîzma objektîvîzmê rizgar bibin, em dogmatîzma sêbjektîf tercîh nakin. Divê beriya her tiştî em hewl bidin xwe ji hegemonya îdeolojîk a Rojava rizgar bikin. Wê wextê em dikarin pirsgerêkên civakî û ji van jî girîngtir em ê karibin demokratîkbûnê li gorî xwezaya wê ya civakî bixin rojevê. Demokratîkbûna mayînde, kengî di nava azadiyeke tam a fikrî de li gorî xwezaya wê ya civakî were guftûgokirin, belkî bikeve rêya çareseriyê. Bi teorî û têgînên civaknasî yên navenda wan Ewrûpa di serî de çanda Îslamê mîrateya çandî ya gelekî zêde ketiye serhev, nabe were rojanekirin û ji hev nayê derxistin. Kirinên oryantalist ên dused salên dawiyê ev rastî têra xwe piştrast kirine. Lihevnekirina 'Îsraîl-Ereb' bi serê xwe jî nîşan dide ku çaresernebûneke çawa pêk hatiye û nîşan dide ku têgînên Îsraîl û Ereb (têgînên netewe yên pozîtîvîst) bi serê xwe mekanîzmayên pirsgerêk afirandinê ne, û mirov dikare wan weke mînakên piştrastkirinê pêşkêş bike. Tu çiqasî rastiye li Îsraîl û Erebtîyê bar bikî, tu yê ewqasî bikî ku mirov nikaribe ji nav pirsgerêkê derkeve. Ji ber ku hem têgîna Ereb hem jî têgîna Îsraîlê rastiya tê îdeakirin hilnagirin û heqîqetê îfade nakin.

Mirov heman rêbazê dikare ji bo têgînên Tirk û Kurd jî pêşniyar bike. Mirov çiqasî rastiye li Tirk û Kurd bar bike, wê ev rewş pirsgerêkên li dora van têgînan pêkhatî ewqasî girantir bike. Têgînên Kurd û Tirk di sedsala dawî de rastiyan qels ên bûbûn diyarde, lê ev diyardeyên diviyabûn qels bibin berevajî derxistin asta heqîqetên zêde mezinkirî û ev jî bûye sedema pirsgerêkên mirov nikare xwe bide ber barê wan. Milliyetgirî weke dîne pozîtîvîst pirsgerêkên civakî ji dînen rêûresmê zêdetir giran dike. Bi kurtî, teoriyên

demokratîkbûnê ji dogmatîzma objektîvîzm û sùbjektîvîzmê çiqasî bêne rizgarkirin ewqasî jî wê bi kêra çareseriyên rastî bèn.

Mijareke din a divê mirov di çarçoveya teorîk de bigire dest têkiliya di navbera dîrokîti û niha, rojanetiyê de ye. Dogmatîzma objektîv a ji pozitivîzmê îlham girtî herî zêde bandora xwe li ser maneya dîrokê û nihayê nîşan dide. Yan niha weke çendahiyeke ketîserhev a hişk determenîst a dîrokê qebûl dike, yan jî dîrokê weke çendahiyeke niha yên ketîserhev û dirêjî rabihuriyê dibe dipejirîne. Ya rastî, di navbera dîrok û niha de cudahiyeke nabîne. Ji lewra bi vî awayî dîrok tê redkirin. Eger mirov bibêje “Niha çi be, dîrok jî ew e” ev rê li ber gulokeke bi tehlûke ya şaşî û çewtiyan vedike. Jixwe avakirina niha ya pozitivîst ji sedî nod li ser înkarkirina heqîqetê ye. Ji aliyê dîrokî ve jî di warê naverokê de yan gelekî înkâr dike yan jî berevajî zêde mezin dike, dinepixîne.

Ya rast ew e, mirov bi lêkolîneke hûrûkûr û nazik diyar bike, bê ka dîrok şertên niha çawa ava dike. Ti pirsgirêka civakî nabe ku ji dîroka wê qut an jî berevajî were çareserkirin. Mirov nikare behsa nihayekê bike ku dîroka xwe nîşan nede. Mirov di dîrokê de li niha bigere çiqasî rêbazeke rast be, mirov di niha de jî hinekî li dîrokê bigere rêbazeke lêkolîne ya ewqasî rast e. Lê ji vê encameke weke dîrok = niha dernakeve. Di navbera wan de avakirina şertan vebirî ye. Ya bi tehlûke ew e ku bêyî şertavakirin rast bêne pîvan mirov wan weke hev bibîne. Hingê mirov li ber çarenûsa xwe stû xwar dike, hewcedarî bi fêhmkirina ti pirsgirêkê namîne û şensê pirsgirêkan ê çareseriyê jî namîne. Divê mirov niha weke azadiyekê weke firsenda çareseriyê bibîne, lê bi şertê ku mirov di nava heqîqetên dîrokî de li şertên wê bigere. Herçiqasî avabûna şertên şidandî di navbera wan de dîtîna girîng û hewce be, dîtîna cudahiya di navbera wan de jî ewqasî rast e, û wê bi kêra çareseriyê bê.

Der barê çarçoveya teorîk de mirov dikare alîkariyeke dawî li ser pratîk û fikrên di çarçoveya dîn û exlaq de bike. Eger mirov demokratîkbûnê bi tenê di çarçoveya teoriya siyasî de çareser bike, ev ne adil e, ne jî wijdanî ye. Civak bi tenê rastiyeke siyasî nîne, rastiyeke dînî û exlaqî ye. Dîn û exlaq ji wan saziyan e ku hezar salan herî zêde li ser pirsgirêkên civakên xwe rawestiyane û ji wan re li çareseriyê geriyane. Ji lewra mirov van saziyên dîrokî û dest ji wan nabe, rabe paşguh bike û bi tenê bi rastiyeke ekonomîk û siyasî analîz bike, ji wan re li çareseriyên bigere, wê ev yek bivênevê kêr bimîne û eşkere ye ku wê rê li şaşiyên veke. Bi vî awayî, wê hewl bidin ji aliyekî ve pirsgirêkan çareser bikin, ji aliyê dîn ve jî wê rê li ber girantirkirina wan veke.

Yek ji bandorên xirabker ên pozitivîzmê li ser civakê ew e ku rola heqîqetên dînî û exlaqî di çareserkirina pirsgirêkan de daxistiye asta herî kêr. Hukmên dîn û exlaq, nexasim jî di çandên Rojhilat û Rojhilata Navîn de ji tecrûbeyên civakî yên hezarê salan tîn, di çareserkirin û jihevderxistina pirsgirêkan de encamên pîvanên dad û wijdanê ne. Şert e ku mirov serî li wan bide. Oryantalîzmê ev rêyên ji rêûresmê yên çareseriyê bê tesîrkirine û bi vî awayî zordestiya despotîk li ser civakê zêde kiriye, pirsgirêkên demokratîk girantir kirine. Dad û wijdan nebin, jiyana civakî nikare dewam bike. Bi tenê bi nêzîkatiyên hişk ên desthilatparêz, ekonomîst û determînîst mîna hesabên sar ên sermayeyê ya ku mirov wê rê lê veke wê rewşeke kaotîk a ji rê derketî be, jixwe bi pirranî rewşa pêk tê jî ev e.

Ji bo pirsgirêkên civakî yên bi qasî çiyayan mezinbûne bi awayekî demokratîk bêne çareserkirin vegera li dad û wijdan hukmekî bivênevê ye. Mînak, ne hêza wan a ekonomîk û ne jî ya eskerî têrê dike ku gelên fena Ermenî û Asûriyan ji serhatiyên xwe yên trajîk bibihurin. Di çanda Rojhilata Navîn de tevahiya dîrokê modernîteya kapîtalîst pêk nehat, lê gelên herêmê ketin xefika wê û di encama vê de ya bi serê gelên

navbihurî de hat trajedî bû. Ji bo ku mirov alîkariya van gelan bike da ku ji vê trajediyê bibihurin dîsa bi serîlêdana li hukmên exlaq ên wijdanî û dadî pêkan e, ku her tim di çanda herêmê de hebûn.

C- ÇARÇOVEYA PRENSÎBÎ

Çarçoveya prensîbî divê di çarçoveya teorîk de were pêşdebirin. Çareseriyên demokratîk ên bêne pêşdebirin ji rojanebûn û konjektorelbûna wan wêdetir divê yê avabûnê bin û mayînde bin. Çareserkirina pirsgirêkan divê ne bi kêrî dewamkirina rewşa heyî bê, divê yan bi kêrî rizgarkirina sîstemê û eger nebe jî bi kêra jinûveavakirina sîstemê were. Dewleta fonksiyonel û aramiya mayînde ya civakê çareseriyên bi vî rengî ferz dikin. Li gorî ku demokrasî sîstemeke dewlet û civakê ye, gavavêtinên demokratîkbûnê divê sîstematîk bin. Em ê hinek prensîban rêz bikin, mumkîn e ku mirov wan berfirehtir bike û pêşde bibe. Ez yeqîn dikim ku ji bo sîstema demokratîk wê şert û mercên tesîskirina çarçoveyê mayînde pêk bînin.

1- Prensîba Neteweya Demokratîk:

Netewetiya yekparebûnê pêk tîne, divê ne weke neteweya dewletê, lê weke neteweya demokratîk were avakirin an jî hedef û armanc ew be ku netewetiya heyî ber bi neteweya demokratîk ve bêne veguherîn. Têgihîştina nerm a netewe û nasnameya serê wê vekirî ji bo pêkhatina vê armanc û hedefê dibe ku bibin destpêkeke têrê bike. Li vir a girîng ew e, neteweya pê yekparetî çêbibe, divê ne bi zora desthilatdariyê, lê bi demokrasiya bi dilê xwe ava bikin an jî veguherin. Di neteweya demokratîk de azadî û mafên kolektîf û ferdî mîna du rûyên madalyonekê hevdu temam dikin. Bi tenê welatiyan esas nagire; civakên sivil ên cuda, cemaet û komên gelan weke yekeyên kolektîf dibîne û wan weke çavkaniya dewlemendiyê dihesibîne. Welatî çiqasî bibin endamên fonksiyonel û kêrhatî yê kolektîvîteyê ewqasî jî statuyêke bi hêz pêk tînin.

2- Prensîba Welatê Hevpar (Welatê Demokratîk):

Divê têgihîştina welatê hevpar (welatê demokratîk) bingeh bê qebûlkirin. Ango li şûna welatekî xwe bisipêre etnîsîteyêke yek zimanî û yek dînî, welatekî xwe bisipêre pîrr zimanî, pîrr neteweyî û pîrr dînî rastir e. Ev yek wê zêdetir bersiva yekparebûn, xuşk û biratiyê bide. Ev yek wê temendirêjtir be. Têgihîştina welatî ya xwe disipêre hisa etnîsîteyêke bi tenê, wê beşekî mezin ê welatiyan bike yê din. Ev têgihîştina qutban çêdike û yê din zêde dike, bi rola rastî ya cihêkariyê radibe. Têgihîştina welatiyên ji yek tornayê derketî qebûl dike, eşkere ye ku çavkaniya xwe faşîzm e. Cihêrengî û cudatî dewlemendiya hem xwezayê hem a civakê îfade dike. Hisa welatparêziyê ne bi nijadepereştî ne jî bi şovenî, lê bi hisa girêdana bi ax, ekolojî û pêşketinê rastir e.

3- Prensîba Komara Demokratîk:

Eger mirov komarê weke şiklê dewletê bi dewleta netewe îfade bike, nexasim bi şeweyê dewletdariyêke hişk a neteweyî vê bike, ev hêmanekî din e ku pê yê din têne afirandin. Ji bo komarê rejîma dewletê ya herî di cih de dewleta netewe nîne, dewleta demokratîk e. Dewletek nabe ku hem dewleta netewe be, hem jî dewleta demokratîk be. Ev herdu reng û sifet li hev nakin, bi hev re nakok in. Dewleta demokratîk li sîstema demokratîk vekiriye, pêre li hev dike. Hedefeke bi vî rengî ya dewleta netewe nîne, berevajî civaka demokratîk di nava xwe de asîmîle dike. Prensîba çareseriyê demokratîk bi komarê re li hev dike, lê bi

heman awayî bi şêweyê dewleta netewe re li hev nake. Ya girîng ew e, divê mirov li komarê weke rêxistina sîwan a demokratîkbûnê bifikire û ava bike. Di çareseriyaya demokratîk de girîng e ku şêweyên dewletê yan jî komarê îdeolojîk neyên kirin, bi etnîsîte û dînekî ve neyên girêdan. Divê komar ji bo tevahiya welatiyan weke rêxistinîyeke demokratîk a bibe sîwan were qebûl kirin û ya herî rast ew e, di vê çarçoveyê de terîfeke huqûqî were kirin. Bi vî awayî, wê prensîba civakî û prensîba laîkîtiyê bi cewherê xwe di nava terîfê de cih bigirin. Kengî komar bi vî awayî eşkere hat terîf kirin, mirov dikare wê bi etnîsîteyekê, dînekî yan jî îdeolojiyekê ve girê nede. Mînak têgînên 'Kurd' û 'Tirk' yên etnîsîte û kok di wan de hene, dîsa îfadeyên din ên mîna dîn û îdeolojîk di nava xwe de dihewînin fena Îslamî, Xiristiyantî û Sunnîtiyê li navê komarê neyên zêdekirin, wê zêdetir yekpare be, û zêdetir karibe bihewîne.

4- Prensîba Destûra Bingehîn a Demokratîk:

Tevî ku demokratîkbûn tevgera siyasî ye, eger xwe nesipêre destûreke bingehîn a bi lihevhatineke civakî hatiye pêkanîn, wê nikaribe bibe rejîmeke rêveberiyê ya sîstematîk û mayînde. Destûrên bingehîn ên demokratîk lihev kirina civaka demokratîk û dewletê îfade dikin. Azadî û mafên ferdî bi tenê dikarin bi civaka demokratîk manedar bibin. Naxwe li hemberî dewletên hêza wan gelekî zêde, parastina gelan mumkîn nîne. Ji bo dewlet jî ne weke saziyeke timî pirsgirêkan diafirîne û giran dike, lê weke qadeke pispor û tecrûbeyên kombûyî ya çareseriyê pêk tîne bimîne, destûra bingehîn a demokratîk amûrek e, ku dest jê nabe. Destûra bingehîn a demokratîk dewletê fonksiyonel dike, wê dike pispor û xwedî tecrûbeyê kombûyî, bi vê xisleta xwe mîna zemqê dewlet û civakê bi hev ve dizeliqîne.

5- Prensîba Çareseriyaya Demokratîk:

Prensîba çareseriyaya demokratîk zêdetir ji bo demokratîkbûna wê civaka sîvil e ku armanca wê ya dewletbûnê nîne, naxwaze bibe dûvikê dewletê ango modeleke çareseriyê ye, armanca wê civaka demokratîk e. Di nava dewletê de li guhertinên bingehîn ên şeklî nagere, ji vê zêdetir berê xwe dide çareseriyên ku di nava civakê de rê li ber rejîmeke demokratîk a bimeşe veke. Der barê dewletê de herî zêde destûreke bingehîn a demokratîk dixwaze. Hemin divê ji bo pêkhatina destûra bingehîn a demokratîk hewldanên tatmînkâr ên teorîk û pratîk hebin, û ev destûra bingehîn divê ji dewletê zêdetir xweşhaliya civakî bike armanca xwe. Dijberê prensîba çareseriyaya demokratîk, ferzkirina çareseriyên dewletparêz û desthilatparêz in. Çareseriyaya demokratîk weke prensîb bi parvekirina desthilatdariyê re mijûl nabe, heta jê dûr disekine. Ji ber ku desthilatdarî çiqasî zêde bibe, ji demokrasîyê dûrketin jî ewqasî pêk tê. Eger bi tenê li ser navê hukûmet û dewletan civak bêne tenzîmkirin, hingê a derkeve holê wê nîzamekî antî-demokratîk be. Ji ber ku hêzên civakî tevî nava meseleyê nehatine kirin. Wexta hukûmet û desthilatdarî ber bi erênî ve bêne tenzîmkirin dibe ku pêşî li demokratîkbûnê vebe, lê demokratîkbûn bi xwe pêk nayê. Armanca û hedefên çareseriyaya demokratîk nabe ku parvekirina derfet û îmkanên dewletê yan jî desthilatdariyê bin. Mirov xwe bi dewletê ve bigire, blokeke wê pêk bîne, nabe ku ev weke hedefa çareseriyaya demokratîk were dîtin.

Di prensîba çareseriyaya demokratîk de xusûsa bingehîn ew e, destûra bingehîn divê bihevrebûneke aştiyane ya saziyên dewletê û saziyên demokratîk misoger bike. Di navbera hebûna herdu saziyan de rewabûneke qanûnî heye. Hebûna xwe li ser înkara hevdu pêk nayînin. Ne hewce dike li ser navê demokrasîyê dewlet were tesfîyekirin, ne jî hewce dike li ser navê dewletê demokrasî were helandin. Ji ber ku li Rojava ev herdu sazî zêde di zikhev de ne, ev dihêle ku demokrasî di nava dewleta netewe de weke saziyeke şeklî bimîne. Yek ji pirsgirêkên aktuel ên demokratîkbûnê ew e, divê ji vê ketina nava hev zêdetir, hebûna van herdu

saziyan ji bo ku bi hev re bimeşin, ji nû ve bê tenzîmkirin. Çawa ku ji bo demokrasîyê prensîb e, dewletê bi sînor bike û pêşiyê li zêdegaviya wê bigire, herweha ji bo dewletê jî ewqasî prensîb e ku koma tecrûbe û pisporiya wê ji demokrasîyê re bi rola ban û sîwanê rabe. Di pêvajoya dîrokî de ya wê bi ser bikeve wê civaka demokratîk be. Xulase, dewlet û saziyên demokratîk wê di nava aştiyê de lê bi awayekî tengazar bi hev re bin, ev rewşa wan wê rê li ber reqabetê veke û ji vê jî ya bi hêz derkeve û pêş bikeve civaka demokratîk bi xwe ye.

6- Prensîba Bihevrebûna Azadî û Mafên Ferdî û Kolektîf

Prensîba maf û azadiyan di çareserkirina pirsgerêkên demokratîkbûnê de roleke xwe ya heyatî heye. Di dema pêkanîna vê prensîbê de mirov kolektîf û ferdî ji hev cuda bike, ev yek ji çareserkirina pirsgerêkan wêdetir wê girantir bike, û wê bihêle ku mirov nikaribe ji nav derkeve. Mirov dikare vê yekê ji bêhejmar mînakên li dinyayê hîn bibe. Herweha bi vî awayî ji hev cudakirin li gorî xwezaya civakan nîne. Ferd di civaka mirov de ti carî û li ti mekanî, mafdar an jî nemafdar, bi azadî yan jî bêyî azadî, bêyî kom nejiyaye. Jixwe xisleta mirov ew e, heywanê herî pêşketî yê civakî ye. Ji lewra çî heq û azadiya ferd bi dest xistiye yan jî pê ditamije, heta bi civaka xwe re parve neke ti maneyê îfade nake. Ferdê ji civakê hatiye şuştin çiqasî bê mane be, azadî û mafên bi destxistine jî ewqasî bê mane ne û jê nayê wan pêk bîne. Berevajiyê vê jî rast e: Eger komek maf û azadiyên bi destxistine nîşanî endamên xwe nede, ew maf û azadî ti nixê xwe nînin. Maf û azadî bêyî ferd pêk nayên. Eger ferd ji maf û azadiyan bêpar bêne hiştin ev tê wê maneyê ku civaka endamê wê ne jî ketiye heman rewşê û eger civak, kolektîvîte ji maf û azadiyan bêpar bêne hiştin ev tê wê maneyê ferdên endamên wê jî dikevin heman rewşê. Bi kurtî, maf û azadî ne bêyî ferd ne jî bêyî civakê dibin. Ev nixê welê ne, bêyî hev nabin, bêyî parvekirinê pêk nayên.

7- Prensîba Azadiyê û Serxwebûna Îdeolojîk:

Di bingehê vê prensîbê de zêdetir rizgarbûna ji hegemonyadariya îdeolojîk heye. Ev ji aliyê modernîteya kapîtalîst ve li nava dinyayê hatiye ferzkirin. Xisleteke wê ya çor a materyalîst heye û bi xwe îdealîst e, lê xwe weke 'zanista pozîtîvîst' nîşan dide. Divê mirov baş fêhm bike ku heta ji vê rizgar nebe, demokratîkbûn û azadiya ku bi xwe di nava wê de ye, wê pêk neyê. Zanistperestiya pozîtîvîst prensîba sereke ya hegemonîk a şaristaniya Ewrûpayê ye. Ew heta vê prensîbê hegemonîk neke, hêmanên xwe yên din ên bingehîn kapîtalîzm, îndustriyalîzm û dewletdariya netewe nikare li nava dinyayê bi xwe ve girêdayî ava bike û bimeşîne. Hegemonya îdeolojîk li Rojhilata Navîn bi zanista oryantîst zêhnan fetih dike. Piştî vê yan jî bi vê re bi hêmanên din ên bingehîn fetih, dagirkerî û mêtîngeriya xwe bi gelek awayan pêk tîne. Mêtîngertiya nû ya bi hêmanên xwecihî yên kevin ên despotîk re li gorî xwezaya xwe timî hevkarîyê dike, pirsgerêkên demokratîkbûnê girantir dike. Her cure berxwedana li dijî wê pêş bikeve aliyekî xwe yê demokratîk heye. Ji bo ev aliyê demokratîk pêş bikeve, bi hêz bibe, karibe xwe bigihîne awayên xwe li ser piyan bigire û sîstematîze bike, divê xwe ji hegemonya îdeolojîk qut bike. Ji bo rêyên alternatîf ên îdeolojîk manedar bibin divê kategoriyên xwecihî, bajarî, pîrr neteweyên herêmî û welatê hevpar bihewîne. Naxwe dibe ku hegemonyayeke din a îdeolojîk pêş bikeve.

Fikrên nijadperest û dîndar ên ji rêûresmê jî herî kêr bi qasî hegemonyadariya pozîtîvîst a îdeolojiya modernîteya kapîtalîst hegemonîk in. Di nava kategoriyên sereke de ku behsa wan hat kirin, hewldanên îdeolojîk ên xwe dispêrin azadîxwaziyê, mirov dikare wan weke îdeolojiyên azadiyê binirxîne. Bi tenê mirov dikare bi van îdeolojiyên azadiyê pirsgerêkên demokratîkbûnê û rêyên çareseriyê bide fêhmkirin û bi cih bîne. Azadiya îdeolojîk nebe gavên demokratîkbûnê dikarin bihilkumin û bikevin kontrola îdeolojiyên

hegemonîk. Azadiya îdeolojîk bi heqîqeta xwezaya civakî re têkildar e, û bi pêkanîna civaka demokratîk û bi cihanîna wê misêwa xwe îfade dike. Heqîqeta civakî bi awayekî azad îfadekirina rastiyên civaka demokratîk e.

8- Prensîba Nihatî û Dîrokîti:

Pirsgirêkên demokratîkbûnê û çareseriyên muhtemel bi têkilîdanîneke rast di navbera dîrokîti û nihayî de ji nêz ve têkildar e. Zêhniyeteke pirsgirêkên têkildarî dîrokê û çareseriyên wê yên muhtemel paşguh bike, sansur bike, bi tenê wê ne pirsgirêkên demokratîkbûnê, ji serwestbûna li tevahiya pirsgirêkên civakî wêdetir, wê wan girantir bike û wê bihêle ku mirov nikaribe ji navê derkeve û bivênevê wê wan ber bi krîz, şer û pevçûnan ve bibe. Bûyerên di dîrokê de bûne-çûne şertên bingeîn in ku nihayê diyar dikin. Ya niha yan jî rojane, rewşa dîrokê ye ku xwe bi derfetên pirsgirêk û çareseriyê pêşkêş dike. Cudahiya bi tenê ev e: Em nikarin mudaxele yê rabihuriyê bikin, lê em dikarin mudaxele yê niha û rojaneyê bikin. Bi bingehe fikrî û hêza maddî ya mudaxele yê ve girêdayî em dikarin rojaneyê biguherînin. Mirov dikare guhertinê bi lez bike, berê wê bide aliyekî din, azad bike yan zêdetir bike kole. Ev xusûsek e ku bi temamî bi statuya hêzên mudaxeleker re têkildar e. Ya girîng ew e, mirov bersivê bide vê pirsê “Rabihurî, dîrok wê bi xelesa xwe ya sereke çawa di niha de were nîşandan.” Divê mirov nihayê weke îfadeya qad û pirsgirêkên dîrokê yên nexasim em pêre mijûl dibin, analîz bike û ev kilîta çareseriyê ya pirsgirêkên civakî ye. Kesên bi awayekî rast li dîroka xwe serwest nebin û nenivîsin, kêma ihtîmal heye li nihayê rast serwest bibin, wê azad û demokratîk bikin. Azadî û demokratîkbûnê bi pelandinê bi dest ve bînin wê mayînde nebin; çawa bi dest ve hatine wê welê jî ji dest biçin.

Divê mirov baş zanibe ku civak bi xwe dîroka herî pêşketî ye. Heta ku vê civaka bi xwe dîrok e, bi vî rûyê wê, bi vê heqîqeta wê nas neke, mirov ê nikaribe wê ji pirsgirêkên wê rizgar bike, pêkan xuya nake mirov wê bigihîne çareseriyên demokratîk û şêwazê wê yê jiyane. Ji ber vê yekê ye ku çalakiya pêşî ya despotan tinekirina bîr û hafiza civakî ye. Lewma ya divê demokrat jî pêşî bikin xwedî li hafiza civakî derkevin ango bi tevahiya rastiyên xwe xwedî li dîrokê derkevin. Zîrar û ziyana herî mezin a modernîteya kapîtalîst ew e, hafiza mirovatîyê daye ber derbê kujer, niha weke bêserûbiniyê nîşan daye, ya rastî mirov dibêje qey dawîya dîrokê hatiye îlankirin. Li gorî wê her tişt bi tenê ji nihaya civiyayî ser hev pêk tê. Nexweşiya jêre ferdperestî tê gotin têkiliya xwe bi vê têgihîştinê re heye. Ferdperestîya dibêje “Li kêfa xwe binêre, wekî din tewş e” bi înkara civaka dîrokî re têkildar e. Ji zêhniyeteke bi vî rengî mirov nikare heqîqeta civakî û îfadeya wê ango civakparêziya demokratîk hêvî bike. Ji vî alî ve, ferdperestîya lîberal înkara demokrasîyê ye. Mirov di dîrokê de kêliyê, di kêliyê de jî dîrokê bibîne prensîbeke rast a civaknasîyê ye.

9- Prensîba Exlaq û Wijdan:

Civaknasîya Rojava prensîba wijdan nas nake. Ew bi mejiyê analîtîk radibe. Wijdan pêdiviya xwe bi mejiyê hisî heye. Civaknasîya modern a weke felsefeya analîtîk destpê kir di roja me ya îro de bûye teknîkeke rêveberiyê. Wijdan yek ji wan prensîbên sereke ye ku pê civak ava dibe. Wijdan weke hukmekî adil ê civakê bi kêr tê. Wexta ku tine bê hesibandin weke mekîneyeke cinawir a bi tehlûke dixebite. Mirov dikare wijdan weke cewherê dîn û exlaq jî bihesibîne. Eger em dîn û exlaq weke rêûresmeke hişk û zuha bidin aliyekî, em ê bibînin ji van herdu saziyan a li dawiyê dimîne wijdana civakî ye. Yê/ya hêza wî/wê ya eskerî, siyasî û aborî

tinebe wijdan qada bi tenê ye ku penahê wê bibe, xwe bisipêriyê. Eger ev qad têk biçê, wê wextê di civakê de bi tenê prensîba hêzê wê hukim bike. Hingê jî herkesê bibe gurê her kesî. Ango kî karibe bi kê.

Demokrasi ne ew rejîm e ku bê wijdan bimeşe. Sîstemên hêz û sermayeyên yekdestdar li ser înkara wijdan hatine damezrandin. Mirov demokratîkbûnê bi xwe dikare weke tevgera bi destxistina wijdanê civakî û bêtesîrkirina vê înkare bide naskirin. Civaka gelekî mezin a li derveyê yekdestdariya hêz û sermayeyê bi tenê mirov dikare bi tevgera wijdanê biparêze. Têkoşîna civakî ya roja me ya îro bi awayekî têkoşîna bi destxistina wijdanê ji destçûyî ye. Demokratîkbûn heta nebe tevgera bidestxistina nirxên wijdanî yê jîdestçûyî bi temamî nagihîje maneya xwe, ferd û hindikayî jî wê nikaribin maf û azadiyên xwe bi dest bixin. Ev sedem hemû nîşan didin ku di çareserkirina pirsgirêkên demokratîkbûnê de prensîba wijdan a nirxên civakî exlaq û dîn jê dawerivîne divê mutleq di dewrê de be.

Eger wijdan nekeve dewreyê sedemên qirkirinan ji hev nayên derxistin. Kengî prensîba wijdan bikeve nav tevgerê modernîteya kapîtalîst dikare li qirkirin û hovîtiyên xwe hemûyan mikur bê û rê li dadê vebe. Modernîte di tevahiya pirsgirêkên civakî de prensîba hêzê dike bingeh. Yê hêza wî hebe bi ser dikeve yan jî çareser dike, yê hêza wî tinebe têk diçe, ji kirasê rastiyê derdikeve. Nexweşiya herî mezin a di bingehê modernîteyê de ev e. Eger civak bi vê prensîbê rabe wê bikeve tevliheviyekê ku xweziya xwe bi serdema kevir bînin. Eger em dixwazin ji pirsgirêkên civakî yê bi kok re û di serê van pirsgirêkan de ji demokratîkbûnê re bersivên adil û mayînde bibînin, divê em li şûna prensîba hêzê cih bidin prensîba wijdanê. Çanda Rojhilat ji vê prensîbê re xerîb nîne. Berevajî di tevahiya pirsgirêkên xwe de li rêza pêşî cih daye vê prensîbê. Em ji bo hesabên sar ên hêz û kapîtalîzmê nikarin ji vê prensîbê bigerin. Em dema hewl bidin pirsgirêkên demokratîkbûnê yê li Tirkiyê çareser bikin, divê li serê tevahiya prensîban em cih bidin prensîba wijdanê û di çareseriyê de em neçar in serî li vê prensîbê bidin.

10- Prensîba Xweparastinê ya Demokrasiyan:

Ji bicanê yekşane heta bi perçikên jêr-atoman ên weke bê can tene qebûlkirin - ku hatiye fêhmkirin ew bê can nînin ji vê jî wêdetir bingehê prensîba bicanbûnê ne -, ti hebûn bê xweparastin nîne û ev jî heqîqeteke tê zanîn e, û bi zanistî ev hatiye piştrastkirin. Hebûnên mîna civakên mirovan ku mejiyê xwe gelekî zêde ne, û di asteke bilind de nerm in, di her kêlî û mekanê jiyane de xuya dike ku bê xweparastin nînin. Şer bi xwe jî ji nêz ve bi têgihîştina çeloxwarîkirî ya xweparastinê ya sîstemên şaristaniyan re têkildar e. Civakên demokratîk û ferdên wan ên azad di dema şaristaniyên çînî de ji bo xwe bergiriya xwe bikin bi pirsgirêkên mezin ên parastinê re rûbirû bûn. Heta civakên komin ên destpêkê di jiyana xwe ya demdirêj de tevî nakokiyên di navbera xwe de, ji ber tehlûkeyên kujer ên ji hebûnên xwezayê yê bican û bêcan dihatin, xweparastin di her kêlî û her mekanî de weke wezîfeya yekemîn qebûl kirine.

Hêmanên modernîteya kapîtalîst dewleta netewe, kapîtalîzm û îndustriyalîzm li ser ferdên azad û wekhev ên civakên ekonomîk, ekolojîk û demokratîk mêtinkariyê û zordestiya yekdestdar dimeşîne û li beramberî vê pirsgirêkên xweparastinê di serê mijarên heyatî de ye. Jiyana bê xweparastin bi tenê bi koletiya heqdestê bi encam nabe, di heman demê de rê li ber her cure bê karî, nexweşî û rizîne vedike. Ji vê jî xirabtir, gelek qirkirinên fizîkî û çandî bi xwe re tîne. Modernîte weke sîstem bi giştî civak û ferdan, bi taybetî jî zêdetir bi awayekî dijwar hebûnên civakên demokratîk û ferdên wan ên azad, neçarî parastinê dike. Eger di xweparastinê de bi ser nekevin, bi tenê ne azadiya wan, hebûna wan jî dikeve tehlûkeyê ango qirkirina wan dikeve rojevê. Hêmanên yekdestdar ên modernîteyê ji bo xwe dewamî bikin qîma xwe bi gefxwarina li civaka demokratîk û ferdê wê ya azad nayînin, di demên xwe yê dereng de şertên ekolojîk ên

ji bo jiyane dest ji wan nabin ji diqedine. Qedandin u tinekirina serten ekolojik bi awayekî demdirêj te maneya qirkirina tevahiya jiyane.

Civaka demokratik u ferdê azad, divê ne bi tenê ji buyerên şoreşgerî u beridînê re lê tevî wan ji pirsgirêkên xweparastinê re ji çareyê bibînin. Dema dawî ya krîza avabûnê ya modernîteyê, xweparastin daniye serê tevahiya pirsgirêkan. Her kom çawa divê bibe yekeya ekonomîk, ekolojik u demokratik, herweha divê weke yekeya xweparastinê ji pêk bê. Di heman demê de her ferdê azad u wekhev çawa divê di yekeye ekonomîk, ekolojik u demokratik de cih bigire, tevî vê, herweha divê di yek an ji zêdetir yekeyên xweparastinê de cih bigire. Ji bo tevahiya zindî u yên bican, xwexwedîkirin, xweparastin u xwezêdekirin şertekî jiyane ye. Ev hersê şert herî zêde ji ji bo civaka mirov di cih de ne, u dest ji wan nabe.

Beşa Sêyemîn: LI TIRKIYÊ PIRSGIRÊKA DEMOKRASIYÊ U ÇARESERIYA DESTÛRA BINGEHÎN A DEMOKRATÎK

A- LI TIRKIYÊ DERKETINA HOLÊ YA PIRSGIRÊKA DEMOKRASIYÊ, PÊŞKETIN U ENCAMÊN WÊ

Pirsgirêka demokrasiyê weke diyardeyê gerdûnî, kengî di rêveberiya jor a komên qebîleyan de ji hev cudabûn çêbû derket holê. Qebîle di nava xwe de xwedî demokrasiya xwezayî ne. Lewma di civaka qebîleyê de bi cudabûna di rêveberiyê de pirsgirêka demokrasiyê derdikeve holê. Bi gavavêtina ji hiyarerşiyê ber bi dewleta despotîk ve vê pêvajoyê kûr dike. Sîstemên şaristaniyê bi xwe ji aliyê vê pêvajoyê ve diyar dibin. Şaristanî heta bi qonaxa kapîtalîzma li Ewrûpayê li ser civakê xwedî hukmekî bi sînore. Civak ji potansiyela hêza xwe ya exlaqî u polîtîk diparêze. Şaristaniya Ewrûpayê bi cihêwaziya dayî diyardeyên netewe u dewleta netewe –li gorî kapîtalîzm u îndustriyalîzmê-, civaka exlaqî u polîtîk hûrûkûr parçe dike, hûrûkûr xwe ber nava civakê dide. Yekdestdariya sermayeyê u desthilatdariya îdeolojîk bi vê ketin u çizirîna nava civakê, rê li tehekumekê vedike di dîrokê de hemtayê wê nehatiye dîtin. Modernîte ferd dixwe rewşa wî/wê ya herî qels u lawaz. Bi reformên bi sînore hewl dide pêşiyê li têkoşinê bigire. Demokrasiya Ewrûpayê bi reforman hewl dide ferd u civakê li ser piyan bigire. Dewleta huqûqê, maf u azadiyên ferd cewher u çarçoveya vê demokrasiyê pêk tînin. Yekîtiya Ewrûpayê rewşa sîstematîk a vî bingehî îfade dike. Lê ji ber ku ji jor ve sîstema yekdestdar serdestiya xwe dewam dike, sîstema demokratîk a derdikeve holê, ji sistemeke desthilatdariyê ya gelekî tengkirî u kontrolkirî wêdetir naçe. Pirsgirêka demokrasiyê hebûna xwe dewam dike.

Klanên Sibîryayê yên xweser ji salên 7000'î B.Z. ve bi pêvajoya helîna qeşayên li qûntara çiyayên Başûrê Sibîryayê re u bi bandora Şoreşa Neolîtîk a bi koka xwe Rojhilata Navînî di salên 4000'î B.Z. de dest bi şoreşa xwe ya neolîtîk dikin. Di salên 2000'î B.Z. de ji hiyarşiyê gav diavêjin şaristaniyê, gav diavêjin dewletê. Şaristaniya pêşî ya navenda wê Çîna îro di salên 1500'î B.Z. de derket ser dika dîrokê. Li dora wê prototîpên ezbetên gelên îro Japon, Korye, Vîetnam, Moxolîstan u Tirkistanê hebûn u timî li dijî wan têdikoşiya. Mirov vê têkoşîna wan a li beramberî şaristaniya Çînê dikare weke demokrasiya xwezayî binirxîne. Di nivîsên dîrokê yên Çînê de cara pêşî bi navê Hûn behsa pêşiyên Tirkan tê kirin. Ji ber ku ezbetên Hûnê bi demokrasiya destpêkê radibûn timî bi şaristaniya Çînê re şer dikirin. Bi hêsanî şaristanî qebûl nedikirin. Ev ezbet kengî tengav bûn berê xwe dan Rojavayê. Hûnên Rojava di salên 400'î P.Z. de li Ewrûpaya Navîn u heta bi Romayê li qadeke berfireh hebûna xwe dewam kirin. Lê ew ji di nava şaristaniyê de heliyan. Li Rojhilat şaristaniya Çînê, li Rojavayê ji şaristaniya Slavan ew timî asîmîle kirin. Beriya vê pêvajoyê bi dînen Hindû u Manîheîzmê xwestin wan bişkînin, lê şikestina bingehî bi Îslamiyete pêk tê. Hê berê di salên 550 u 740'î de ceribandînen dewletavakirinê yên Gokturk u Uygur ji konfederasyonê wêdetir naçin.

Pro-Tirkan bi awayekî bingehîn bi Îslamiyetê re gavavêt şaristaniyê. Bi awayekî ciddî têkilîdanîna wan bi Îslamê re û di sedsala 9. de qebûlkirina wan a Îslamiyetê destpêka şaristanîbûna wan e. Pirsgirêkên Tirkîti û demokratîkbûnê yên bi Qerexaniyan dest pê kirin û heta roja me ya îro dewam kirin bi vê pêvajoya şaristaniyê re ji nêz ve têkildar e. Şaristaniya Tirk-Îslam a Rojhilata Navîn bi giştî bi Selçûk Beg û Begtiya wî tê destpêkirin. Pro-Tirkan berê jî di nava şaristaniyên Rojhilata Navîn de hewl dane xwe nîşan bidin. Lê baş tê zanîn ku cara pêşî weke girse û ezbetan bi Selçûk Beg û kurên wî li Rojhilata Navîn bi cih bûne. Selçûk Beg bi xwe wexta gav diavêje Rojhilata Navîn û hewl dide ji xwe re welatekî bibîne bi du ekolên dînî re rûbirû ye: Ew jî Mûsewîti û Muhammedî bûn. Navên Mûsewî yên li çar kurên xwe kirine, nîşan dide ku di destpêkê de ji Dewleta Tirk a Yehûdî Hazara bi awayekî ciddî bi tesîr bûye. Ji lewra mirov nikare tê derxe, bê ka çiqasî misilman bûye. Mumkîn e ku mirov Tirkîbûnê bi Misilmantiyê ve girê bide. Ji ber ku hê berê, ji bilî Goktirkan ku temenê wan kin e, em li ti şaristaniyeke din a bi navê Tirk rast nayên. Mirov dikare texmîn bike ku ev nav jî aliyê Ereban ve li wan hatiye kirin. Lê divê mirov baş zanibe ku berî serdema milliyetgiriye dest pê bike, civakan nasnameyên xwe ne bi paşnavên xwe, bi navê dînen xwe diyar dikirin. Hingê yan mirov dibûn Îslam an jî dînekî din. Ji ber ku rastiya civakî welê hatibû avakirin.

Begtiya Selçûkî ji sedsala 11. û pêve hewl dide li ser ezbetên di bin destê xwe de serweriyeke hişk bimeşîne. Ezbet bi dijwarî li ber vê radibin. Li gorî ku di dîrokê de hatiye nivîsandin, ezbetên pêşî yên Oguz-Tirk ên di sala 1071'ê de derbasî Îranê bûn, ji serwerî û serekîtiya hişk gilî û gazin kirine. Ev girseya pêşî ya li derdora pênc hezarî heye, xelasiya xwe di çûna xwe ya li Îranê de dîtiye. Eşkere ye ku ezbetên derbasî Rojhilata Navîn dibin hê ji destpêkê ve li dijî şaristaniya weke bajarbûn-çînîbûn-dewletbûnê pêk tê bi dijwarî li ber xwe didin. Ev ezbetên qebîleyan ên weke Tirkmen têne binavkirin, şaristanî dixwaze wan bike serf û zilmê li wan dike. Ev ezbetên behsa wan tê kirin, pêşiyên gelên îro ne. Ezbetên arîstokratîk Tirkmen piçûk didîtin û nedixwestin xwe jî weke Tirk bi nav bikin. Li şûna vê zêdetir navnasên weke Ereb û Fars, Şah û Siltantî tercîh dikirin. Tirkî ji bîr kirin. Ji Erebî, Farisî û hemûyan Osmaniyeke şikestî bi kar dianîn. Zuriyet û ezbetên resen ên Tirkîtiyê li cem ezbetên Tirkmenan man.

Eger em vê dîrokçeya kin di çarçoveya pirsgirêka demokrasîyê de şîrove bikin, em dikarin weha bibêjin:

Bi gavavêtina Rojhilata Navîn di nava ezbetên Tirk de ji sedsala 11. û pêve di warê çînî de cihêbûneke ciddî pêk tê. Mirov dikare vê pêvajoyê weke destpêka pirsgirêka demokrasîyê qebûl bike. Ezbetên Tirkmenan Siltanê Selçûkî yê dawî Siltan Sencer² heta mirinê di qefesekê de li cem xwe girtin, ya rastî ev baş rave dike ka çiqasî azadî û jiyana demokratîk ji bo wan bi qîmet e.

Ezbetên Tirk bi Îslamiyetê re dabeşî du komên bingehîn bûn û ev cewherê pirsgirêka demokrasîyê pêk tîne. Arîstokrasî, bi gotineke rastir eskerî, arîstokrasîya dînî û xwediyên erdan di nava dewletê de civiyan û yekdestdariya desthilatdariyê pêk anîn. Xizanên li derveyî sîstemê jî têne hiştin an weke ezbetên berê yên koçer ji zomekê diçin zozanekê ji zozanekê diçin zomekê yan jî weke xizanên bajar û gundan debara xwe bi cotkarî û zenaetkariyê dewam dikin. Di nava tevahiya gelên Rojhilata Navîn de dabeşbûnên bi vî rengî pêk

---

² Siltan Sencer: Siltanê Selçûkiyan e. Kurê Melîkşah e. Di sala 1086'an de li Sincarê ji dayik bûye. Di 1157'an de wefat kir. Dema wefat kir 91 salî bû. Li tirba xwe ya bi xwe dabû çêkirin li Mervê hat veşartin. Arîşeya di navbera begên Oguz û Selçûkiyan de mezin bû. Li ser vê, di navbera Oguz û Selçûkiyan de li wilayeta Belxê di sala 1153'an de şer qewimî. Di encama şer de Selçûkî şikestin û têkçûn. Siltan Sencer di şer de êsîr ket destê Oguzan. Lê Oguzan Siltan bi roj datanîn ser textê wî û bi şev jî dibirin dixistin qefesê hesinî. Siltan xwe li vê ranegirt û berî wefata xwe bi salekê ji vê esareta sê salan dewam kirî reviya.

hatine û rê li ber gelek serhildan û revan vekirine. Dabeşbûnên mezhebî jî bi vê rastiye ve girêdayî ne. Mezhebê Sunnî weke mezhebê tebeqeya jor fermî dibe. Mezhebên muxalif ên weke Elewîti, Şîitî, Îşraqiyûn, Mewlewîti û Bektaşîti bi awayekî nîv-veşartî hewl didin hebûna xwe dewam bikin. Di serdema navîn de têkoşînen demokratîk di çarçoveya van fenomenên mezhebî de tê pêşkêşkirin. Hewldan hene demokratîkbûna demê bi van mezheban were pêkanîn. Herweha mirov dikare jiyana qebîleyên koçer jî weke têkoşîna demokratîk binirxîne. Şêweyekî herî rast ê ravekirinê ye ku mirov cewherê berxwedanên tevahiya qebîleyên serdema navîn weke têkoşînen demokratîk şîrove bike.

Eger mirov Îslama fermî weke îdeolojiya yekdestdar şîrove bike, mirov dikare îdeolojiyên mezhebî yê nîv-veşartî jî weke vegotinên demokratîk binirxîne. Ev tevgerên gel ên demokratîk ku heta serê sedsala 19. hatin, bi tehekuma modernîteya kapîtalîst li Rohhilata Navîn dikevin pêvajoyeke nû. Li aliyekî rejîmên împaratoriye ku hêzên hegemonîk ên berê ne, bi gavavêtinên dewletdariyên netewe belav dibin, li aliyê din, dewletên netewe yê piçûk ên şûna împaratoriyan digirin pirsgirêka demokrasiyê girantir dikin. Dewletên netewe duqat xerîbketinekê temsîl dikin: Li aliyekî weke desthlatdariya ji şaristaniyên berê mayî xerîbketin, li aliyekî din jî xerîbketina bi rengê dewleta netewe ye ku modernîteya kapîtalîst ferz dike. Yekdestdariya desthlatdariyê ya qat bi qat dikeve serhev, li ser çanda gel rejîmên ku qirkirinê bidin meşandin, pêk tînin. Tirkiye bi sedsala 20. re wê vê pêvajoyê têra xwe bibîne. Tegera xwe weke Cemiyeta Îttîhad û Teraqî bi nav dike vê rastiye îfade dike.

Bi tevahî nîşane didin xuyakirin ku Cemiyeta Îttîhad û Teraqiyê prototîpa Partiya Faşîst a Îtalya û Partiya Sosyalîst a Nasyonal a Elmanyayê ya di salên 1920'î de ye. Li gelek welatên ku dereng bûn kapîtalîst, bûyerên bi heman rengî xweber neqewimîn, ev bi pêkhatina hebûna modernîteya kapîtalîst re têkildar e. Di vê de berpîrsiyariya bûrjûwaziya burokratîk diyarker e. Ji ber ku ew wer hesab dike ku ji krîza modernîteyê ya kûr dibe, bi tenê dikare xwe bi şerên dijwar ên çînî û qirkirinan bi hêz bike.

Herweha di vê de divê mirov para tevgera sosyalîzma pêkhatî jî piçûk nebîne. Ji ber ku hemanên modernîteya dixwest bibe sîstem, dewleta netewe û îndustriyalîzm weke hedefa bingeîn hilbijartibû. Ne tenê demokrasî, demos, ango gel jî weke çand gihiştîye qonaxa li ber man û nemanê. Mirov dikare demên di wext û navbera herdu Şerên Cîhanê de weke dînbûna hegemonya modernîteya kapîtalîst ji bo ji sedî sed pêkanîna hersê hemanên (kapîtalîzm, dewletdariya netewe û îndustriyalîzm) xwe li nava dinyayê, şîrove bike. Li gelek netewe, çand û gelan heta bi nava dilê wan vê dîniyê gef xwarin û yê karîbûn keysê lê bînin ji bo jê rizgar bibin xwe zêde mezin kirin û di encamê de jî xwe radestî sîstema serdest kirin. Enternasyonala III. ya ji modernîzmê nebihurî, bereya gel û kedê ya di sala 1930'î de xwest pêşde bibe û ezmûnên bereya antîfaşîst pîr zêde tiştek li demokrasiyê zêde nekirin. Di dema şerê sar ê piştî Şerê Cîhanê yê Duyemîn de demokrasîya lîberal û demokrasîya gel a sosyalîzma pêkhatî bi xwe înkara demokrasiyê bûn. Meşandina şerên hegemonyayê bi cîla demokrasiyê bi tenê meseleyeke taktîkî bû. Hilweşîna sosyalîzma pêkhatî, ya rastî hilweşîna lîberalîzmê jî bû. Dinya piştî salên 1990'î bi krîza sîstemê ya avabûnê ku her diçû kûr dibû, diçelqiya, li nav hev diket, pirsgirêka demokrasiyê jî bi tevahiya giraniya xwe diket rojevê. Demokrasiyê li nava tevahiya dinyayê hewl da xwe ji aliyê naverok û şêweyê ve ji nû ve terf bike û weke modernîteya demokratîk sîstematîze bike.

Di vê pêvajoya çelqiyayî û tevlîhev a dinyayê de Tirkiye li aliyekî bi pirsgirêka man û nemanê re rûbirû bû, li aliyê din jî weke Komar gihişt wê şensê ku destpêkeke nû bike. Mirov dikare şexsiyeta dîrokî ya ev destpêk da kirin Mistefa Kemal Paşa û Komarê weke hebûnên wekhev şîrove bike. Di roja me ya îro de jî analîzkirina van herdu hebûnan hê girîng e. Mistefa Kemal bi xwe diyar dike ku wî fikra komarê weke sîrr û razekê

veşartiyê û roja munasib îlan kiriye. Ya rastî wexta vê dibêje, girîngiya em behsa wê dikin destnîşan dike. “Komar li dijî çî û çawa pêk hat?” pirsêke din heye ku weke vê pirsê hînê bersiva wê nehatiye dayîn û hê bê xwedî ye û ew jî ev e, “Komarê çavkaniya xwe ji kîjan gerdûnîbûnan digirt?” Gelo weke peyv demokrasî bû yan jî demokrasî nebû? Eger ne demokrasî bû çima ghişt vê rewşê? Ev pirsên bingeşên in ku divê rast bersiva wan bê dayîn. Di roja me ya îro de ji bo mirov li pirsgerêka demokrasiyê ya tevahiya jiyana li Tirkiyê kilît dike, bi temamî serwext bibe, divê mirov rastiyên di bin van pirsan de ji hev derxe.

Ji bo mirov vê mijarê ji hev derxe û zelal bike, lêkolîna dîroka nêz a Tirkiyê bi serê xwe têrê nake. Weke her welatê li dinyayê, rewşa li Tirkiyê û welatên mîna wê, mirov dikare bi şaristaniya hegemonîk a Ewrûpayê ve têkildar serwext bibe. Di vê demê de sîstema hegemonîk gava xwe ya herî mezin û bi hêz a globalbûnê diavêje. Mirov bûyerên li quncikeke herî dûr diqewimin ji sîstema hegemonîk serbixwe bigire dest, eşkere ye ku wê kêmbimîne. Duyemîn xusûsa girîng ew e, têkiliyên muhtemel ên veguherînên Tirkiyê bi gavavêtinên orjînal ên Ewrûpayê re. Di vir de têngîna kilît Jakobênîzm e. Jakobênîzm bi awayekî herî eşkere di Şoreşa Franseyê de derekt holê û hebûna xwe di tevahiya şoreşên modernîteyê de da hiskirin. Ji lewra em heta li Jakobênîzmê serwext nebin, em nikarin li Jakobênîzm û encamên wê yên li goşeyên din ên dinyayê û nexasim jî li ya li Tirkiyê û encamên wê serwext bibin.

Berê pêşî divê mirov qebûl bike ku Jakobênîzm weke fenomenekê dibe gerdûniya modernîteyê. Ji bo mirovatî ji rêûresma teokratîk a mohra xwe li şaristaniya navendî ya 5.000 salî daye bibihure, Jakobênîzm bi rola navendî rabûye. Ji aliyê çînî ve beşa navîn a dixwaze bibe desthilatdar bûrjûwaziyê temsîl dike. Beşa radîkal a ihtîlalkariya bûrjûwayê ye. Hem îdeolojîk hem çalakî radîkalîzmê îfade dike. Ji bo wan şertên desthilatdariyê yên herî di cih de atmosfera dagirkeriyê ye ku hêzeke biyanî tê hesibandin rê li ber wê vekiribe. Eger atmosfereke eşkere ya dagirkeriyê nebe şensê desthilatdariyê yê bûrjûwaziya Jakobênîne, yan jî hema bêje tineye. Kengî tevahiya civakê dagirkeriya eşkere weke felaketekê qebûl kir, hingê xwedê daye Jakobenan. Ji bo weke desthilatdariyekê derkevin ser dika dîrokê atmosfer heta dawiyê di cih de ye. Civak li xelaskarekî digere. Monarşiyên teokratîk ku xwediyên desthilatdariya ji rêûresmê ne, bihêlin ew pêşiyê li dagirkeriyê bigirin, ew ji mêj ve bi rola hevkartiyê rabûne. Ji ber ku ew berjewendiyên xwe bi tenê bi hevkartiyê xurt a bi hêzên biyanî re dikarin biparêzin. Lewma di nava civakê de cih li wan teng bûye. Ew êdî rewa nayên dîtin. Di rewşeke welê de ji bilî tebeqeya jor a hevkar, beşa helwesta wê ya îdeolojîk û rêxistinî herî di cih de tebeqeya navîn e. Di nava van tebeqeyan de hêza herî baş xwe perwerdekirî û rêxistinkirî jî bûrjûwaziya Jakobênî e. Mirov dikare prototîpa Jakobenan di Şoreşên Hollanda û Brîtanayê de bibîne. Mînak, Crommwell di salên 1640'î de, ango gelekî berî Şoreşa Franseyê, lîderê şoreşa herî mezin a Jakobênî Brîtanayê ye ku serê qralê xwe firandine. Ya rastî, şoreşa herî mezin a Jakobênî sala 1792'an a li Franseyê pêkhatî nîne, ev şoreşa li Brîtanayê ye. Franse versiyona duyemîn an jî sêyemîn a vê modelê ye.

Bi awayên cuda be jî mirov dikare Hollandayê weke welatê şoreşa rastî yê lê Jakobênîzm meyyaye, şîrove bike. Jakobênîzm ne bi tenê bi sedema ku tebeqeya ji rêûresmê ya jor nikare bi rê ve bibe dibe tevgera dehilatdariyê, lê belê di heman demê de bi sedema ku tebeqeya xizanan a herî jêr jî ji aliyê îdeolojîk û rêxistinî ve têra xwe xwe bi gurçûpêç nekiriye. Kengî li hersê welatan şert û mercên bi heman rengî pêk tên, Jakobênîzm bi sloganên herî dijwar ên serxwebûnxwazî, azadîxwazî û wekhevîxwaziyê xwe çeng dike pêş û beşê herî mezin ê civakê bi pêşengiya xwe radike ser piyan. Kêliya nazik û krîtîk, ev kêlî ye ku pîrraniya civakê ji bo desthilatdariyê rabûye ser piyan. Ev kêlî di heman demê de ew kêlî ne ku guhertinên herî mezin ji bo pêkhatinê dikevin malzarokê. Her tişt heta bi mejiyê hestî diricife. Ji bo ya nû bizê hewcedarî bi vê ricif û lertzê heye. Ev kêliya krîtîk ji bo Franseyê di Nîsana 1792'an de destpê dike. Qralê hevkar ne bi tenê bi

tevahiya arîstokrasiya Ewrûpayê re hevkarî kir, di heman demê de bi vî awayî li dijî şoreşa di sala 1789'an de destpêkirî ket nava hewldaneke dijşoreşê û tevî vê jî direviya. Beşa nerm a çîna navîn Jîronden ji gavavêtinên radîkal xwe dûr nagirin. Kominîstên li herî jêr Babeuffî di rewşeke gelekî jar û lawaz de ne. Rewş ji bo Jakobenan heta dawiyê li cih e. Axir di dîrokê de yek ji demên herî mezin ên terorê di van şert û mercan de pêk hatiye. Lîderê Jakobenan Robespierre kengî di Tîrmeha 1794'an de birin giyotînê ev pêvajo bi dawî dibe. Salên 1792-1794'an di heman demê de dema Komara Şoreşger a Yekemîn e. Herçiqasî piştî 1794'an bi demên cuda derbas bibe jî ya lê tê gerîn nîzama nû ye. Ev lêgerîn heta roja me ya îro bi Komara Pêncemîn hatiye, û hê jî dewam dike.

Di analîzkirina Jakobênîzmê de divê mirov hin xalên sereke bi xetên stûr diyar bike. Ya yekê, ne tevgerê hindikayî, tevgerê girseyî ye. Ya dudiyê, herçiqasî sloganên azadîxwazî û wekhevîxwaziyê gelekî bi kar bîne jî ya rastî tevgerê desthilatdariyê ya radîkal a çîna navîn e. Mirov dikare ji vê demê re dema dîktatoriyel jî bibêje. Ya sisiyan, piştî ku bi tevahî talûkeyên hundir û derve ji bo welat û civakê ji holê radibin tevgera Jakobênî jî serberjêr diçe. Bi giştî cihê xwe ji hêzên herî rasta xwe re, pirr kêr were dîtin jî ji hêzên çepa xwe re dihêlin. Çawa ku sala 1870'î di Komina Parîs û beriya wê de, sala 1848'an di şoreşên hin welatan de li cem hin tevgerên temenkin hat dîtin.

Xusûseke din a girîng ku bi Jakobênîzmê ve girêdayî ew e, çawa ku radibe ser piyan ango dibe desthilatdar xwe nû, tevahî netewe û dewleta netewe îlan dike. Ya rastî ev netewe û dewletdariya netewe, navê şêwe û pîrozbûna nû ye ku dikeve şûna forma civakê ya rêûresmê ekumenîzm, ummetgerî û gerdûniyê. Netewe û dewletdariya netewe ya tê îlankirin dîne nû ye. Li şûna dîne berê weke dîne nû tê fêhmkirin. Ji bo bibe desthilatdar şert e ku civakê weke pîroztiyê nû ji aliyê şêweyê ve îlan bike. Naxwe wê ummeta berê wê bi ser serî de bîne xwarê. Dewletdariya netewe ya Franseyê gelekî hişk pêk hat, ji ber ku şert û mercên îhtîlalê zêde hatibûn terorîzekirin. Terorîzebûna îhtîlalê yek ji xisletê radîkalîzma çîna navîn e. Li gorî desthilatdariyê carnar ji bo pêkhatinê pêdivî bi dijwarbûn û bêrehmbûnê heye. Dîsa ji ber heman sedeman wexta şensê wê yê bibe desthilatdar namîne bi lez ber bi pasîfîzmê ve diçe. Wexta ku hêviya desthilatdarbûnê namîne, şert û mercên wê qels dibin, beşa herî zû ditepise û bi pirranî xwe teslîmî hêzên li rasta xwe dike dîsa ji nava Jakobenan derdikevin. Beşekî wan ê pirr kêr, radîkal dibe û tevî kominîstan dibe an jî bi xwe vediguhere tevgera kominîstan. Li Ewrûpayê û paşê di pêvajoya tevahiya şoreşên dinyayê de mirov dikare vê çerxê her bibîne. Di rewşa berbiçav a Ewrûpayê de xusûseke din a divê were zelalkirin têkiliya faşîzm û Bolşevîzmê bi Jakobênîzmê re ye.

Bêguman Jakobênîzm di sala 1794'an de neqediya, hebûna xwe dewam kir. Bi awayên cuda mohra xwe li tevahiya şoreşên piştî xwe xist. Bi rola bavê du çînen radîkal ên desthilatdarperest û neteweperest radibe. Neteweperestiya Elman û şêweyê wê yê herî radîkal Nazîzm çiqasî bi koka Jakobênîk bin, neteweperestiya Rûs û Bolşevîzm jî ewqasî bi koka xwe Jakobênîk in. Kokên faşîzma Îtalyayê bi awayekî eşkeretir digihîjin Jakobênîzmê. Nazîzm û faşîzm (mirov dikare tevahiya şêweyên faşîzmê li vê zêde bike) şêweyê herî terorîstbûyî yê desthilatdariya bûrjûwa ya bûye yekdestdar a Jakobenan, Bolşevîzm (mirov dikare ji bo yên mîna wê hemûyan jî bibêje) jî terorîzma beşên li ser navê tebeqeya jêr bûne desthilatdar îfade dike. Di herduyan de netewe û dewletdariya netewe bi awayekî gelekî zêde hatine avakirin û îfadekirin, lê li ser navê çînen cihê. Lê belê kes nikare înkâr bike ku kokeke wan a hevpar a Jakobênî heye. Li vir xusûsa girîng a divê were rohnîkirin ew e, Bolşevîk bi rastî çiqasî bûn kominîst. Ez bi xwe yeqîn dikim ku Bolşevîk tevî hemû îdealên xwe bi koka xwe Jakobênî in, û bi temamî nebûne kominîst û nikarîbûne xwe di warê kominîstbûnê de veguherînin. Ji ber ku desthilatdarparêz û netewegirên çîni ne, xwe weke dewleta netewe dihûnin,

dadimezrînin. Dewleta netewe jî rejîma bingehîn a dewletê ya kapîtalîzmê bû ku li ber radibûn. Dîsa ji ber ku ji îndustriyalîzmê re pêşengiyê dikin bivênevê weke modernîstên radîkal derdikevin holê û ji şoreşê tiştêk li pey wan namîne. Di serî de Sosyalîzma pêkhatî ya Yekîtiya Sovyetê û Çînê ezmûn in ku di vî warî de vê rastiyê piştrast dikin.

Têkiliya Jakobenîzmê bi lîberalîzmê re bêhtir eşkere ye. Jakobenîzm bi rola ekola terorîst a şoreşger a lîberalîzmê radibe. Ango bazkê radîkal ê lîberalîzmê ye. Divê mirov li lîberalîzmê weke extepotekî bifikire; ne bi milekî, bi gelek milan tevdigere. Du tevgerên lîberalîzm nagire nava xwe hene, ew jî fikra dinya Katolik û kominalîstên demokratîk in.

Fikra lîberal a awayên cuda yên îdealîzm û materyalîzma objektîv û sûbjektîv a îdeolojiya pozitîvîst bi kar tîne, hegemonya îdeolojîk a analîza wê herî zehmet e. Ji ekolên herî radîkal ên mîna anarşîstan bigirin heta bi tevgerên herî aktuel ên mîna feminîst û ekolojîk ekolên pirr dijber xuya dikin û şewazên jiyane di nava modernîteyê de dihelînin. Ev jî piştrast dike ku yek ji çavkaniyên rastî yê hêzê yê kapîtalîzmê hegemonya îdeolojîk a lîberalîzmê ye.

Bi vî awayî pirr baş derdikeve holê, divê mirov çêbûna Tirkiya modern di çarçoveya rastiyên global û Jakobenîk ên kapîtalîzmê de ji hev derxe. Kapîtalîzmê di salên 1870'î de gavavêt qonaxa yekdestdar a emperyalîst. Împaratoriya Osmanî li hemberî vê kapîtalîzmê bi Konferansa Berlînê ya di sala 1878'an de têra xwe ket pêvajoya ji hev belavbûnê. Ekolên dewletdariya netewe ji derve û hundir saziyên kevin ên rêûresmê yên împaratoriye dihejandin. Tevdîrên reformê di pêşîgirtina li vê rewşê de bi tesîr nedibûn. Hedefa sereke rizgarkirina împaratoriye bû. Ekola weke Tevera Jon Tirkan dihat binavkirin, milê ekola bi pêşengiya Mazzîni ya li Ewrûpayê bû û di nava împaratoriye de xwe nîşan dida. Weke milê neteweperest ê Jakobenîzmê şikil girtibû.

Yek ji van ekolan Îttîhad û Teraqî ye. Mirov dikare wê weke milliyetgiriya Osmanî binirxîne. Xisletên wê yên xweser balê dikişînin. Xisleta wê ya yekê ew e, ekol an jî tevgerêk e ku ne di nava civakê de lê belê di nava dewletê de xwe bi rêxistin kiriye. Xisleta wê ya girîng a dudiyê jî ew e, ji destpêkê ve xwe bi şeweyekî neteweperestiya dewletê bi rêxistin kiriye. Xisleta wê ya sisyê, bi destê dewletê weke bûrjûwa û kapîtalîzm sîstem veguherandiyê. Ev hersê xislet, karakterê rastgir ê faşîst ê Jakobenîzma Îttîhad û Teraqiyê eşkere radixe pêş çavan. Tevî ku nazîzma Elman û faşîzma Îtalyayê weke tevgerên girseyî destpê kirine û paşê weke dewletê xwe bi rêxistin kirine jî, Îttîhad û Teraqî bi her tiştê xwe di nava dewletê de pêk hat. Ev jî milliyetgiriya Jakoben a herî paşverû nîşan dide, ya rastî karakterê wê yê faşîst ê ji Jakobeniyê derketiye, diyar dike. Di nava dewletê de bi dewletê re paralel weke dewletekê xwe bi rêxistin dike û ev jî nîşan dide ku rêxistineke bêhempa ye ku kêr mînakên wê tîne dîtin. Li gorî dewleta ji rêûresmê, ne derketina dewleteke pêşverû lê belê dewleteke faşîst sembolîze dike. Bi vê rewşa xwe yekemîn e, diyardeyeke mînak e. Badilhewa nîne ku Hîtler paşê ew ji xwe re weke model hilbijart. Modela pêşî ye ku nîşan dide, dewlet çawa di nava dewletê de pêk tê.

Ya hê balkêştir ew e, bi destê dewletê di nava dewletê de neteweperestiyek ava kiriye. Çar damezrînerên pêşî yên rêxistinê bi koka xwe Tirk nînin. Tevî vê jî hewl didin neteweyê Pro-Tirk ava bikin. Ev nîşaneyên pêşî yên pîrsgirêka demokrasiyê ne ku wê paşê girantir bibe. Netewe û dewleta paralel a ku wan ava kir, ji serî ve hem bi dewleta rêûresmê, hem jî bi rastiyên sosyolojîk re li hev nedikir. Bi temamî li hev hatiye çêkirin û hûnandin. Xisleteke diyar a karakterê faşîst bi vî awayî xwe derdixole. Cemiyetê di serê sedsala 20. de berê xwe da komîtakariyê. Avakirina komîtayan dihat maneya şerê navxweyî. Di nava dewletê de

şerê navxweyî, mirov dikare bi komîtakariya çekdarî ya sala 1906'an bide destpêkirin. Di nava dewletê de pêkhatina şerê navxweyî jî mîna ke gelekî balkêş e, û kêman caran mînakên wê hatine dîtin. Ev gavavêtin wê paşê ji darbekariyê re bibe model, wê rê nede demokrasîyên mîna yên li Rojavayê jî pêk bên.

Weke kakilê ne fermî dewleta fermî bi kar tîne û ev jî tê wê maneyê ku demokratîkbûn bi awayekî pir giran tê binpêkirin. Ya ji vê jî xirabtir, dewlet ji dewletbûnê tê derxistin. Rengê herî eşkere yê dewletê ew e, fermiyeta wê heye û bi rêzik û pîvanên diyar civakê bi rê ve dibe. Tevî qusûrên wan hemûyan, rêûresma siltanên Osmanîyan a rêvebirina dewletê gelekî diyar bû. Exlaqekî wan ê diyar û di karekterên dînî de be jî rêzik û pîvanên wan hebûn. Di kêman rewşan de serî li taktîka bêbextiyê didan, ew jî di encama hin tevgerên şexsî de pêkan bû. Şêwazê rêvebirina hem civakê hem jî dewletê ya Îttîhad û Teraqiyê ji serî heta binî bi bêbextî û darbekariyê bû. Ev rastî derketina ji dewletbûnê îfade dike. Di ketina Şerê Cîhanê yê Yekemîn de jî ev rastî şûtî tazî li ser kar e. Wexta ku mirov hûrûkûr binêre wê bibîne, ya rastî Jakobênîzm bi rêbazên xwe yên herî faşîst û rîziyayî dewletê rizgar nake lê wê tesfiye dike. Çetebûna dewletê tê wê maneyê ku dewlet ji holê radibe. Meşrûtiyeta Yekemîn û Duyemîn, tevî hemû niyetên baş, berevajî armancên xwe bi kêra têgihîştineke ne meşrûtiyetkar, dewleteke çetekar an jî bêdewletbûnê hatiye. Çetekariya burokratîk kiriye ku dewleta nû xweziya xwe bi dewleta kevin bîne.

Têkçûna faşîzma Elman a di sala 1945'an de, di sala 1918'an de li ser navê Tirkîtiyê bi serê faşîzma Îttîhad û Teraqiyê de hat. Jixwe nedibû ku bi awayekî din jî bibûya. Dewlet bi çetebûna di nava xwe de ji mêj ve têkçûbû. Di sala 1918'an de li Anatolya û Mezopotamyayê ne bi tenê dewlet, civak jî bi dagirkeriyeke eşkere re rûbirû bûbû. Krîza dewlet û demokrasîyê bi awayekî herî kûr pêk dihat. Li hemberî vê rewşê hêzên civakî û saziyên dewletê yên mayî ji bilî nefsî mudafa ango xweparastinê çareyeke din nedîtibûn. Li beramberî vê tabloyê pêşengtiya Mistefa Kemal eşkere xisleteke Jakobênî tîne bîra mirov. Dagirkeriya eşkere gav bi gav pêş dikeve. Elîta rêveber a ji rêûresmê ji zû ve bi hêzên biyanî re ketiye nava hevkarîyê. Tevgera komînîst a gelekî zelûl e, pozîsyona wê ya pêşengtiyê nîne. Bi tenê li dawiyê alternatîfek dimîne, ew jî li ser navê çîna navîn a herî zêde radîkal û rêxistinkirî ye û şensê wê heye li ser navê tevahiya civakê bikeve nav tevgerê. Mistefa Kemal hem weke şexsiyet ji aliyê şêwazê gihiştin û mezinbûnê ve hem jî ji aliyê îrade û serwextbûnê ve li gorî van şert û mercan pêşengek bû, peyda nedibû. Dîsa ji ber ku bi Fransî dizanîbû jêre hêsan dibû ku li Sêyemîn Komara Fransî ya prensîbên Jakobênîzmê qebûl kirî baş serwext bibe. Li komargerîya Jakobênî baş serwext bûye. Ji aliyê rêxistiniyê ve jî helwesta wî girîng e. Hem ji ber ku bûye muxalîfê rêveberîya Îttîhad û Teraqiyê, hem jî bi sedema bi belavbûna vê rêveberiyê re koma xwe ava kiriye, gelekî bi kêra pêşengtiya Jakobênîk hatiye. Ya di vê rewşê de dimîne bê kirin gavavêtina di warê pêşengtiya pratîkî de ye.

Tê zanîn Mistefa Kemal di sala 1919'an de çawa dest bi pêşengtiya pratîkî kiriye. Li vir pirsê bingehîn a divê were kirin ev e, gelo ji fermandariya dagirkeriyê ya Ingilîz û Siltan Wehdedîn çawa bihurî ye. Bersiva vê pirsê ya ji gelek spekulasyonan re bûye babet, bi gavavêtina peşengtiya pratîkî re girîngiya xwe namîne. Pêvajoya di sala 1920'an de bi îlana Meclîsa Millet a Mezin a Tirkîyê re (TBMM) destpê dike, ya rastî ji dijberîya dagirkeriyê wêdetir şoreşeke civakî îfade dike. Wesf û hedefên meclîsê vê rastiyê piştrast dikin. Xusûsa herî girîng a divê were diyarkirin ew e, di vê şoreşê de hêzên bi rola bingehîn rabûn ne hêzên dewletê yên belavbûyî, hêzên civakî bûn. Eger hêzên civakî destek nedana, saziyên dewletê yên têra xwe têkçûyî û bi nexweşî nikarîbûn tevgera şoreşger bimeşanda. Wer xuya dike ku Mistefa Kemal li vê rewşê gelekî baş serwext bûye û lewma mirov fêhm dike ka çima çavkaniya bi tenê ya rewşa meclîsê dibîne. Herçiqasî meclîs têra xwe xurt nebe jî haya xwe ji şert û mercên îhtîlalê heye. Bi pirranî hêzên civakê temsîl dike. Wesfê

demokratîk ê meclîsa pêşî eşkere ye. Bi şêweyê xwe yê avabûnê yê dînî, millî û çînî rewşa sînorên Mîsaq-î Millî ya ji xwe re esas dibîne zelal dike. Heta dawiyê li ber dagirkeriyê radibe. Xisleta dînî ya civakê li pêşiya xisleta millî ye. Kurd û Tirkên misilman hêzên bingehîn ên civakî ne. Li beramberî kominîzmê dijmin nîne. Di şexsê Lenîn de bi Kominîst Enternasyonalê re dost e. Mohra çîna navîn li ser heye. Beşekî girîng ê eşrefan û burokrasiyê ji vê çînê bûn û tevger ji pirsgerêka manûnemanê re weke çare didîtin. Eger em hinekî din berbiçav bikin, em dikarin bibêjin, hêzên li Meclîsa Millet a Mezin a Tirkiyê hatine cem hev bi koka xwe ji çîna navîn in; ji milliyetgirên Tirk ên laîk, ji ummetparêzên Îslamî yên ji eşraf û eşîran pêşengên Tirk û Kurdan, ji tebeqeya jêr sosyalîstên sempatiya wan ji Bolşevîzmê re hene. Herçiqasî pirr diyar û berbiçav nebûbin jî ev ekol û nûner di şertên dagirkeriya eşkere de weke hêzên civakî ketine nav tevgerê.

Erê gelekî li ber da û pirr pê mijûl bû, lê pêşengtiya Mistefa Kemal hat qebûl kirin. Bi vî awayî di senger û mewziyan de bi cihkirina hêzên civakî rê li pêşiya dagirkeriya eşkere girtiye. Dema navbera salên 1920-1922 pêvajoya şoreşekê ye ku aliyên wê yê şiddet û eskerî xwedî giraniya ne. Weke pêvajoyeke Jakobênîk serketî derbas bûye. Ji aliyê demokratîkbûnê ve vê demê firsendeke girîng afirandiye. Bi îlana komarê di sala 1923'an de vê firsendê dewam kiriye. Lê belê bi Destûra sala 1924'an ji Destûra 1921'ê gelekî paşve çûne. Bi hilibijartinên di sala 1923'an de pirrdengiya li Meclîsa Millet a Mezin Tirkiyê hat tepisandin, di sala 1925'an de bi bahaneya isyanê Kurd li derve hatin hiştin û bi vî awayî ev firsenda dîrokî hatiye berevajîkirin, sistemeke hegemonîk a tek partî hatiye tercîhkirin.

Hînê jî rojeveke girîng a guftûgoyê ye; çawa û çima ketin vê pêvajoyê. Lê axir di Çileyê sala 1921'ê de bi bêbextiyekê kuştina lîderê Partiya Kominîst a Tirkiyê PKT'ê Mistefa Suphî û kadroyên pêşeng ên partiyê, di sala 1923'an de mişextkirina du şexsiyetên girîng ên tevgera Îslamî Saîd-î Nûrsî û Mehmet Akîf, sedem û hêzên li pişt wê çi dibin bila bibin di sala 1925'an de provakasyon û komployên di isyana Kurd de, eşkere piştrast dikin ku hevgirtina demokratîk têkçûye û pêvajoya hegemonîk esas hatiye qebûlkirin. Eger mirov di nirxandina pêvajoya hegemonîk de Mistefa Kemal berpirsîyar bibîne, wê ev bihêle ku mirov sedemên esasî piştguh bike. Mistefa Kemal di pêşigirtina li dagirkeriyê û îlana komarê de têra xwe bi rola xwe ya dîrokî rabûye. Lê nikarîbûye hevgirtina demokratîk a Komarê biparêze û pêşî li xirabûna wê bigire. Di vê de sedemên derve û hundir ji rola şexsan zêdetir bi bandor bûne. Li hundir ên Isyana Kurd proveke kirin û hevkarên seltenatê, ji bo Kurd li derve bêne hiştin bi roleke girîng rabûne. Ma ne Meclîsa Millet a Mezin a Tirkiyê di sala 1922'an de bi dengdaneke bi dizî li beramberî 63 dengên dijber bi 373 dangan biryara damezrandina meclîsek e ku xwe bisipêre otonomiyê, ji bo Kurdan qebûl kiribû. Mistefa Kemal bi xwe serê sala 1924'an di beyanatên xwe de ji bo Kurdan projeyên xwe yên çareseriyê yên bi awayekî bêne maneya xweseriyê demokratîk anîbûn ziman.

Lidervehiştina Kurdan, ji biryareke kokqelandina etnîk a Mistefa Kemal bi zanebûn kirî wêdetir, bi provakasyonên Brîtanayê bi alîgirên seltenetê re li ser Mûsil-Kerkûkê kirî ye. Tevî ku Mûsil-Kerkûk di nava sînorên Mîsaq-î Millî de bûn xwestin wan li derve bihêlin û ji bo vê jî provokasyon pêkanîn. Ango bi awayekî eşkere ev hatiye kirin: Di berdêla Mûsil û Kerkûkê de li ser peyameneke tesfiyeyê li hev kirine. Çawa ku heman tişt li ser Rûm û Ermaniyan jî kirin. Komarê li dijî Brîtanayê şerê serxwebûnê meşand û çawa çêbû ku komarê bi tawîzên dan Împaratoriya Brîtanayê Kurd li derveyî sistemê hiştin? Ev ji şaşiyêke dîrokî wêdetir bi tercîhekê re têkildar e. Difikirin ku pêdivî bi hevgirtina bi Kurdan re nemaye. Herweha fikarên wan hene ku Ingilîz destekê bidin Kurdan. Lihevkirina wan dişibe peymana bi Yewnan, Rûs û Fransiyan re kirî. Di vê rewşê de mirov dikare bibêje, Komarê di gavên pêşî yên damezrandina xwe de yek ji gavên girîng

ên antîdemokratîk di mijara Kurdan de avêtiye. Encam, heta roja me ya îro êş û elemên mezin, zîrar û ziyana maddî ye, û kiriye ku Komar timî bi awayekî antîdemokratîk biçilmise.

Xirabûna hevîrtina bi ummeta Îslamî re duyemîn gava girîng a antîdemokratîk bû. Herçiqasî di bin navê laîkgiriyê de li dijî ummeta Îslamî kampanyayeke îdeolojîk û pratîk were meşandin û pirsgerêk bi şeweyê pêşverûtî-paşverûtî were pêşkêşkirin jî ya pêk tê tercîha hegemonîk a sîstemê ye. Girse û têgihîştina ummeta Îslamî ji aliyê civakî ve xwedî giranî ye. Wê dixin bin hegemonya xwe. Ev pêngaveke antîdemokratîk a modernîteya kapîtalîst e. Jixwe ketine nava modernîteya kapîtalîst. Di vê de, di serî de Împaratoriya Brîtanayê rola hêzên sereke yê hegemonîk ên Ewrûpayê girîng e. Li ser erêkirina wan jî ev tercîh hatiye kirin. Ji hundir û derve ve weke armanceke stratejîk xwestin Komara Tirkîyê ya nû ji ummeta Îslamî qut bikin û di vê çarçoveyê de tevgeriyên û li gorî vê tercîha xwe kirin.

Hewl dan nûnerên beşên emeleyan jî hê ji destpêkê ve li derveyî sîstemê bihêlin. Ne bi tenê kuştina Mistefa Suphî û hevalên wî, hertim qedexekirin û girtina wan, ji tercîha sîstemê ya li derve hiştinê pêk dihat.

Em behsa hegemonyayeke bûrjûwa dikin ku dixwaze xwe di bin bazkên parêzvan ên Komarê de pêk bîne. Hevîrtiyên xwe yê stratejîk bi kar anîne û bi vî awayî ji modernîteya kapîtalîst destûr wergirtiye ku di bin hegemonya wê de bibe desthilatdar. Wexta ku hê nû komar tê îlankirin bi Kongreya Îqtîsadê ya Îzmîrê kapîtalîzmê tercîha xwe eşkere nîşan daye, bi şoreşên medenî modernîteyê tercîha xwe daniye holê. Em li vir behsa dewleteke nû dikin ku hevîrtiyên xwe avêtine derveyî sîstemê û bi awayekî eşkere helwesta xwe li cem şaristaniya Rojava nîşan daye. Di vê de ji şexsiyeta Mistefa Kemal wêdetir têgînên dema avabûnê û konjonktûrel diyarker in. Ji bo Komara hatibû îlankirin li ser piyan bigirin diviyabû dostaniya Împaratoriya Brîtanayê bikin. Herçiqasî bi rêveberiya li Moskovê re peymaneke dostaniyê hebe jî dostaniya bingehîn divê bi bereya Brîtanayê re pêk bê.

Vê rastiyê mohra xwe li polîtîka derve ya Mistefa Kemal daye. Wexta ku mirov rastiya Mistefa Kemal tîne ber çavê xwe, zehmet nîne ku fêhm bike çî diqewime. Eşkere divê mirov bibêje, ji bo Komar li ser piyan bê hiştin pêdivî bi lihevîkirina bi Împaratoriya Brîtanayê re heye û ev jî tê kirin. Mirov dikare behsa pêkhatineke siyasî bike ku bi temamî bi polîtîkayên wê demê yê Brîtanayê re li hev dike. Destûr hatiye dayîn ku Komar bibe dewleteke netewe û di berdêla vê de jî Kurd, Îslamî û Sosyalîst li derve hatine hiştin. Eger bi polîtîkaya Brîtanayê re lihevhatin nebûya, Komarê nikaribû hevîrtiyên xwe yê bingehîn paşguh bikirana. Di tercîhkirina dewleta netewe de çûyîna demê ber bi rejîmên konjonktûrel, otorîter û faşîst ve bi bandor bûye. Nexasim piştî salên 1930'î ev tercîh bêhtir diyar e. Komar demeke dirêj tercîha xwe bi awayekî eşkere ji bo şaristaniya Rojava dike. Tercîha Sovyetê û ji nû ve vegera li şaristaniya Îslamê ti carî neanîne rojevê.

Di Komara Tirkîyê de hewl dan dewleta netewe bi milliyetperestiyê gelekî dijwar bimeşînin û ev jî ji her cure gavavêtinên demokratîk girîngtir hat dîtin. Çawa ku yeqîn tê kirin, Mistefa Kemal di vê ezmûnê de li herî pêş nîne. Tecrûbeya wî ya sala 1930'î ya Firqeya Serbest û eleqedariya wî ya hûrûkûr der barê Sumer û Hîtîtan de nîşan didin ku lêgerîna wî ya welatparêziyê demokratîk û ne nijadperest a xwe dispêre dewlemendiya çanda Anatolyayê heye. Bernameya dewletdariya netewe bi zêdegaviyên xwe hemûyan û bi lez hat meşandin û ev bi hêza Îttîhatgirên ji rêûresmê re têkildar e. Hema hema ji bilî Mistefa Kemal ê bi vê rêûresmê re têbikoşe nîne. Berevajî vê, di serî de Îsmet Înonu, Fevzî Çakmak û Kazim Karabekir, beşekî mezin ê burokrasiya sîvil û eskerî yê giregir bi koka xwe ji Îttîhat û Teraqiyê bûn û hê jî gelekî zêde bi vê rêûresmê ve girêdayî bûn. Cudahî bi tenê ew bû, alîgiriya Elman cihê xwe bi alîgiriya Ingilîz guherî bû.

Bûyerên piştî hewldana reşkujiya li Îzmîrê qewimîn nîşan didin ku bi temamî dor li Mistefa Kemal hatiye girtin. Mistefa Kemalê piştî salên 1926-1927'an bi temamî di nava çerxên burokrasiyê de li Çankayayê asê maye. Wexta ku em dibêjin ne hukmê şexsan, ê konjonkturê li ser kar e, girîngiya vê rastiye tê destnîşankirin. Divê mirov bi girîngî ji bîr neke ku di vê pêvajoyê de Tevera Siyonîst a bi Împaratoriya Brîtanayê ve girêdayî heta sala 1947'an damezrandina Îsraîlê ji Cihûyan re Tirkiyeya nû weke welat pêşniyar dikir.

Bi kurtî, dema Komarê ya heta bi mirina Mistefa Kemal Atatirk bi îdeolojiya dewletdar a netewe ya radîkal û hişk a rêûesma Îttîhatgir û kirinên wan ên antîdemokratîk û pêkhatineke hegemonîk çêbûye. Tevî ku kapîtalîzma dewletê û îndustriyalîzm li pêş hatin girtin jî dîsa pêşketina wan bi sînor pêk hat. Modernîteya kapîtalîst a jêre şaristaniya Rojava ya hemdem tê gotin, karîbû hegemonya xwe bi tenê di bin rejîmeke otorîter a yek partî de bimeşîne. Pirsgirêka demokrasiyê têra xwe giran bûye, piştî Şerê Cîhanê yê Duyemîn bi mezinbûna hêza nû ya hegemonîk a sîstemê ango Dewletên Yekbûyî yê Emerîkayê ve girêdayî Partiya Demokrat (DP) di salên 1945-50'î de gav avêt û gelekî pêşde çû. Bi Partiya Demokrat re beşek ji eşrafên Îslamgir li sîstemê zêde bûn. Bûyera jêre tê gotin di laîktiyê de paşveçûyîn heye ya rastî kêmbûna para kurtêlan a bûrjûwaziya burokratîk di nava dewletê de ye. Şer ji bo kurtêlan bi navê laîktiyê tê kirin.

Çepgiriya hatiye tepisandin jî dixwaze di vê dema nû de bilive. Tevera Kurd gavên gelekî piçûk diavêje. Sê teverên demokratîk ên ku faşîzma Îttîhatgir ew tepisandine, hewl didin yek bi yek bi ser xwe ve bînin, ha di vê demê de Komara Tirkiyê ya di bin hegemonya DYE'yê de ketiye NATO'yê ji bin bazkên Ingilistanê dikeve bin bazkên DYE'yê. DYE vê hîmaye û parastinê bi teşkîlata Gladio dike. Di navbera salên 1950-2007'an de tevahiya avahiya eskerî-siyasî di bin destê Gladio de dixebite. Ji aliyê pirsgirêka demokratîk ve gelekî girîng e ku mirov fêhm bike, ji bilî dema Jakobênîk a salên 1920-22'an tevahiya pêvajoyê di kontrola modernîteya kapîtalîst de meşiya. Serxwebûn utopyayê bûrjûwaziya piçûk e, lê rastiye îfade nake. Sîstemek e ku modernîteya kapîtalîst têde hegemonya xwe ya dinyayê avakirî, ti welat û dewlet nikare serbixwe bibe. Komara Tirkiyê ji ber xisletên xweser ên Anatolyayê ew dewlet e ku di tora sîstemê de tê hiştin û pêve girêdayî ye.

Teşkîlata Gladio ya piştî şerê sar girîngiya wê nema, bi sedema PKKê heta sala 2007'an li Tirkiyê bandora xwe dewam kir. Li Tirkiyê Gladio'ya NATO'yê ya di bin navên cûrbicûr de xebatan dimeşîne, bi awayekî bûrjûwazî jî şens nade demokrasiyê. Komara Tirkiyê di navbera salên 1925-1990'î de, heta jihevbelavbûna Sovyetê bi roleke antî-Sovyetîk rabû, lê piştî salên 1990'î di modernkirina rêûesma Îslamî de xwestin weke welatekî model bi kar bînin. Di evqasî bikaranîna Komara Tirkiyê de roleke mezin a avahiya komîtakar-darbekar a di nava dewletê de heye. Li dijî hev bikaranîna klîkên cûrbicûr vê firsendê diafirîne. Şerê çeteyan di nava dewletê de ji yeqînan jî wêdetir pirsgirêkên civakî giran dike. Ew tevgereke demokratîk a muhtemel weke tinebûna xwe dibîne, lewma liveke herî piçûk a demokratîk jî dipelixîne.

Komara Tirkiyê ji bo şaristaniya Rojava tê çî maneyê. Komara Tirkiyê di warê ewlekariyê de bi kêra wan tê û di warê ekonomiyê de jî bazar û hêza erzan a kar pêşkêş dike. Rola Tirkiyê ji bo Rojava bi vê bi sînor e. Têkoşîna PKKê li dijî Komara Tirkiyê bi tenê ev polîtîkayên sîstemê dernexistin holê, wê herweha nakokiya PKKê ya bi sîstemê re jî piştrast kir. Dîsa hat fêhmkirin ku ji hev cihêkirina Kurd û Tirkan armanc nîne. Derxist holê ku li Tirkiyê di têkoşîna rastî ya demokrasiyê de cara pêşî rastiye sîstema serdest hatin deşîfrekirin û bi vî awayî têkoşîna demokratîk rengêkî radîkal girt. Gelekî girîng e ku mirov fêhm bike, şerê PKKê ne bi Komarê re, bi antîdemokratîzma wê re ye. Li dijî dewletdariya netewe derketina ji tengeva

dewletdariyeke netewe tê maneya gavavêtinên hevgirtî yên demokratîkbûnê. Ev jî tê wê maneyê ku pirsgirêka demokrasiyê ya giranbûyî dikeve pêvajoya çareseriyê.

Weke encam mirov dikare bibêje, pirsgirêkên ezbetên Oguzan ên di serê sedsala 11. de zêde bûn bi Îslamiyetê xwestin çareser bikin û ev destpêka pirsgirêkên demokratîkbûna Komara Tirkîyê ya îro pêk tînin. Hiyarerşiya jor a ezbetan bû dewlet û bi vî awayî hewl da pirsgirêkên xwe çareser bike, beşa jêr a xizan jî di bin navê Tirkmen de li Rojhilata Navîn belav bû û hewl da bi demokrasiya destpêkê û xwezayê jiyana xwe dewam bike. Xisletên etnîk ên tebeqeya jor di nava çanda Ereb û Fars de heliyan, lê ezbetên Tirkmen xisletên xwe yên etnîk heta roja me ya îro anîn. Arîstokrasiya ezbetan weke rêveberên dewletan û fermandarên eskerî di nava şaristaniya navendî de cih girtin, Tirkmen jî bi giranî bi jiyana xwe ya koçeriyê ya berê ketin nava jiyana nîv-bicîhwarbûyî. Bi pirranî bi gelên cîhwarbûyî pev keliyan. Çi di dema Selçûkî û Atabegan de, çi jî di dema Osmanîyan de rejîm bi şêweyê şaristaniya hevpar a arîstokrasiya feodal pêşde çû û ji aliyê gelan ve jî rewşa di nava hev de bi awayekî xwezayî dewam kir.

Herçiqasî di navbera pêşiyên Kurd û Tirkên îro de hin nakokî çêbûbin jî hay jê hebûn ku têkiliya stratejîk xwedî roleke heyatî ye. Em dibînin ku hê ji sedsala 11. ve di vekirina deriyên Anatolyayê li ezbetên Oguz û li dijî artêşên Xaçperestan de herdu gel di nav tevgerê stratejîk de bûn. Ev têkiliyên stratejîk ên qewmî yên ji begtiyên Kurd û Tirk bihurîn, ne bi tenê bi dijberiya Împaratoriya Bîzansê ma, ne tenê li dijî seferên Xaçperestan bi sînor bû, li dijî siltantiyên Ereb û Fars, şahtî û mîrtiyên wan jî hebûna xwe dewam kir. Yekem car di dema Selçûkiyan de Eyaleta Kurdistanê hat pêkanîn û ev jî vê rastiyê piştrast dike. Di dema Xanedaniya Eyûbî ya Kurd de ya balkêş ew e, ev têkilî hebûna xwe di dema Artûkogullari, Qereqoyûnlûler û Aqkoyûnlûleran de jî didomîne. Împaratoriya Osmanî di dema belavbûna xwe ya ber bi Îran, Erebiistan û Qefqasan de ji pirsgirêkên pêre rûbirû bû, di encama hewldanên dîrûdirêj ên Îdrîs-î Bedlîsî de bi yekîtiya bi begtiyên Kurd re pêkanî, bihurî. Împaratorî du qat zêdetir mezin dibe. Hevgirtina stratejîk di vê demê de bêhtir eşkere ye. Kurd û Tirk weke qewm bûne kakilên sereke yên Împaratoriye. Asîmîlasyona xwezayî ya di navbera herdu civakan de wekhevînek pêk aniye û xisletên çandî yên hevpar gelekî çêbûne. Tirkmenên bi koka xwe Kurd, û Kurdên bi koka xwe Tirkmen zêde bûne.

Modernîteya Ewrûpayê ya di serê sedsala 19. de bi Napolyon veguherî pêngaveke stratejîk ket nava çanda Rojhilata Navîn; mêtîngerî û dagirkeriya wê ya her çû pêş ket balansên heyî ji binî ve hejandin û dane guhertinê. Çand û jiyana modernîteya kapîtalîst ku li cem gelên Xirîstîyan zûtir pêş ket, meylên dewletdariya netewe sor kiriye. Modernîteya sedsala 19. û 20. çanda Rojhilata Navîn a xwedî yekparebûneke hezar salan bi hêmanên dewleta netewe parçe kir û rê vekir ku ber bi alozî, krîz û şeran ve biçê. Împaratoriya Osmanî bi vê projeya dewleta netewe ya modernîteya Rojava hatiye parçekirin û hilweşandin. Cemiyeta Îttîhad û Teraqî ku ji bo di nava dewletê de paralel dewletê pêk bîne xwe li komîtakariyê rakişand, di sala 1906'an de gav avêt qonaxa komîtakariya çekdarî û bi vî awayî krîza dewletê kûrtir kir. Li ser navê rawestandina meyla modernîteyê ya dewleta netewe berê xwe daye avakirina neteweperestiyê herî paşverû, faşîst û şoven. Ekola Tirkîtiyê ya pirranî ji yên ne Tirk pêkhatî, çi di hilweşîna Împaratoriye de, çi di derbasbûna pêvajoya bi êş a Komarê de, çi jî di antî-demokratîkbûn û xetimînê de bi rola diyarker rabûye. Bi qasî dewletên netewe yên hevrik ên parçebûn pêk anîne û rê li ber xetimînê vekirine, diyarker û rolgir bû.

Sazî, tégîn û teoriyên Komara Franse ya Sêyemîn a Mistefa Kemal ji xwe re weke model hilbijart di sala 1919-1922'an de (ji aliyekî ve li dijî dagirkeriya biyanî ya zêde dibû, ji aliyekî din ve jî li dijî hevkarîya seltenetê) bi şoreşa Jakobenîk bi cih hatin anîn û bi sînor be jî di krîza dewletê de rê li çareseriyê vekirin.

Krîza komîtekariya Îttîhad û Teraqiyê kûr kir Împaratoriya Osmanî bir parçebûn û hilweşînê û li ser xirbeyên wê Komara Tirkîyê hat avakirin. Beşek ji pirsgerêka dewletê hat çareserkerin, lê pirsgerêkên civakî kûrtir bûn. Projeya Komarê projeyeke modernîteyê bû. Hêzên hegemonîk ên Rojava ev proje li Lozanê erê kirin û hewl dan bi cih bînin. Şoreşa Jakoben di sala 1920-1922'an de dibû ku bi tenê ji krîza dewletê bi komarê nebihurîbûna û bi vê bi sînor nemana. Heke hêzên hevgirtî ango milliyetgirên Tirk, sosyalîst, ummetgirên Îslamê û nûnerên civaka Kurd bi provakasyon û kompoyeke hê jî naveroka wê ya rastî nayê zanîn li derve nehatibûna hiştin, komar dikarîbû bi hêsanî ber bi demokrasîyê ve biberidiya. Ma ne serketin bi hevgirtina van hêzan pêk hatibû. Lidervehiştina bi provakasyon û kompoyan mirov bi Mistefa Kemal ve girê nede ji bo analîzeke rast girîng e. Ji ber ku li dijî Mistefa Kemal jî komplo, reşkujî û provakasyonên ciddî hatibûn pêkanîn. Di vê de para kadroyên Îttîhadgir ên dor li Mistefa Kemal girtine, diyarker e. CHP weke nav guherîye, lê bi xwe şeweyê nû yê Partiya Îttîhad û Teraqiyê ye. Mistefa Kemal di sala 1930'î de bi Firqeya Serbest hewl da yekdestdariya CHPê bişkîne, lê bi ser neket. Piştî 1935'an bername û rêzîknameya CHPê bi awayekî eşkere Partiya Faşîst a Îtalyayê weke model qebûl kir û Atatirk nerazîbûna xwe ji vê yekê bi awayekî eşkere nîşan da.

Divê mirov bi girîngî bîne ziman ku piştî sala 1926'an ne giraniya şexsî ya Atatirk, ya kadroyên Îttîhadgir heye, ji ber ku ew gav bi gav Komarê dixin destê xwe û li ser bingehê dewletdariya netewe hewl didin zêhniyeta faşîstkirinê bi sazî bikin. Bi awayekî pirr eşkere Atatirk dixwest artêşê li derveyî siyaseta bihêle û dewleta bi qanûnan dimeşe ava bike. Herweha pêkhatineke li ser esasên çîn û zumreyan red dikir, li dijî derve helwesta serxwebûnê û siyaseta azadiyê diparast, lê kadroyên dor li wî girtibûn bi polîtîkayên îmtiyaz û kompoyan ew pûç kirin û hewl dan vê siyaseta bi darbeyan heta roja me ya îro bimeşînin. Li vir a behsa wê tê kirin ew e, Îttîhadgir bi darbeyên nava qesrê, bi komplo û darbeyan dewlet ji dewletbûnê derxistin, xwe li bidestxistina dewletê rakişandin û hewl dan li ser civakê rêûresma rêveberiya despotîk bidomînin. Li hemberî vê, ji bo dewlet bi rastî bi xisletên dewletê devam bike têkoşînên gelekî girîng hene. Avakirina Komarê ji aliyê Mistefa Kemal ve yek ji van hewldanên sereke ye.

Di pêvajoya modernîteya Rojava de ev herdu têgihîştinên xwe li hev rakişandin hertim dewlet di nava krîzê de hiştin, civak xistin nav pirsgerêkên giran û li bicihanîna demokratîzmeke hevgirtî pêşî girtin. Komar nikarîbûye nebe deriyê kurtêlxuriya yekdestdariyên olîgarşîk, xwediyên îmtiyazan û darbekaran, nikarîbû bibe dewleteke rastî ya huqûqê, ya civakî û demokratîk. Bêguman sedema vê ya bingehîn jî ew bû ku konsensusa demokratîk a civakî ya di serê sala 1920'an de hatibû damezrandin hatibû tesfîyekirin û hewldanên hegemonîk ên yekdestdariyên olîgarşîk, xwedî îmtiyaz û darbekaran bû. Şerê di nava dewletê de hatiye kirin têkiliya xwe bi têgînên dewleta huqûqê, civakî, laîk û demokratîk re tineye, ji bo bidestxistina kurtêlxuriya zêde ya desthlatdariyê ye.

Em vê pêvajoyê tevahiya dîroka Komarê dikarin dabeşî sê dewran bikin. Dewra yekemîn dema navbera salên 1926-1950'î ye; mirov dikare vê demê weke dema olîgarşîya burokratîk otorîter a tek partiyê karakterîze bike. Dewra duyemîn dema navbera salên 1950-1980'î ye; xwediyên erdan, bûrjûwaziya bazirgan û pîşesazên xwe dispêrin derve dixwazin bibin hevparê olîgarşîya burokratîk, ji bo kurtêlên dewletê ji nû ve parve bikin di vê demê de gelekî dijwar xwe li hev rakişandine, li dijberî hev darbe pêkanîne. Dewra sêyemîn dema navbera salên 1980-2010'an e; bi awayekî yekser mudaxeleya kapîtala finansê ya global a kurtêlên dewletê vê pêvajoyê diyar dike. Xisleta hevpar a van hersê deman ew e, dewlet û yekdestdariyên kapîtal ên taybet ku bi pêş dikevin rêveberiyên hişk ên olîgarşîk li ser civakê û beşên gel ava kirin, lewma ev pêvajoyê bi gelek pevçûnên sendîka û partiyên armanca wan bidestxistina dewletê bû,

derbas bû. Hêza hegemonîk a vê pêvajoyê ji derve kontrol dike ji 1925an heta bi salên 1945'an bi awayekî bingehîn Împaratoriya Brîtanyayê ye, û di dema 1945-2010'an de jî DYE ye. Ji salên 1950'î ve jî qismî YE, IMF û Bankeya Cîhanê, bûn hevparê pêvajoyê. Gladio'ya NATO'yê rêveberê esas e.

Hêzên hevgirtî yên di demazrandina Komarê de cih girtin jî li dijî hegemonyadariya wan hedef digire bi awayekî xwezayî timî di pozîsyona berxwedanê de man. Herçiqasî tevahiya hersê deman ji hev belav bin û ji hev qut bin jî em hem berxwedana wan dibînin û hem jî dibînin ka çawa bi ser sîstemê ve dibin. Rûsya Sovyetê, sosyalîst û kominîstên bi ser wê ve di dema damezrandinê de bi bandor bûn, lê yên pêşî ji hêza hegemonîk derb xwarin, kirin qurban û tepisandin dîsa ew bi xwe bûn. Pêvajoya îmhayê ya bi tevkujiya Mistefa Suphiyan destpê kir, di sala 1927'an de bi tevqîfata Partiya Kominîst, girtina Hîkmet Kivilcimli û Nazim Hîkmet kûrtir bûye. Piştî salên 1950'î zordestî û tevqîfat ji bo ketina NATO'yê weke sedem hatin zêdekirin. Ji bo ji nû ve bi ser xwe ve bên û gavên demokratîk geş bikin, sosyalîstan Darbeya Burokratîk a 27'ê Gulana 1960'î weke firsend qebûl kirin, lê bi darbeya 12'ê Adara 1971'ê dubare hatin tepisandin. Herçiqasî hewl dan berxwedana xwe heta sala 1980'î dewam bikin jî bi darbeya 1980'î piştî wan hat şikandin û heta roja me ya îro careke din bi ti awayî bi ser xwe ve nehatin. Hînê jî weke demokrasiya radîkal nikarîbûne xwe weke avahiyeke pirrdengî/pirrrengî û yekbûyî bi rêxistin bikin ango bi awayekî belav, bêberpirsiyarî û gelekî lawaz hewl didin hebûna xwe dewam bikin. Li gorî potansiyela wan wezîfeya wan e ku gavên demokratîkbûn û çalakbûnê biavêjin.

Ummetgirên Îslamî ku li darbe, tevqîfat û mişextkirinên bi heman rengî rast hatin, kêma li ber xwe dan, lê di nava xwe de hêrs û nerazîbûn kom kirine. Di salên navbera 1923-50'î de berxwedana rewşenbîrî ya di şexsê Mehmed Akîf, Saîd-î Nûrsî û Necîp Fazil de hewldanên modernbûna Îslamiyetê ne. Bi awayekî ji biratiya Misilman a Tirkîyê û ji şîroveya ji nû ve ya berxwedana Îslamî re pêşengî hatiye kirin. Di navbera salên 1950-1980'î de hem li hundir hem jî li derve bi hin hêzên hegemonîk ên serdest re têkiliyên xwe pêşde birin û bi vî awayî li ser kurtêlên desthilatdariyê ango dewletê bûn hevpar û bi rêya kapîtalîzma taybet jî ketin pêvajoya yekdestdarbûna sermayeyê. Tevgera Erbakan tevgerêke tîpîk a Îslamî ya demê ye. Berjewendî û hesretên ji bo nûneriya desthilatdariyê ya gelek êkolên heyî îfade dike. Tevgera Saîd-î Nûrsî ya weke Nûrcîtî dewam dike hê di binî re û ji çend milan ve dimeşe. Li piştperdeya dîrokî, li pişt hemûyan Neqşîbendîtiya sedsala 19. heye. Tevî ku bi xwe re sîstemeke bi sînora demokratîk pêşde biribin jî nikarîne bibin xwediyê helwesteke demokratîk a sîstematîk û hevgirtî. Herçiqasî salên 1980-2010'an di şexsê Turgut Ozal de banekî xwe di binî de biparêzin dîtibin jî di pêvajoya desthilatdarîbûn û sermayedarîbûnê de timî ji aliyê olîgarşiya burokratîk ve gef li wan hat xwarin. Nexasim têkiliyên bi DYE, YE, IMF, Bankeya Cîhanê û hin derdorên sermayeyê yên Ereba re danîn ew kirin hevparê sîstemê û piştî serokwezîrtiya bi sînora Necmedîn Erbakan piştî salên 2000'î di dema serokwezîrtî û lîdertiya R.T. Erdogan de vê hevpariyê rengekî hê mayînde werdigirt.

Hêzên behsa wan tê kirin, bi pirsgerêkeke giran a demokratîkbûnê re rûbirû ne. Li hemberî olîgarşiya burokratîk timî xwe di tehlûkeyê de dibînin. Ji vê tehlûkeyê yan wê bi demokratîkbûneke temam bibihurin, yan jî ev pêngav pêk neyê wê bi darbeyeke mîna ya çepgirana xwarî û operasyoneke parçekirinê – dadgehkirina Ergenekonê vê rastiyê îfade dike- statuya xwe ya heyî ji dest bidin.

Li hemberî olîgarşiya burokratîk beşa rewşa xwe herî trajîk û krîtîk hêza hevgirtina di damezrandina Komarê de cih girtiye Kurd in. Tevî ku di damezrandina Komarê û Şerê Rizgariyê de Kurd hêmanê bingehîn ên bivênevê ne, rewşa wan a ketinê gelekî tarî ye û bi gelek komplo, provokasyon û tevgerên tenkîlê ve girêdayî ye. Berê polîtîkaya paqijkirina Anatolyayê ji Ermenî û Rûman hatibû meşandin. Polîtîkayeke bi

heman rengî di dema navbera 1925-1950'î de li ser Kurdistan hat ferzkirin û polîtîkayêke bêKurdhiştinê hat meşandin. Ji lewra mirov dikare pêvajoya isyanên 1925-1938'an bi vê polîtîkayê ve girêdayî fêhm bike. Rola Împaratoriya Brîtanyayê di vê de bi ya wê ya di tesfîyekirina Ermenî, Rûm û Asûriyan de heman rol e. Têkiliya bi Împaratoriya Brîtanyayê re di zûbirina Komarê ber bi rejîmeke otorîter ve û girêdana wê bi modernîteya kapîtalîst de diyarker e. Herweha mirov dikare bibêje, kadroyên di bin destê Mistefa Kemal û Îsmet Înonî de bi dijwarî xwe li hev rakîşandine û vê yekê di çûyîna Komarê ber bi rastgirî û statuya antîdemokratîk de rol girtiye, li hemberî dostaniya Mistefa Kemal bi Sovyetê re û helwesta wî ya serxwebûnxwaz, aliyê din ji gelek aliyan ve bi Împaratoriya Brîtanyayê re di nava têkiliyan de ye.

Piştî isyanê mîna ku pîrsgirêka Kurd bi dawî bûye tevgeriyan. Li deverêke liveke piçûk jî bihata dîtin mîna mirî ji nû ve ruh pê hatibe şîrove dikirin û yekser diviyabû bipelixînin. Ji lewra dema nebera 1950-1980'î ji bo Kurdistan pêvajoyeke welê ye ku Kurd her hewl didin hebûna xwe îspat bikin. Bi tevahî berxwedan û guftûgo li derdora pîrsa "Kurd hene yan tinene?" zîvirîn. PKK'ê ji bo derketina ji vê guftûgoyê û ketina pêvajoya rizgariyê bi awayekî berbiçav gav avêt û li ser navê muxalefetê hemûyî di dema 1980-2010'î de xwe gihand statuya aktorê demê. Di vê demê de bi darbeya 12'ê Îlona 1980'î pîrsgirêka demokratîkbûnê têra xwe giran dibe, li nava dinyayê mafê mirovan tê bînpêkirin û di nava dewletê de çetetî serwer dibe. Ha di vê demê de ji tevgera Ergenekonê ya xwe weke Gladio'ya Tirk bi gewde dike DYE desteka xwe vedikişîne û bi vî awayî ev dem bi encam dibe. Di mijdara 2007'an de DYE'yê û Komara Tirkiyê li hev kirin. Li gorî vê, di berdêla tesfîyekirina PKK'ê de wê Gladio'ya Tirk jî were tesfîyekirin, yê li ber xwe bidin wê bidin destê dadgeriyê û hêmanên wê yê din jî wê bikişînin nava saziyên bi nîzam (konvansiyonel) ên dewletê. Ha tam jî di vê nuqteyê de em di dîroka Komarê de li guftûgoya herî mezin a demokratîkbûnê û ji nû ve veguherandina Komarê ber bi komareke destûrî ya demokratîk ve şahidiyê dikin.

Ev krîza herî mezin a di dîroka Komarê de hem di nava dewletê de û hem jî di nava civakê de hê bi hemû leza xwe dewam dike û bi helwesta hêzên heyî wê derketina ji nava wê diyar bibe. Guftûgo û lêgerîna li destûra demokratîk hem sedem û hem encama vê krîzê ye. Ya rastî, herdu jî di nava dînamîzmeke çalak de ne ku hevdu diafirînin. Di vê rewşê de pîrsgirêka Kurd bi rola sereke radibe. Esas, ev rastî têkiliya xwe bi prensîbeke kûr a dîrokê re heye; ew jî ev e, pîrsgirêkên civakî bi darê zorê nayên tepisandin, çawa ku firsendê bibînin ji her demê zêdetir bi awayekî dijwar xwe didin hiskirin. Dema 1920-1925'an ji vî alî ve demeke herî balkêş a dîrokê ye û mîna ÇERXEKÊ ji nû ve werdigere pêk tê, lê vê carê ne ji bo tepisandina tevahiya hevgirtiyên damezrîner, lê weke ku ji bo komara demokratîk a di dema xwe de nehatiye damezrandin ji nû ve damezrînin bang li wan tê kirin. Xeta zirav a di navbera niha û dîrokê de û şîrovekirina vê weke çerxeke werdigere, dihêle ku mirov bi awayekî rasttir li vê rastiyê serwest bibe û ji bo mirov bi rola xwe ya dîrokî rabe şens û firsendê dide.

B- DERKETINA JI KRÎZÊ Û ÇARESERIYA DESTÛRA BINGEHÎN A DEMOKRATÎK

Di nav tevahiya aliyên civakî de li ser demokratîkbûna Tirkiyê lihevkişîneke zimnî pêk hatiye. Lê ya tineye ew e, wê ev xwesteka zimnî û dîrokî çawa veguhere îradeyeke eşkere û pêk tê. Destûra demokratîk dibe heqîqet û îfadeya cewherî ya vê rastiyê. Ev beşa duyemîn a nixandîne, nexasim beşa prensîban çarçoveyekê pêşkêş dike ka ji vê daxwaza dîrokî û demokratîkbûnê re bi kîjan destûra bingehîn a demokratîk wê bersiv ê bê dayîn. Ev prensîb xwe dispêrin teorî û têgînên zanistî, ji bo derketina ji krîzê û li ser bingehê destûra demokratîk ji bo ji nû ve avakirina Komarê mirov dikare wan pîrr kurt û cewherî ji nû ve îfade bike.

- 1- **Neteweya Demokratîk:** Bi qasî ku ji her çand, etnîsîte û dînî (di çarçoveya têgihîştina nasnameya serê wê vekirî û nerm de), herweha ji ferdên maf û azadiyan bi awayekî wekhev parve dikin pêk tê û bi vî awayî li ser hîmê mafên kolektîf û ferdî yên ji hev nabin neteweya demokratîk tê terîfkirin û ev terîf bi awayekî bi terîfa welatê hevpar re li hev bike yekparebûna herî berfireh pêk tîne.
- 2- **Welatê Hevpar (Welatê Demokratîk):** Bêyî ku bibe malê ti koma etnîk û dînî, bêyî ku kes kesî bike yê din, mirov dikare weke mekanê welatîyên demokratîk ên ji ferdên azad û civaka demokratîk, ekonomîk û ekolojîk pêkhatî terîf bike. Ev terîf di warê yekparebûna herî berfireh de bi serê xwe xwedî naverok û maneyeke dewlemend e.
- 3- **Komara Demokratîk:** Civaka demokratîk weke pêkhênerê diyarker ê wesfê civakî, huqûqî û laîktî yê dewletê divê weke bingeh bê qebûlkirin û Komara Demokratîk vê îfade dike. Li civaka demokrasî lê bimeşe, şeweyê herî îdeal ê dewletê komar e. Li komareke bi vî awayî wesfên civakî, laîktî û huqûqî weke encam derdikevin holê.
- 4- **Çareseriya Demokratîk:** Hebûna saziyên Komarê û saziyên civaka demokratîk di nava aştiyê de bi hev re bingehê çareseriya demokratîk in. Di çarçoveya vê danasînê de yekdestdariyên dewleta netewe, kapîtalîzm û îndustriyalîzm, neçar in li ser bingehê lihevkirineke aştiyane bi saziyên civaka demokratîk konfederalîzma demokratîk, kominalîzma ekonomîk û ekolojîk jiyaneke qebûl bikin. Eger mirov bi awayekî êşkere bibêje; bi qasî ku dewleteke bêdemokrasî tê redkirin, demokrasiyeke bêdewlet jî nayê ferzkirin.
- 5- **Jihevnebûna Mafên Ferdî û Kolektîv:** Civak hebûnên welê ne, bi qasî ku kolektîv in, ewqasî jî ferdî ne, bi qasî ku ferdî ne, ewqasî jî kolektîv in. Jihev cudakirina herduyan tewşomewşotiyeye lîberal e, û armanca wê mêtinkarî û zordestî ye. Ji bo pêşîgirtina li vê dekûdolabê divê mafên ferdî û kolektîv weke goşt û hestî bi hev re pêk bên.
- 6- **Azadî û Serxwebûna Îdeolojîk:** Mirov bi giştî ji hegemonya îdeolojîk a şaristaniya çînî û bi taybet jî ji hegemonya modernîteya kapîtalîst nikaribe bibihure wê çareser kirina pirsgerêkên demokratîkbûnê seqet û kêmbimîn. Nexasim gelekî zehmet e ku mirov bi pozîtîvîzma Ewrûpayê çanda Rojhilat û Rojhilata Navîn bi awayekî azad ji hev derxe û bigihîne çareseriyên demokratîk. Yê van analîz û çareseriyên karibin bi awayekî azad bi xwezaya xwe ya civakî û dîroka xwe bi sazî, teorî û têgînan ve bikin, dikarin jiyana azad pêk bînin.
- 7- **Nihatî û Dîrokî:** Bi qasî ku dîrok şertên kêliya niha destnîşan dike, niha jî dîrokê berbiçav dike. Cudahiya di navbera wan de ew e, dîrok derfet û îmkanê destwerdanê dide nihayê ango şensê azadkirinê pêşkêş dike. Çawa ku dîroka bê niha nabe, nihaya bê dîrok jî nabe. Hewldana modernîteyê ya bê dîrok hiştinê, hewldana wê ya bê bîr û hafiza hiştinê, bê exlaq û bê polîtîka hiştina civak û ferd e. Ev şerekî welê ye, bi vî rê ferd û civakê bi hêsanî dikişîne nava mêtinkarî û

zordestiyê, û bi hêsanî ferd û civakê hînî vê yekê dike. Lewma divê ev yek bi tevahî bê redkirin.

- 8- Exlaq û Wijdan:** Ji bo ji hev derxistina pirsgirêkên civakî û ji bo pêkanîna demokratîkbûnê nêzîkatiyên ekonomîk û polîtîk bi serê xwe têrê nakin. Weke hebûnekê civak û tevahiya dîroka wê timî bi exlaq û wijdan re di zikhev de pêk hatine. Şerê modernîteyê li dijî exlaq û wijdan daye destpêkirin bi armanca rewakirina mêtinkarî û zordestiyê ye, û ji ber vê helwestê çareseriyên ekonomîk û polîtîk bi xwe pêkan nînin, berevajî pirsgirêkên civakî girantir dikin û hewldanên demokratîkbûnê jî pûç dikin. Prensîba exlaq û wijdan di çareserîkirinê de cih nade prensîba hêzê, lewma di çareserîkirina demokratîk de divê ji sedî sed mirov serî li prensîba exlaq û wijdanê bide.
- 9- Xweparastina Demokrasiyan:** Ne tenê hebûnên zindî, hebûnên ne zindî têne hesibandin jî her tim û li her deverê bi sîstema xweparastinê ditebitin û ev jî tespîteke zanistî ye. Lewma ji bo ku ferd, civak û saziyên demokratîk li beramberî hêmanên modernîteya kapîtalîst (dewleta netewe, kapîtalîzm û îndustriyalîzm) xwedî xweparastineke temam bin û karibin bi awayekî azad û wekhev bijîn hewcedariya wan bi sîstema xweparastinê heye û dest jê nabe.

Ez yeqîn dikim ku ev nirxandinên dîrokî yê kurt ên li ser rîya demokratîkbûyîna Tirkiyeyê û çareserîya pîrgirêka Kurd û prensîbên ku hewl tê dayîn ji bo komara demokratîk a destûrî cewherê wan were diyarkirin, rohnîker û çareserker in. Li ser vî hîmî mumkin e ku mirov ê karibe pîrgirêka Kurd hêsanî di nava yekparetiya demokratîk a Tirkiyê de rûnîne, analîz bike û modeleke baştir a çareseriyê yan jî modelên muhtemel ên alternatîf pêşkêş bike.

Beşa Çaremîn: PIRSGIRÊKA KURD û ÇARESERİYÊN MUHTEMEL

Belkî jî pîrgirêka pêşî ya bi şaristaniya çînî destpê kir bi kokên Kurd re têkildar be. Di dema mezinbûna şaristaniya Sumer de têgînên weke Kurtî, Hurrî, Gûtî û Arî yê gelek caran li ber çavên me dikevin, timî heman kokê bi bîra mirov dixin. Ev têgîn têne maneya 'Çiyayî' û 'Qewmê Çiyê'. Tê zanîn ku ji bo Kurdên îro jî navnasên bi heman rengî têne bikaranîn. Şaristaniya Sumer weke antîteza civaka neolîtîk pêk hat. Bi gotineke din, Mezopotamya Jêr bi newalên deştî yê Dicle-Firatê, li dijî newalên bi girik û çiyayî yê Dicle-Firatê yê Mezopotamya Jor bi rola alternatîf radibe. Pîrgirêkên civaka neolîtîk bi vê mezinbûnê re têkildar in. Bêguman wê nebe tespîteke zanistî ku mirov bibêje, civaka neolîtîk û Kurdîtiya roja me ya îro wekhev in. Lê belê wekhevîyên di navbera mîrateya civaka neolîtîk a beriya 10.000 salan pêkhatî û civaka îro de xweber nînin. Dîroka civakî dibêje, divê tayên navbera xelean şidandî û xurt bin. Arkeolojî û etîmolojî behsa vê wekhevîyê dikin û dibêjin, ev wekhevî xurtir e. Gelekî pêkan e ku wêfên civaka li qûntara rêzeçiyayên Zagros-Torosê Pro-Kurd bin.

Dema ji salên 5.000 B.Z. heta bi belavbûna Îslamê weke Serdema Destpêkê tê qebûlîkirin. Di civaka vê demê de di serî de hiyarerşî, xanedantî, dewlet, bajar, çîn, bazirganî, cotkarî, zenaet, malbat, jin, koletî, dîn, nivîs, zanist, wêje, heykel, mîmarî û pîşesazî gelek awayên hilberînê û saziyên bingehîn ên pêwendîdarî şaristaniyê bi qasî xweliyê zêde dibin. Pêşdeçûna bûyerên bi vî rengî di heman demê de dihat wê maneyê

ku pirsgirêkên civakî jî mîna xweliyê zêde dibin. Pro-Kurd di navenda van pirsgirêkan de cih digirin. Ji bo çareseriyê rêyên sereke yê peydakirine cotkarî û xwedîkirina heywanan in. Giraniya xwe dane van herdu qadan. Ji bo ji dijminê xwe jî rizgar bibin xwe avêtine banyên çyan. Ev herdu xislet îro jî ji bo Kurdan du hêmanên bingehîn ên hebûnê ne. Hiyarerşiya serwer a Pro-Kurdan timî di nava şaristaniya dewletên li ber serê xwe de heliyan û bi vî awayî pirsgirêkên xwe çareser kirin. Lê komên kedkar ên mayî weke ezbetên eşîr û qebîleyan ên neqediyar, timî di navbera deşt û çiyê de bi koçerî, cotkarî û xwedîkirina heywanan di şerê manûnemanê de li ber xwe dan da ku tine nebin. Bi giştî yê li çiyê, cotkarî û heywan xwedî kirin Kurdî bûn. Bêguman îstîsna vê pîvanê pûç û betal nakin. Bazirganî û zenaetkariya bajaran jî bi giştî pîşeyê Ermenî û Suryaniyên îro bû. Mîna ku bi awayekî xwezayî kar li hev hatibû dabeşkirin. Gelên bingehîn ên Dicle-Firatê bi diyalektîkeke jiyane bi vî awayî bi hevdu ve hatibûn girêdan.

Gelên bingehîn ên em behsa wan dikin cara pêşî bi Xirîstiyantiyê ji hev gelekî cihê bûn. Gelekî beriya vê jî xwedayê têngîni yê Brahîm Yehova cihêbûneke bi koktir temsîl dikir. Divê mirov ti carî ji bîr neke ku pirsgirêkên civakî yê ji nava şaristaniyê derdikevin timî xwe bi dîn û xwedayên nû îfade kirine. Çiqasî têngînen dîn û xweda yê bi nakok pêk hatine, pirsgirêkên civakî jî ewqasî pirr cure û mezin bûne. Dîne Zerdeştî li Zagrosan cotkarî û heywan xwedîkirinê mezin û pîroz dike ango xwedatiya wan îfade dike. Lê xwedayên Sumer, Babîl, Aqad û Asûran bajêr, bazirganî, dewlet û xanedaniyê nîşan didin. Vê jî eşkere dibêjin. Wexta ku Xirîstiyantî cara pêşî weke dîne mezlûm û xizanan bi gewde bû, ya rastî vê yekê dîsa lêgerîna çareseriyê bi ziman û dîne xwedê ji bo pirsgirêkên civakî îfade dikir. Wexta ku Mûsewîti weke dîne qebîleyê derket holê, Xirîstiyantiyê jî jê weke dîne gel şax berda. Ev dibe gava herî mezin a pêşî ber bi ummet û ekumentiyê ve tê avêtin. Muhammedîti di dema derketina xwe de herçiqasî gel û ummetê esas bigire jî di pêvajoya seltenetê de hegemonya çîna serwer weke dîne şaristaniya dewletê ava dike.

Kurdîtiya serdema navîn mîrateya xwe didomîne. Ango Kurdîtiya ji derketina holê ya Îslamê salên 600'î heta bi salên 1800'î ketina modernîteya kapîtalîst a Rohilata Navîn. Tebeqeya jor a pêkhatî, mîr, beg, reîs û şêx bi şaristaniya serwer re (Ereb, Fars û Tirk ferq nake) dibin yek û di berdêla wê de xeftanê Kurd diterikînin. Li gorî berjewendiyên wan nîne ku Kurdîtiyê weke dewlet bijîn. Berjewendiyên wan dike ku ew bibin Ereb, Fars û Tirkekî baş. Bi vî awayî pirsgirêkên civakî ji bo Kurdan qat bi qat zêde bûne. Hem weke nasnameya bindest hem jî weke nasnameya çandî ya bêbextî lê hatiye kirin pirsgirêkên wan kûr bûne.

Gelo Kurd bûbûna dewlet wê pirsgirêkên wan ên serdema navîn çareser bibûna? Di dema sosyalîzma pêkhatî de fikreke bi vî rengî çêbibû. Fikreke welê pêkhatibû ku bibin dewlet wê pirsgirêka gelan û nasnameyan heta dawiyê çareser bibe. Ji ber ku sosyalîzm jî bi dewleta proleter re wekhev hatibû dîtin, divê mirov li ber vê fikrê matmayî nemîne. Me xem dixwarin ka çima dewleteke me jî çênebûye. Lê ya rastî, fikra şaristaniya demokratîk piştrast dike ku dewlet bi xwe çavkaniya derdên mezin e. Tiştêkî bi navê dewleta Ereb, dewleta Fars û dewleta Tirk tinebû. Ev leylandên xapînok ên dewleta netewe bûn; hem jî di nava sedsala dawî de! Dewleteke hevpar a Îslamê hebû. Herçiqasî carnar di çarçoveya berjewendiyar de şer bikin jî hukemayên hakim di nava yekîtiyê de bûn. Îslamiyet wekî din gelê xwe û ummeta xwe hebû. Dinya wan ji hev cihê bûbû. Dinyaya pirsgirêkan bû ku her diçû mezin dibû. Bi vî awayî du qutbên bingehîn hebûn. Bi qasî çareseriyar pirsgirêk jî hevpar bûn. Bi navê xwedê û dîn dihatin îfadekirin û hewl didan çareser bikin. Herçiqasî Kurdîti, Erebtî, Tirkîti û Farstî weke çandekê hebin jî pirsgirêkên wan bi referansa dînan, mezheb û dîne hevpar dihatin ziman. Ne Emewî û Abbasî bi tenê bûn dewleta Ereb, ne jî Selçûkî û Osmanî bi tenê bûn dewleta Tirk. Rêûresma dewleta Farsan jî ne dewleteke nijad û zuriyetê bû. Bi dewletbûna tebeqeya jor a qewmî û etnîk hebûna xwe ya çînî bi hêz dike û hemnijadên xwe yê mayî jî

diavêje geroneka pirsgirêkên civakî. Kurd, Ermenî, Asûrî, Rûm, Tirkmen, Bedewî û Farsên nebûne dewlet rastiyên çandî bûn avêtibûn nava geroneka pirsgirêkên bi vî rengî.

Dema ku modernîteya kapîtalîst bi hêmanên dewleta netewe, kapîtalîzm û îndustriyalîzmê ket Rojhilata Navîn, weke ku naqosên mirinê lê bidin ji bo gel û nasnameyên çandî yên ku di serdema navîn de hatine şêlandin û hilhilîne, û çanda wan her diçe bêhtir di bin zext, mêtinkarî û bindestiyê de bû. Ev gelên ji zû ve ji aliyê hakim û hukemayên xwe yên tebeqeya jor ve li xiyaretê rast hatine, mîna qadeke nû ya nêçîrê ya modernîteya kapîtalîst in. Ji serê sedsala 19. ve pêşî li ser navê dewletokên netewe ew bi hev dan qirkirin. Tevî vê yekê jî di karên îndustriyalîzm û kapîtalîzmê de ku bi hêrsa karê ti astengiya li pêşiya xwe nas nakin, ji heywanan xirabtir hatin xebitandin. Ew veguherandin kar û sermayeyê. Xerîbketin bû sê qatî: Xerîbketina serdema destpêkê, serdema navîn û serdema nû.

Milliyetgiriya li ser her çandê hat ferz kirin, Kurdan jî ji felaketên wê para xwe girt, hem jî pareke herî zêde! Dewletokên wan ên netewe bi serketinê bi encam nebûn. Tebeqeya jor dîsa bi şêwazekî hêjayî mîrateya xwe di nava dewletokên netewe de cihê xwe girt û di berdêla vê de xiyaretkirina li çanda gel a ji rêûresmê, rewa dît. Van kesan bi helwesteke ji qral bêhtir qral in, îdea dikirin ku ji Ereba, Fars û Tirkan baştir Ereba, Fars û Tirk in, ji bo vê jî ketibûn nava pêşbaziyê. Çiqasî xiyaret li nixê çandî û nasnameyan bihata kirin, ev xiyaret vediguherî ewqasî berjewendî, pere û mûçe. Kurdan wer bawer dikir ku bi xwesipartina çandinî, keriyên heywan û çiyayên xwe ku bi hezaran sal in ji dema Pro-Kurdan heta niha du sedemên hebûnê yên pîroz in, wê karibin li beramberî tinebûnê hebûna xwe biparêzin.

A- DI TÊKILIYÊN KURD-TIRKAN DE DIYALEKTÎKA DÎROKÎ

Di çarçoveya vê vegotina giştî de mirov hê ji nêz ve li têkilî û nakokiyên dualîteya Kurd-Tirk binêre û bi awayekî berbiçav binirxîne, pirsgirêkbûyîna wan û çareseriyên muhtemel wê zelal bike. Di geroneka diwar a zorê de mirov ne dikare li pirsgirêkan û ne jî li rêyên çareseriyê baş serwext bibe. Eger serwextbûn û rohnîbûn bi xwe nêzî heqîqetê bin, mirov dikare bibêje nivê çareseriyê pêk hatiye. Jixwe nivê din jî li ser rêya hatiye vekirin bi gavavêtinên di cih de temam dibe.

Selçûkî weke ezbet û beg wexta gihiştin sînorên Kurdistanê (Bi îhtîmaleke mezin gotina Kurdistanê Siltanên Selçûkiyan ên gihiştin sînorên çandî yên Kurdan çêkirine, yan jî kirine were bilêv kirin), bi sîleha biratiyê ya Îslamê şerê li dijî Bîzansan pêşniyar kirin. Ji ber ku pîrraniya Kurdan bi xwe jî Îslam qebûl kiribûn û li hemberî Bîzansan gelek caran paşve ketibûn, destek dan pêşniyara şerê hevpar were meşandin. Siltan Alparslan di Gulana 1071'ê de li paytexta Kurdan a wê demê Meyafarqînê (Silîva îro) li cem beg û eşîrên Kurdan li rêya hevgirtinê digeriya. Hem ji beg hem ji ezbetan hêzek li hêza xwe zêde kir û tê texmînkirin niv bi niv ev hêz ji Kurdan pêk dihat. Bi vê hêzê gihişt serketina xwe ya di Tebaxa 1071'ê de ku qonaxeke nû ya dîrokî tê hesibandin. Heta rola hêzên beg û ezbetên Kurdan di vî şerî de rast neyê analîzkirin, wê têkiliyên di navbera beg û ezbetên Kurd û Tirkan de têra xwe ji hev neyên derxistin. Serketin stratejîk bû. Deriyê Anatolyayê li beg û ezbetên Tirkan heta ser piştê vedikir. Ji bo ezbet û begên Kurdan jî tehlûkeya Bîzansê û encamên wê ji holê radikir. Gelekî girîng e ku têkilî li ser vî bingeşê bîne danîn, ji ber ku di diyarkirina siberojê de bi roleke esasî radibe.

Paşê ezbet û begên Tirkan bi Nava Anatolyayê, Rojavayê Derya Spî û Derya Reş ve gavavêtin û bi vî awayî li Anatolyayê zêde bûn. Di vê demê de ezbet û begên Kurdan jî ji berfirehkirina cih û mezinkirina hêza xwe paşve neman. Ezbet û begên Tirkan ti wextî li xwe danenîn û nefikirîn ku deverên Kurd lê bi cihbûyî û

serwer, rêûresmên wan ên çandî yên li van deveran bi dest bixin û bikin yên xwe. Hevgirtina stratejîk a di navbera wan de, çanda jiyana hevpar û piştgiyî ev ji wan dixwest. Di vê navberê de gelên Ermenî û Asûrî zêdetir li bajaran hebûna xwe bi dostanî dewam kirin. Di navbera wan û Bîzansiyan de pirsgrîkên mezhebî hebûn. Ji lewra di dûrketina Bîzansê ji herêmê de zêde zirara wan nebû.

Herçiqasî di vê demê de li Kurdistanê hin begtiyên Tirkan bi navê Artûkî, Qerekoyûnî û Akkoyûnî hatibin avakirin jî temenê van begtiyan kin bûye û ezbetên jê dihatin jî pirranî bi awayekî xwezayî di nava çanda Kurdî de asîmîle dibûn û diheliyan. Mirov îro jî dikare şopên vê rastiyê bibîne. Kurdan jî di dema Îslamîk de tevî gelek begtiyên xwechî jiyana xwe ya civakî bi eşîrî û qebîleyî bi pirsgrîkên xwe yên giranbûyî dewam dikir. Wesf û rengê wan ê qewmî pêş dikevin, diguherin. Lê çawa ku li cem ezbetên Tirkan jî em dibînin tebeqeya jor begtiyên xwe di xizmeta şaristaniyên cûrbicûr de pêk tînin, beşên jê jî weke Kurmanc (Kurdmanc) dabeşî kategoriyeke cihê dibin. Dualîteyeke mîna Tirk-Tirkmen, Erebb-Bedewî di vê demê de bi heman awayî li cem Kurdan jî weke Kurd-Kurmanc bi lez pêk tê. Ezbet û begên Kurd û Tirk heta bi dema seltetiyaya Osmanî (li derdora serê salên 1.500'î) bi awayekî zimnî be jî di tîkiliyên xwe de ji huqûqên hev re rêzê digirin, li dijî gef û tehlûkeyên ji derve bînin, herdu beşên sereke xwedî stratejiyeke hevpar in, û bi giranî bi vê ve girêdayî tevdigerin. Aliyê erênî yê tîkiliyê ji aliyê neyênî xurtir e. Di navbera wan de demeke şer û nakokiyên sîstematîk xuya nake.

Di tîkiliyên Kurd û Tirkan de duyemîn qonaxa girîng a stratejîk bi belavbûna Împeratoriya Osmanî li Rojhilata Navîn destpê kiriye. Di serê sedsala 16. de li Îranê li ser bingehê Şîatiyê Xanedaniya Sefewî rabû. Di navbera vê Xanedaniyê û begtiyên Kurd de tengezariya zêde dibû bi nakokiyên mezhebî zêdetir dibû û bandora vê yekê li ser Anatolyayê xurt bû. Heman nakokî bi siltanên Memlûkî yên li Misrê re jî pêk dihat. Bandora Memlûkiyan li ser Derya Spî û Başûr-Rojhilat zêde dibû. Pozîsyona begtiyên Kurd xwedî roleke stratejîk bû. Kîjan aliyê bigirin ew alî wê li Rojhilata Navîn bibe hêza hegemonîk. Encamên dîrokî yên helwesta Siltanê Osmanî Yawiz Selîm a hevgirtina stratejîk a ku mîna di navbera du hêzên wekhev de pêk hatibe, bi lez derketin holê. Li gorî hevgirtina pêkhatî, begtiyên Kurdan dibûn xwedî otonomiyeke berfireh û dibûn xwedî erk ji bo hukûmetekê damezrînin. Ji hevgirtinê wêdetir, mîna Împaratoriya Awisturya û Macaristanê rê li ber Împaratoriyeke Kurd û Tirk vedikir. Çavdêrekî baş ê bi baldarî li dîrokê binêre, di ezmûnên pêşî yên şaristaniyên Hîtît-Hûrrî-Mîtanî yên serê salên 2000'î B.Z. de wê naveroka stratejîk a hevpariya Anatolya-Mezopotamyayê bibîne. Yek bêyî ya din nabe. Tîkiliyên ekonomîk-polîtîk bi lez dibin yek. Di sedsala muhteşem a Osmanîyan de ev diyardeya dîrokî xwe ji nû ve piştrast dike.

Statuya nû, giraniya begtiyên Kurd ên Sunnî di nava Împaratoriye de zêde dikir, lê rewşa Kurdên Êzîdî-Elewî û pirsgrîkên beşê Kurmanc girantir, nakokiyên mezhebî û çînî pirr dikirin. Ev statuya hevpar a bi qasî sêsed salan dewam kir, di serê sedsala 19. de bi ketina modernîteya kapîtalîst a Rojhilata Navîn destpê kir, xira bû. Împaratoriya Brîtanîyayê ku bi rêya Iraq û Misrê bandora xwe ya li herêmê zêde kir, hewl da milliyetgiriyeke navenda wê Silêmanî ye, pêşde bibe. Isyana pêşî li devera Silêmaniyê ji aliyê lîderên eşîra Baban hat kirin. Ev pêvajoya ku bi qasî dused sal in, bi awayekî diberide, reng diguherîne heta îro tê, li Başûrê Kurdistanê bi pratîka nîv dewleta netewe dewam dike. Isyanên Kurd ên sedsala 19. ji ber wesfên wan ên çînî pro-kapîtalîst milliyetgir in. Bi tevahî milliyetên di nava Împaratoriye de li ser bingehê dewleta netewe cihê bûn, lê çawa ku hat diyarkirin cihênebûna Kurdan ji Tirkan sedemên xwe yên dîrokî hene. Serê dewleta Împaratoriye xwe dispêre zêhniyeteke dewletê ya hevpariya tebeqeya jor a ji du milliyetan pêkhatî. Sedemên stratejîk ji dema derketina dewletê ve li ser her şaristaniya li herdu qadan hiltê, ferz dikin ku bi

awayekî hevpar tevbigerin. Naxwe wê berjewendî û hebûna civakan li herdu qadan jî bikeve tehlûkeyê. Her pêkhatina siyasî û ekonomîk a derdikeve holê nirxa bêhempa ya hevpartiyê îfade dike.

Ezmûnên siltantiyên Tirk a Selçûkî û Osmanî careke din vê diyalektîka dîrokî piştrast dikin. Têkiliyên di navbera siltan û begên herî li jor de bi demê re veguherîn têkiliyên şêx, axa û bazirganan. Bi Siltan Mehmûd II. re (1808-1839) ev têkilî bi temamî têkçûn. Bandora têkbir a modernîteyê nakokiyên di navbera herdu aliyan de her zêde kir û tevahiya sedsalê ji serî heta binî veguherand sedsala isyanan. Negihîştina encamê ya isyanan û hewldanên ji nû ve avakirinê yê Împaratoriya Osmanî li ser bingeha dewleta netewe wesfê rêûresmî yê têkiliyên di navbera herdu milliyetan de xira kirin. Kengî Osmaniyên Ciwan, Jon Tirk û beşê herî milliyetperest Cemiyeta Îttîhad û Teraqiyê (1889) dewletdariya netewe ya Tirk pêşî sergirtî paşê jî eşkere parastin, pêvajoya qutbûnê bi lez bû. Li hemberî vê milliyetgiriya Kurd jî destpê kir xwe nîşan da. Bi awayekî modern pirsgerêka Kurd li vê demê rast tê. Kengî Cemiyeta Îttîhad û Teraqiyê dest bi komîtakariyê kir û li şûna milliyetgiriya Îslamî eşkere berê xwe da Tirkperestiyê, hingê pirsgerêk girantir kirin. Du beş pêk hatin: Milliyetgiriya Tirk a Nijadperest û Milliyetgiriya Îslamî. Kurdan hewl da bihevrebûna xwe ya rêûresmî bi milliyetgirên Îslamî re dewam bikin. Şêxên Neqşî, Mewlana Xalid û Saîd-î Nûrsî weke ekola sereke nûneriya vê meylê dikirin. Li ser împaratoriye û li ser wesfê dewleta paşê pêk bê bi îsrar bûn. Îdeolojiya Îslam û ummetê dihat modernîzekirin û ji bo vê armancê dihat bikaranîn. Piştî began (1878) di pêşengiya civakî de rol û bandora terîqet û şêxan zêde bû û wan ev xeta behsa wê tê kirin heta roja me ya îro meşand.

Cemiyeta Îttîhad û Teraqiyê jî nexasim piştî têkçûna xwe ya di Şerê Balkanan de (1912-1913), bêyî ku guh bide hevpartiya dîrokî ya li Anatolya û Mezopotamyayê, di nava dewletê de milliyetgiriyeke nijadperest meşand. Di vê milliyetperestiyê de cih ji Kurdan re tinebû. Mîna Ermeniyên wê ya erdên xwe biterikandana yan jî wê bi awayekî bihatana tinekirin. Çavkaniya vê polîtîkayê pozitivîzma Fransî bû. Bi tenê mafê yê bi hêz hebû bijî; wan hewl dida determînîzma Darwîn a “Yê bi hêz dikare bijî” mîna rastiyeke zanistî be, pêk bînin. Hovîtiya modernîteya kapîtalîst di vir de dehşeta xwe hemûyî nîşan dide. Ne bi tenê ya Ermenî, Rûm, Suryanî û Kurdan, vê îdeolojiya hişk a pozitivîst rewşa Tirk û Ereban jî kir ku nikaribin bijîn û vê jî kir ku Împaratorî di destê Cemiyeta Îttîhad û Teraqiyê de bi dawî bibe. Lê bandorên wê serdestiya xwe di Komara Tirkiyê de jî dewam kirin. Ji ber ku wesfê Jakobênîk ê şoreşa Komarê, hevgirtinên xwe sipartibûyê û pêşengiya Mistefa Kemal di beşên berê de hatibû nixandî hewce bi dubarekirina wan nîne. Mîna hevgirtiyên din Kurd jî hêmanên damezrîner ên Komarê bûn. Çawa ku di tevahiya dîrokê de bû, dîsa weke hevparekî stratejîk hem di rizgariya ummetê de û hem jî di avakirina Komarê de Kurdan cih girtiye.

Di berdêla Mûsil-Kerkûkê de ji Împaratoriya Brîtanayê destûr hat wergirtin ku di nava sînorên mayî yê Mîsaq-î Mîllî de dewleta netewe were avakirin û bi vê hem parçekirina li çar beşan a Kurdan pêk hat, hem jî li ser beşê di hundir de mayî polîtîkayên ji bo tinekirina hebûna wan bi lezeke bêrehm destpê kir û ev polîtîka timî bi heman lezê hatin meşandin. Di vê navberê de divê ez vê jî bibêjim, Peymana Qesr-î Şîrîn a di sala 1639’an de bi Xanedaniya Sefewî ya Îranê re hat mohrkirin, li gorî hevgirtina stratejîk a di navbera herdu milliyetan de nebû. Bi giranî Kurd di nava sînorên Împaratoriya Osmanî de bûn. Sînorên Mîsaq-î Mîllî ji sedî sed li ser bingehê yekîtiya Kurd û Tirkan hatibûn destnîşankirin. Peymanên bi Ingilîz û Fransiyên re hatibûn mohrkirin, ji sedî sed li gorî Mîsaq-î Mîllî nebûn. Ev peymanên ku Kurd bi pirsgerêka herî mezin a manûnemanê ya dîroka wan ve kilît kirin, ji sedî sed li dijî biratî û hevpartiya gelekî behsa wê tê kirin a hezar salan a di navbera Kurd û Tirkan de ye. Lê pirsê nayê pirsîn ev e, ji van peymanên li gorî hevgirtin û biratiyê nînin, kî berpirsiyar e? Tu yê bi bahaneya Kurd bi hin hêzên hegemonîk re ketine nava têkiliyan di berdêla hin tawîzan de hebûna wan bikî çar parçe, hem jî tu yê bibêjî “Hin Kurd biratiya hezar salan xira dikin!” Ev

helwesta ku çî qasî îronî be, ewqasî jî rastiyan paşguh dike, pirsgirêka Kurd di tevahiya dîroka Komarê de anî ber qirkirina çandî û tinekirinê.

Bi rastî, pirsgirêka Kurd ji ber têgihîştin û kirinê ruhê dostaniya stratejîk a hezar salan didin aliyekî û înkâr dikin, ji pirsgirêkeke bi tenê ya ekonomîk, civakî, siyasî û eskerî derket, veguherî meseleyeke çandî ya manûnemanê. Isyanên 1925-1940'î çavkaniya xwe ev pirsgirêka manûnemanê bûn û ji bo vê armancê jî hatin bikaranîn. Eşkere ye ku zêhniyeta Îttîhadgir, hem dixwest Kurdan li derveyî dewletê, hem li derveyî civakê bihêle, hem jî ferz dikir ku Kurdan ji civakbûnê derxe. Ji lewra ev polîtîka salên dîrûdirêj veguherî pirsgirêka "Gelo Kurd hene yan tinene?" Kurd ji hêmanê damezrîner ê Komarê derxistin û kirin pêvajoya tinebûnê. Eger piçekî empatî were kirin, wê were fêhmkirin ka bi vî awayî bi ser Kurdan de çûyîn çiqasî bi dehşet e, û mirovî matmayî dihêle. Pirsgirêka Kurdan pirsgirêka parçebûnê nîne, Kurd dixwazin ji pêvajoya tinebûnê derkevin û car din hêjayî dîrokê xwe bigihînin statuya stratejîk a dostanî, hevpartî û biratîyê. Serwestbûna li vê rastiye, bi tenê bi têgihîştineke empatî ya bi wijdan pêkan e.

B- XETIMÎNA PROJEYA KOMARÊ YA MODERNÎTEYA KAPÎTALÎST Î DERKETINA HOLÊ YA PKK'Ê

Hêzên di avakirina Komarê de bi rola bingehîn rabûn, nûneriya lihevkerineke demokratîk dikirin. Pêşengtiya Mistefa Kemal hem sedem hem jî encama vê lihevkerinê ye. Destûra 1921'ê û rengê avabûna yekemîn Meclîsa Millet a Mezin a Tirkîyê jî vê lihevkerinê pîrr eşkere rave dike. Hebûna ummeta Îslamî û pêdiviya parastina wê timî tê destnîşankirin, timî tê diyarkirin ku Kurd û Tirk du hêmanên bingehîn ên millet in (bi Erebi maneya ummetê millet e), behsa antîemperyalîzmê û dostaniya bi Sovyetê re tê kirin. Di nivîsên Meclîsê de jî şopa van diyardeyan têra xwe heye. Sosyalîstbûn û Kurdistanîti bi awayekî xwezayî têne dîtin. Eşkere ye ku dema şoreşa Jakobênîk a Komarê, konsensusa giştî ya civakê îfade dike. Împaratoriya Brîtanîyayê di vê demê de hedefa bingehîn e. Lê piştî ku bi şoreşê pêşî li dagirkeriyê hat girtin û dor hat tercîha nîzameke nû, ji kadroyên Îttîhadgir komeke alîgirên Împaratoriya Brîtanîyayê çî bi provokasyona Şêx Seîd, -yekser hewldana reşkujiyê jî di navê de- çî jî bi gelek komplo û provokasyonan hewl da Mistefa Kemal bêtesîr bike û ji sala 1925'an ve di vî warê de ji gelek qonaxan bihurî, bi pêş ket. Koma em behsa wê dikin di dema serokwezaretîya Îsmet Înonî de bi hêztir bûye. Mistefa Kemal ji mirina wî re kê wext bimîne Înonî tesfîye dike, lê ev yek encamê neguherîne.

Piştî Şerê Cîhanê yê Duyemîn hegemonya dinyayê ket destê DYE'yê û vê yekê karê vê komê hêsantir kir. Îsmet Înonî tevî ku xwe bêalî nîşan dide jî nêzî vê komê ye. Jixwe ne Partiya Demokrat, pêşengiya Înonî têtikiliya stratejîk a bi DYE'yê re pêk aniye. Dewleta Tirk hê nebûyî endamê NATO'yê di sala 1944'an de koma pêşî ya serbazan şandin DYE'yê û li wir perwerde kirin. Têtikilî di dema DP'ê de bi lez bûne, sala 1952'an di nava artêşê de yekser bi pêşengiya DYE'yê rêxistina Gladîo ya bi ser NATO'yê ve, hatiye avakirin. Gladîo li Tirkîyê xwe pêşî bi navê Desteya Tetkîk a Seferberiyê bi rêxistin kiriye. Lêçûn û rêveberiya wê ji aliyê DYE'yê ve hatine amadekirin. Qadên ekonomîk, civakî, polîtîk, eskerî û çandî jî di navê de rêxistinê li tevahiya qadan reh û şax berdane û xwe li wan bi rêxistin kiriye. Çawa ku tevahiya partiyên siyasî yên legal kontrol kirine, ji bo çîna karker jî bixwe kontrolê di sala 1952'an de bi Gladîo'yê re Tirk-Îş saz kir û bi vî awayî çîna karker kiriye kontrolê. Li sendîka û Partiyên Kominîst ên li ser xeta Sovyetê zordestiyeke bêrehm hatiye kirin. Jixwe armanca wê ew e, piçûk be jî tiştêkî kominîst û sosyalîst biçizire, bikeve nava Tirkîyê divê tavilê were pelixandin. Ji ber ku Kurdîti jî bi kominîzmê ve girêdayî dihat hesabandin heman zordestî aqûbeta wê bû. Di vê navberê de, Îsraîl nû tê damezrandin û di navbera wê û Tirkîyê de têtikiliyên stratejîk û veşartî mewzûbehs in. Di nava Kurdan de jî bi malbat û şexsiyetên paşverû û dîndar ên ji rêûresmê têtikiliyên bi şêwazê Gladîo'yê pêşde dibin. Bi monarşiyên Îran û Iraqê re jî têtikiliyên bi heman rengî datînin. Rêxistina

CENTO bi rola ban a van t kilyan radibe. Li Rojhilata Nav n bi modeleke bi v  reng  hewl didin p    li komin zm  bigirin.

E kere ye ku ev modela bi p  engiya DYE'y  hat p  debirin, reng  n  y  modern teya kap tal st e ku ji sal n 1950'  ve bi  er  sar girtiye. Komara Tirkiy  modern teya bi DYE'y  re hatiye n kirin ji bo di ser  de li welat  xwe   li Rojhilata Nav n bi cih bike bi rola sereke radibe. Modern teya Mistefa Kemal dixwest bi r  ve bibe cuda b . N z    waz  Sovyet  b    xwe disipart dostaniya stratej k a bi Yek tiya Sovyet  re. Heta ku em v  cudahiya navbera wan neb nin, em  nikaribin h man n modern tey  y n sal n 1950'    heta sal n pi t  1925'an tev  heb na Mistefa Kemal hatin p  debirin, ba  analiz bikin. Di herdu modern teyan de p kan na h man n dewletdariya netewe, kap tal zm    ndustriyal zm  ji aliy  c n , siyas , d plomati k   ekonom k ve xwed  tercih n cuda y n cidd  ne. Di encam  de, di t ko na hegemonîk de p    Împaratoriya Br tanyay , pa   j  DYE bi ser ket. Jixwe di navbera herduyan de gir daneke stratej k hertim heye. Bi p kan na v  modern tey , bi ten  lihevkirina demokratîk a Komar  tesfiye nekir, di  er  li beramberî hemûyan de destp kir , hüzün bingehîn  n hev girtî j  kirine dijmin n hev. Nuqteya Mistefa Kemal nedikar  l  serwext bibe ev e. Ji ber ku gelekî di bin bandora îdeolojiya pozitivîst de ye nikare li v  rastiye serwext bibe. Her iqa  xwesteka wî ya ji bo serxweb n   azadiy , r z   hurmeta wî ya mezin ji  anda xwecihî    anda Anatolyay  re karibe p  iy  li rola h  texr bkar a pozitiv zm  bigire j  nikarîbûye p  iy  li bandora w  bigire.

Dogmatîzma pozitivîst a li   na dogmatîzma dînî hat bi cihkirin li Tirkiy  h  jî li ser be   milliyetgir   la k xwedî bandoreke mezin e. Ev la s zm weke t  bawerkirin, komargeriyeye demokrat k, heta komarger  n ne, berevaj  despot k   d ktatoryel e.   wey  t p k   p kan na w   tt hadgir    CHPgir  ye. Tez n F lozof  huq q   siyaset  Carl Schmitt li ser teolojiya d n    siyas  ya Elmanya sal n 1920   1930'yan ji bo Tirkiy   ro b htir di cih de ne. Beranber  tevahiya t g n n siyas  y n modern tey  di serdema nav n de   heta li gorî min di teolojiya serdema destp k  de hene. Orj nal n xwe Sumer  ne. Ya pozitiv zm  kirî  t  ye, bi c la modern tey  boyax kiriye   li ser nav  'zanistî' xistiye piyasey    li ser nav  kap tal zm  p  k   kiriye. Guman   dudiliy n Mistefa Kemal hene. Gelekî tengezar e, heta sibehan pirt k n li ser  aristaniyan dixw ne. Ji ber ku nakokî   wekheviy n di navbera pozitiv zm   d n de dibîne. Bi ya min mirov rew a Mistefa Kemal bi v  reng    rove bike w  ev z detir rast be   z detir rew   zelal bike.

Der bar  modern tey  de cehaleteke k r   b baweriya tev  dogmat zm  ya tevahiya kadroy n el t st  n Komara Tirkiy  heb . Serwextb na li v  rastiye gelek  gir ng e. Ev rast  ji bo tevahiya dual tey n  epgir-rastgir, Elew -Sunn , Tirk-Kurd   hwd. di cih de ye. Di dem n Komar  de  er n di navbera ummetgir n  slami , sosyal st, milliyetgir n Kurd   heta  er  be ek milliyetgir n Tirk bi h man n modern teya kap tal st re ba  ji hev nehatiye derxistin ka b   awa  er n behsa wan t  kirin r  li ber wan hatiye vekirin. Nexasim ji aliy  DYE'y  ve bi r dana ber Glad o'y  encam n xeternak derketine hol . Ev qeder  sed sal  ye ku r xistin   t g hi stin n darbekar   kom takar  n di nava dewlet  de t kiliy n xwe bi h man n modernîteya kapîtalîst re hene   heta ev t kil  ji hev ney n derxistin mirov nikare ne li kr z n dewlet  ne jî li kr z n civakî, tengezar     eran serwext bibe. T kiliy n hüzün hegemonîk  n s stem , nexasim rola Br tanya   DYE di van  eran   tengezariy  de div  were zelalkirin   ev yek hem di warî demokrat kb n  de   hem jî di warî çareseriya pirsger ka Kurd de xwedî rolekeke heyatî ye. Ji bo mirov karibe f hm bike ka  ima Mistefa Kemal   y n xwe p re dilsoz hesabandin tevî hemû hewldan n xwe y n azad xwaz   serxweb nxwaz b k r mane   heta berevajî encam dane, div  mirov f hm bike ku di projeya modern tey  ya Komar  de kîjan hüzün hundir   derve bi bandor b ne   div  mirov li p kan n n ekonomîk, civakî, siyasî   eskerî y n hegemonyay n ew bi wan ve gir day  ne serwext bibe. Darbey n esker    dewam n wan  n sivil j  di nava

guloka van şer û nakokiyên de cih digirin û jê wêdetir bi ti roleke din ranabin. Tespîta hevpar a civaknasan e ku bi tevahî hewldanên van ên xelaskariyê rewşê hê girantir û asê dike. Projeya modernîteyê ya Komarê ji serî ve seqet çêbûbû. Ev seqetiya divê bi îsrar were destnîşankirin ew e, Komar bi sê hêmanên hêzê yê bingehîn ên rizgarî pêk anîne û Komar ava kirine xistine nava nakokiyê û bi hemûyan re dane şerkirin. Eger li gorî rêzê em bînin ziman, rêza salên 1925-26, 1930, 1937-38, 1945-50, 1960, 1970, 1980, 1997, 2001-2002 jî seqetiya binyewî eşkere nîşan dide.

Hêmanên bingehîn ên damezrîner ên Komarê di dema 1965-1980'î de ji nû ve xwestin hay ji hebûna wan çêbibe. Bereya hêza hegemonîk a ji rêûresmê û olîgarşîya li dijî xwe hê baş nas nekiribûn, ji hev dernexistibûn, ji bo gera li hebûna xwe bi hêrs gav avêtin. Çawa ku tê îdeakirin di pozîsyona şoreş an jî dijşoreşê de nebûn, lê wer hatin nîşandan. Wexta serê xwe rakirin, serê beşekê ji wan şikandin, yê mayî jî ketin nava wan, çizirîn nava wan û ew kedîkirin. Heyf û mixabin, hêzên li dijberî hev hatin bikaranîn di wê rewşê de nebûn ku li rola Gladîo'yê serwest bibin. Bêguman li vir cudahiyeke mezin di navbera yê ji dil û bi bawerî ji bo serxwebûn, azadî û wekhevîyê têdikoşin û dijberên wan de heye û ev ne ya guftûgoyê ye. Lê têkiliya wan a bi darbeyan re jî rastiyeke e. Di vê demê de rêxistinîyên milliyetperest û Îslamîgir ên antîkominîst têkiliya wan bi taktîkên Gladîo re berbiçavtir in. Bandora van hêzan li ser jiyana çandî û ekonomîk jî girîng e. Ji hêmanên modernîteya kapîtalîst rêveberiya jor a Gladîokaran li ser tevahiya qadên jiyane diyarker e. Di vê de kontrola li ser avahiyên siyasî û artêşê li rêza pêş e. Bi vî awayî bikaranîna rêveberiya Komarê, eşkere nîşan dide ku ev dewama komîtakariya Îttîhad û Teraqiyê ye. Ji bo têkbirina vê, hewldanên M. Kemal Atatürk têrê nekirine. Ji lewra heta rêûresma komîtakarî û darbekariyê li dawiyê nemîne, wê wesfên Komarê yê huqûqî û demokratîk, herweha aramî û nîzama wê pêk neyên. Di çarçoveya van analîzan de mirov dikare pir baş fêhm bike ku avahiya Komarê ya xetimî ye, û timî pirsgirêkan diafirîne di derketina PKK'ê de bi rola diyarker rabû ye. Salên 1970'î bi rastî demeke welê ye, gavavêtinên demokratîk bi hêz dibin. Darbeya 12'ê Adarê di wê hêzê de nebû vê pêvajoyê rawestîne. Hêzên civakî yê di damezrandina Komarê de bi bandor bûn ji nû ve derdikevin ser dika dîrokê; sosyalîzm, Îslamîgirî û milliyetgiriya Kurd di nava Komarê de ji xwe re li meşrûiyetê digeriyan. Bi daxwazên demokratîk têra xwe barkirî bûn. Eger ev daxwaz bi kirinên faşîstane û darbeyê nehatibûna tepisandin, bi demokratîkbûnê dikaribûn bigihiştina çareseriyê. Lê belê tercîh kirin ku krîza li cem hêmanên modernîteyê û şerê sar bi rêbazên zordesttir û her diçe dibin faşîst, dewam bikin. Komara Tirkiyê bû welatekî welê, herî zêde lê kontrola Gladîokaran bi şêwazekî dijwar meşîya. Rejîma 12'ê Îlonê weke mînakê vê kontrolê ya herî zêde mirovan bibizdîne pêk hat.

Ji ber şeweyê pêkhatina navxweyî ya Kurdistan û ji ber aloziya li Rojhilata Navîn PKK bi temamî nehat tepisandin. Darbeya 12'ê Îlonê hema bêje di nava bîstûçar saetan de naverast bêdeng kiribû. Lê di mijara Kurdistan de xapiyabû, ji ber ku sedemên hûrûkûr ên civakî hebûn. Bawer dikirin ku Kurd weke civak û gel qedandine. Piştî pelixandina isyanan û demeke asîmîlasyonê ya gelekî hişk pêk hatiye, yeqîn dikirin ku Kurd wê careke din bi ser xwe ve neyên. Nexasim di serî de çîna navîn û burokriya li ser bingehê hêmanên modernîteya kapîtalîst pêk hatibûn û mantalîteya (zêhniyet) nû ya civakî, difikirî ku Kurd ji nava pelên dîrokê hatine rakirin. Rola wan a di dîrokê de ji bîr kiribûn. Tek tûk ên mayî bi mexlûqên hov re wekhev didîtin. Tebeqeya jor ji zû ve bi helwesta ji qral bêhtir qral radibû û bi vî awayî bi hosteyî rola xizmetkariya desthilatdariyê dewam dikir. Hêmanên terîqetgir û mîlliyetgir ên bi DYE'yê re di nava têkiliyê de, ji pêwendîdanîna bi berxwedan û azadiyê re zêdetir li ser zemînekî dijber dihatin bicihkirin. Di van şert û mercan de herçiqasî zirar û ziyaneke mezin li PKK'ê bûbe jî dikaribû bi gundî û xizanên bajarî yê Kurmanc ên hêza civakî ya Kurd pêk tînin, têkiliyê deyne. Ji hestên welatparêzî, Kurdîtî û awayê wan ên çandî sûd

werdigirt û heta ew ji nû ve diafirandin. Tevî hemû pelixandin û parçebûnê di xwezaya civaka Kurdan de hêmanên avabûnê hebûn. Ya pêdivî pê hebû, bi kêmanî hestên welatparêziyê û hin têgînên serwextbûnê bûn. Li cem PKK'ya wê demê ev têgîn û hestên bi bandor têra xwe çêbibûn. Ji bo wê ya hewce kadroyên dîplomatîk û siyasî yên asta jor nebûn, ya girîng ew bû, diviyabû ev têgîn û hest bi lez biketana nava tevgerê. Hinek çalakiyên bi sînor têrê dikirin ku ev ast bihata bidestxistin.

Bi gavavêtina salên 1970î heta serê salên 1980'î bi vî awayî hat. Ji ber ku rejîma 12'ê Îlonê zêde zor bi kar anî, hêzên din ên çepgir û muxalif zû tepisandin û kengî rastiya Zindana Amedê bi çepergirtina li Rojhilata Navîn re bû yek, wê êdî destpêkirina pêvajoya 15'ê Tebaxa 1984'an zehmet nebûya. Ya rastî mirov dikarîbû vê pêvajoyê di dema 1982'an de jî bida destpêkirin. Ji ber ku hin hêmanên li çiyê wezîfeya xwe baş bi cih neanîn pêngav paşve hat xistinî Tebaxa 1984'ê. Şerê Îran-Iraqê jî alîkarî kir ku ev çarçove pêk bê. Lê tevger ti demê ji Bakurê Kurdistanê kêmbû, hebûna xwe her parast. Mirov nikare behsa gerîllatiyeke hosteyane bike. Karîkaturê gerîllatiyê derket holê. Dewlet li benda pênvgava 15'ê Tebaxê nebû û ev ji bo tevgerê avantaj bû, lê ev jî xirab hat bikaranîn. Tevî ku dewletan û hêzên Başûrê Kurdistanê muxalefet dikirin û destê xwe dixistin navê, çepergirtina li Rojhilata Navîn têrê dikir ku alîkariyê ji tevahî beşên Kurdistanê yên hatine parçekirin û Kurdên li Ewrûpayê bigire.

Kengî şewazê destwerdana rejîma 12'ê Îlonê encamên bi kêr bûn dan, bi desteka NATO'yê dema Rewşa Awarte û JÎTEM'ê destpê kir. Gladîo'ya NATO ya bi pêşengiya Elmanyayê ji 1985'an ve bi awayekî bi bandor ket dewreyê. Komployên Papa û Palme, herçiqasî di nava hesabên giştî de cihê xwe hebin jî yekser an jî neyekser girêdana xwe bi derketina gerîllayên li Kurdistanê re hene. Di pêvajoya derketina holê ya PKKê salên navbera 1973-1983'an de aliyê îdeolojîk, siyasî sereke bû, aliyê çekdarî piştî dihat ango di rola duyemîn de ye. Di gavavêtina 1984'an de aliyê wê yê çekdarî sereke bû, lê pêşketina xwe ya îdeolojîk û siyasî jî dewam dikir. Divê mirov gelekî li ser rola JÎTEM'ê û Rewşa Awarte bisekine. Tê zanîn ku di nava tevgerê û li derveyê wê de gelek çalakiyên birizînin pêk anîne. Çalakiyên di wan de li zarok jinan jî nehatine rehmê, pêk anîne, beşên divê nebin hedef bûne hedef, meylên heta dawiyê li gorî xwe û kêfa xwe û xwedîderneketina li wezîfeyên herî piçûk, mirov dikare di vê çarçoveyê de bihesibîne.

Lê ya seyr û balkêş ew e, çiqasî hewl didan PKK'ê şeytanî nîşan bidin ewqasî jî PKK bi hêz dibû. Bi vê yekê jî mirov bi hêsanî didît ku gelê Kurd çiqasî tî bûye. Tevî ku ji Ermenî, Rûm û Suryaniyan zêdetir Kurd koçber kirin û ji tevahiya pêkanînen li wan kirin qatbiqat zêdetir bi serê Kurdan de anîn jî ev bi awayekî erênî li PKKê vedigeriya. Bêguman şert û mercên cografî û dîrokî di vê de bi tesîr bûn. Bersivdana daxwazeke dîrokî ango xwedîderneketina li rûmeta mirovatîyê û parastina hebûna civakî, di pêşketinê de hêmana bingehîn a diyarker bû. Bi serê xwe meşa xwestekên dîrokî divê piçûk neyê dîtin.

Serokomar Rêzdar Tûrgût Ozal ji 1992'an ve polîtîka wî ya der barê Kurdan de nedihat payîn. Em hinekî dereng li girîngiya wê hayil bûn. Şensê çareseriyê yê bi awayekî ciddî derket holê û bi mirina wî re hat pûçkirin, ez ji bo xwe timî weke zirareke dîrokî bi bîr tînim. Şensê çareseriyê demokratîk ê Komarê pêkan bû, lê li gorî min hin hêzên Gladîoyê bi zanîn ev firsend nedan. Serokê Femandariya Giştî ya Artêşa Tirk ê wê demê Dogan Gureş di serê salên 1990'î de wexta ji Ingilistanê vedigeriya got "Ji bo îmhayê lampeya kesk ji min re vêxistin". Ev gotina wî beşekî vê rastiyê îfade dike. Piştî mirina Tûrgût Ozal darbeya Tansû Çillerê ket rojevê û bi vê re di nava artêşê û li derveyê wê de bêhejmar û li pey hev komplo pêk hatin, yek ji girêka sereke divê were vekirin ev e. Ji ber ku ajantiya CIA'yê ya Tansû Çillerê belgekirî ye, ev girêk hinekî sist bûye û ji hev hatiye derxistin. Kuştina gelek rewşenbîrên rastî yên Atatirkparêz û rûsîpiyên Kurd, bi hezaran kuştina mirovan bi awayekî mêrkujên wan nediyar, valakirina gundan, bi awayekî cebanî mezinkirina

Hîzbûllahê, li gorî min yek ji kompoyên herî mezin ên li ser Komarê ye. Dema Komarê ya isyankar û komploter a serdema Mistefa Kemal a salên navbera 1924-1927 bi bîra mirov dixê. Di van salan de jî hêmanên demokratîk ên di bingehê Komarê de hatin tesfîyekirin. Ev rewş hê jî nehatiye zelalkirin. Lê eşkere ye ku di vê rewşê de yê bi serketin Împaratoriya Brîtanyayê û modernîteya kapîtalîst in. Di serê 1990'î de şensê çareseriyê demokratîk bi komplot, isyan û kuştinên bi heman rengî û tesfîyeyê Kurdan bêencam hiştin û di vê de rola xurt a hegemonya û hevkarên derve divê piçûk neyê dîtin. Kê mînak hene ku karibin weke alozî, tevkuji, provakasyon û tevgerên demokratîk ên di navbera salên 1993-1997'an de nîşan bidin bê ka kontrola hegemonîk li ser Komarê tê çî maneyê.

Em behsa demekê dikin ku têra xwe balkêş e, û mînakên wê kê mînakên dîtin. Ji ber ku di vê demê de wesfên dewletê yê huqûqî, civakî, demokratîk û laîk hatine tesfîyekirin, kontrol ketiye destê JÎTEMê, bi tevahî avahiyên yekdestdar ên hêmanên modernîteya kapîtalîst ji bo xizmetê di hewarê de hatine. Di dawiya vê demê de bi rêya Serokkomarê Sûrî Hafîz Esed rêzdar Necmedîn Erbakan û bi rêya Brukselê li ser navê Beşa Têkiliyên Civakî beşek ji nava artêşê li têkiliyê geriyên û bersîveke erênî ji van lêgerînên wan re hat dayîn. Di navbera aliyan de danûstendina name û agahiyên pêk hat. Lê bi xistina Necmedîn Erbakan û bi derketina min a ji Rojhilata Navîn ev pêvajoyên jî bi ser neket. Li gorî min divê rola derdorên Gladîokar ên derve û hundir di vê serneketinê de piçûk neyê dîtin. Mumkîn bû ku pêşî li şerê di asta nîzma de, pevketin û krîza mezin a Komarê hê jî di navê de ye, bihata girtin. Çî agirbesta yekalî çî jî rewşa têkiliyan derfet û îmkana dida vê yekê. Ev hewldan hatin tepisandin û bi zanîna ev pêvajoyên hat pûçkirin. Bi vî awayî jî şensê çareseriyê ji holê hat rakirin.

Paşê derketina min a Ewrûpayê û gera min a li çareseriyê, pîr eşkere bi destê Ingilistanê hat pûçkirin. Ingilistana bi rêveberiya Gladîo ya Atînayê re hevkarî dikir, bi balafireke taybet a ji Swîsreyê rakir ez revandim Kenyayê û ev bûyerê rastiyê têra xwe rave dîke. Bêguman di operasyonê de welatên Ewrûpa yê endamên NATO'yê hemû hene, lê mejiyê rêveber Ingilistan bû. DYE'yê jî operasyon bi awayekî fermî pêk dianî. Îsraîlê jî rê nîşan dida û mayîna min a li Moskovê jî wê asteng kir, ya rastî berê hem li Kenyayê hem jî li Rojhilata Navîn eşkere ji min xwestibû ez xwe biavêjim wan û penaber bibim. Lê ez pê ewle nebûm û ti carî jî nefikirîm pê ewle bibim. Di şexsê min de dixwestin şensa azad a Kurdan teslîm bigirin. Ez di vê mijarê de ji xwe piştrast bûm ku ez jî di navê de divê ti kesî curetî vê nekirana û lê nefikiriyana. Gelekî balkêş e; dixwestin lîstikên li ser rêveberiya komarê li ser min bilîzin û bi rêya PKK'ê jî li ser Kurdan. Dîsa yê li ser kar, hêmanên modernîteya kapîtalîst bûn ku bi hezar û yek benî bi hev ve girêdayî bûn.

Ji bûyerên di pêvajoyê Îmraliyê de qewimîn min ders girt, lewma ez aram û bi sebir bûm. Di pêvajoyê jêpîrsîn, dadgerî û girtinê de jî ez xwedî li vê helwesta xwe derketim. Kesên di jêpîrsînê de cih digirtin bi taktîkên rojane nêzîk bûn. Bisebirbûn û aramiya min şaş şîrove kirin. Heman şîrove yê şaş di nava rêxistinê de û li derveyê wê jî dihatin kirin. Lê tevî şîrove yê şaş hemûyan jî min sekin û helwesta xwe xira nekir. Di sala yanzdehmîn de jî Ez hê bi tena serê xwe xwediyê vê helwestê me. Tevahiya vê demê ez ji pêvajoyê parastinê ya çar qonaxî bihurîm.

Qonaxa Yekemîn a Parastinê: Di dema dadgehkirinê de min bi pirtûkeke piçûk hewl da **'Manîfestoya Çareseriyê Demokratîk'** bînim ziman. Herçiqasî min baş neanîbe ziman jî ev pirtûka min ji bo çareseriyê demokratîk di wê astê de bû ku kevîrên çarqozî yê quncikan destnîşan bike. Heyf e ku ev ji aliyê derdorên siyasî û hukûmetê ve nehate nixandin. Pêvajoyê bi temamî bi serê xwe hat berdan û bawer kirin ku wê bi awayekî xweber çareser bibê. Serokwezîrê demê Rêzdar Bulend Ecevît hewl da ku hin gavên çareseriyê biavêje, lê ji aliyê hevparê wî yê koalîsyonê MHPê ve hat pûçkirin. AKP'ê tew nexwest pîrsgirêkê hiç fêhm

bike. 'Nexşeyêke Rê' ya belkî berê hatiye xêzkirin di çarçoveya Bakurê Iraqê (Başûrê Kurdistanê) de kafi didît. Ji nameyên ku min ji rêveberiya jor û weke serokwezîr min ji Rêzdar Abdullah Gul û Recep Tayyîp Erdogan re şandin û parastinên min ên ku di nava yanzdeh car cezayê hucreyê di nava hucreyê de kirî, bersiv negirtin. Heta bi sala 2005'an wext badilhewa çû. Pêvajoyêke nû ya çalakiyan xwe ferz kir.

Qonaxa Duyemîn a Parastinê: Ev parêznameya min ji du cildan pêk dihat û ji rûniştina pêşî ya doza li Dadgeha Mafê Mirovan a Ewrûpayê re bi navê **'Ji Dewleta Rahib a Sumer Ber Bi Şaristaniya Demokratîk Ve (Ber Bi Komara Demokratîk Ve)'** hat pêşkêşkirin. Min bi vê parêznameyê xwe hûrûkûrtir li çareseriyê ceribandibû.

Qonaxa Sêyemîn a Parastinê: Ev parêznameya min bi navê **'Parastina Gelekî'** hat weşandin û ji Avahiya Mezin a Dadgeha Mafê Mirovan a Ewrûpayê re hat pêşkêşkirin. Ev qonaxa sêyemîn bû. Di vê de pêkhatina pirsgirêka Kurd û çareseriyên wê yên muhtemel hatin berbiçavkirin.

Qonaxa Çaremîn a Parastinê: Ez vê pêvajoyê weke pêvajoya çaremîn û dawî bi nav dikim ku ez hê jî di navê de me. Di vê pêvajoyê de li bin navê **'Manîfestoya Şaristaniya Demokratîk'** min çar cildên parêznameyan temam kirin û cilda pêncan jî ez ê hewl bidim temam bikim. Ez niha bi navê **'Nexşeya Rê'** pirtûkeke piçûk amade dikim ku ev weke şeweyê pêş ê cilda pêncemîn e. Çar cildên parêznameyan li gorî rêzê bi van navan hatin amadekirin: **1-Şaristanî, 2-Şaristaniya Kapîtalîst, 3-Sosyolojiya Azadiyê, 4-Li Rojhilata Navîn Şaristaniya Demokratîk.** Cilda pêncan jî wê navê xwe ev be: **Pirsgirêka Kurd û Çareseriyê Neteweya Demokratîk (Parastina Kurdên Di Nava Pencê Qirkirina Çandî de).**

Mirov dikare dema 25 salên dawî (1984-2009) ya têde têkoşîna çekdarî bi rola sereke rabû weke dema şerê heqîqetan binirxîne. Ji ber ku ji şerê rizgariya civakê wêdetir, derxistina holê ya rastiyan îfade dike. Li nava dinyayê heqîqet berbiçavtir bûne. Pirsgirêkên civakî û dîrokî çiqasî heqîqetên der barê xwe de darî çav bikin, ewqasî jî dikevin ser rêya çareseriyê. Jixwe serketinên eskerî heta nebin şerê rewa yên parastinê, bi tevahî dibin çavkaniya pirsgirêkan. Ji serketin an jî binketina şerê bîstûpênc salan wêdetir, ya girîng ew e, ev şer çiqasî bi roleke çareserker rabûye. Divê mirov bipirse, Şerên Sedsalê yên di navbera Ingilîstan û Franseyê de ji bilî ku piştrast bike Derya Manşê sînor e, wekî din bi kêra çî hatiye. Çaryekê sedsala bihurî di piştrastkirina hebûna Kurdan de diyarker bû. Di dema pêşî de ji hedefên PKK'ê bû ku hebûna Kurdan bi dewleta netewe tacîdar bike. Lê di dawiyê demê de hat fêhmkirin ku ev tac hîç hewce nake, berevajî vê, ji sedan ezmûnî hat fêhmkirin ku wê bibe çavkaniya pirsgirêkên nû. Lewma pêkanîna siyaseta demokratîk a civakê manedar û çareserker bûye.

Serwextbûna li pêvajoyên veguherîn û pêşketina PKK'ê di heman demê de dihêle ku mirov bi awayekî têkûz li xwe jî serwext bibe. Di atmosfera şerê sar ê cîhana salên 1970'î de em difikirîn PKK'ê jî di nava bereya sosyalîzma pêkhatî de bihesibînin. Bi kêmanî niyet wisa bû. Jixwe çeperên têde cih girtibû jî ev îfade dikir. Lê asta wê ya entelektuel, hestên şoreşgerî û asta wê ya têgînan, rê nedida ji vê astê bibihure. Xwezaya civakî ya Kurdan jî materyalê wê di wê rewşê de nebû ku bi têgîn û teoriyên modern were ravekirin. Îradeya şoreşgerî bêhtir diyarker bû. Ji îdeolojiyê zêdetir jiyana azad îlham dida. Ji lewra wexta ku sosyalîzma pêkhatî ji qîmeta xwe ket, pirr jê bi tesîr nebû. Ji partiyeke çepgir a modernîst wêdetir dişibîya tevgereke li ser hîmên exlaqî û baweriyê. Ne ku teorî tinebû, lê nirxa bingeşên a mirov bi hev ve girê didan exlaq û bawerî bû. Li cem civaka Kurd a di pêvajoya şer de belkî sermayeya herî girîng, hêza exlaq e ku hê jî pê hebûna xwe diparêz e, cesareta wî ye, û xweragirtina wî ye ku şert û mercên dijwar ên jiyane diyarker dikin. PKK'ê weke mînakên din modela partiyeke çepgir a modernîst zêde qebûl nekiribû û belkî ev jî yek ji

sedemên bingehîn ên hilberînerî û pêşketina wê bû. Cihêbûn û veqetînên ji PKKê nikarîbûn pêşiyê li pêşketina wê bigirin, di vê de jî hêmana herî girîng ew e, xwe ti carî zêde ber bi bayê partiya çepgir a modernîst û şêwazê wê ye jiyane nexist. Ne bi tenê civak bi rengê PKKê pêk hat, ji ber rastiya civakî ya jê tê û bi hêza di nava wê de azadbûnê dayê, şerekî xurt ê navxweyî jî di nav refên wê de qewimî. PKK'ê herî zêde şerê civakî di nava xwe de meşand. Partiyeye modernîst nikarîbû xwe li şerekî bi vî rengî ye navxweyî ragirtana, lê ji bo pêşketina PKK'ê têkûztir bibe bi tesîr bû.

Kengî PKK'ê dev ji hedefa xwe ya dewletbûnê berda û ket ser rêya siyaseta demokratîk, ev bû veguherîna bingehîn. Ne ku zehmet bû, dev ji avakirina dewleteke netewe ya sosyalîzma pêkhatî dihat berdan. Ji ber ku şêwazekî jiyane hebû ti cudahiya xwe ji şêwazê jiyana kapîtalîst a li tevahiya cîhanê tinebû. Yan wê li dinyayeke din derfet û îmkanên jiyane bidîta yan jî wê weke sosyalîzma pêkhatî ya jihevdeketî belav bibûya. Alîkariya herî mezin a pêvajoya Îmraliyê ew bû, li derve ez bi sînor li ser çareseriya demokratîk radiwestiyam. Bi vê pêvajoyê re ev yek hûrûkûr hat meşandin. Axaftin û parêzname vê meşa hûrûkûr bi awayekî balkêş nîşan didin. Dewlet jî PKK jî demeke dirêj li vê rastiye serwest nebûn; mîna guhertineke taktîkî hesibandin. Hinekan ev bûyera guhertinê bi awayekî mîna destpêka pêvajoya tesfiyeyê fêhm kir. Lê ya rastî, di teoriya siyaseta û agahîgirtina civaknasiyê de em hûrûkûr diçûn. PKK bi veguherîneke berfireh re rûbirû bû. Kesên bêberpirsiyarî ango kesên ji exlaq mehrûm ev kêliya veguherînê ji bo reva xwe kirin bahane û xwe ji vê dûr nekirin. Li hemberî ciddiyeta veguherînê di revên piştî salên 2000'î de qelsiya exlaqî hêmanekî diyarker e.

Dewlet û derdorên çepgir li bendê bûn ku PKK xwe bi xwe tesfiye bike. Ev helwesteke gelekî şaş û bêberpirsiyarî bû. Eger dewlet bêhtir bi berpirsiyarî rabûya piştî 1999'an veguherînên demokratîk ên dîrokî pêkan bûn. Ji ber ku bi awayekî hêja bersiva hewldanên yekalî nedihat dayîn, bi rastî firsendeke dîrokî badilhewa ji dest diçû. Çepgirî bi ferdperestiya lîberal a pê diherifî ji dewletê zêdetir bêberpirsiyarî tevdiageriya. Ji bo revê ti pîvana exlaqî nedibû ku bihata qebûlkirin. Civak demeke dirêj nayên xapandin û ev yek careke din bi awayekî hêvî nedihat kirin di civaka Kurd de pêk hat. Êş û azarên pêk dihatin bi awayekî dijwar mirov hîn dikirin. Dilsoziyeke ji rêzê têrê dikir ku civak ji bo yekîti û azadiyê li ser piyan bimînin. Eger PKK bihata tinekirin jî civakeke her kêlî ji bo azadî û anora xwe rabe ser piyan hatibû avakirin, gel û ferdên azad pêk hatibûn.

Weke encam; pirsgrêka Kurd nehatibû çareserkirin, lê derfet û îmkanên çareseriyê têra xwe zêde bûbûn. Gotin di cih de be civak rabûbû ser piyan û li benda çareseriyê bû. Herçiqasî PKK'ê nikarîbû çareseriyên xwe bi awayekî yekalî pêşde bibe jî şensê çareserkirinê bi hêz dewam dikir. Çareseriya dewleta netewe êdî şert nebû, lê li çareseriyên siyasî yê demokratîk ên naveroka wan têrûtijî pêşî hatibû vekirin. Dewletê jî çareseriyên xwe yê yekalî ferz nedikirin. Êdî haya wê ji wê hebû ku wê weke berê hebûna xwe bi hişkînkare nikaribe dewam bike. Çareseriya eskerî jî bû şêwazekî çareseriyê ku betan ji rûyê xwe buhatir be. Hêza bêsinor dikare li xwediyê xwe jî vegere û pêvede. Jixwe rewş gihiştibû wê astê. Cihêbûn û jihevdeketina di nava PKK'ê de bi heman rengî di nava dewletê de jî pêk dihat. Dewletê yekem car curet dikir ku di bin navê Ergenekonê de xwe dadgeh bike. Komara Tirkiyê di dîroka xwe de cara pêşî diket pêvajoya herî ciddî ya jêpirsînê. Bêhejmar rastiyan dihatin înkarkirin êdî dihatin ziman.

Bêguman di vê pêvajoyê de bûyera herî girîng a qewimî, hevdiîna 27'ê Mijdarê di navbera Serokê DYE û Serokwezîrê Komara Tirkiyê de bû. Bi tevahî naveroka vê hevdiînê nayê zanîn. Lê derket holê ku di berdêla tesfiyekirina têkoşîna çekdarî ya PKK'ê de gihiştin wê biryarê ku şêwazê rêveberiya berê ye Gladîoyê bi dawî bikin. Dadgehkirina Ergenekonê îfadeya berbiçav a vê yekê bû. Bi awayekî li salên 1923'an vegeriyan.

Diwêrîbûn ji şaşiyên heştê û pênc salan vegerin. Avakerên esasî yên Komarê ji nû ve digihîştin hev. Dîsa di demeke nazik a dîrokê de gav dihatin avêtin. Kurdên hatibûn parçekirin yekîtiyê û yekparebûn dixwestin; hem jî li ser bingehe Mîsaqeke Mîllî ya nûvekirî. Dibe ku li dîrokê neheqiyên mezin bêne kirin, lê ti carî ji bîr nake. Roj tê, alî ji bo van neheqiyên ji holê rakin ji nû ve civanê didin hev. Bêguman çareserî pêk nehatiye, lê ketine ser rêya wê. Hêviyên li serê rê peyda bûne her roja diçe bi hêztir dibin. Potansiyela Komarê heye ku modela xwe ya demokratîk pêk bîne. Eger xwedî li mîrateya dewlemend a şaristaniyan derkevin, hêjayî ruhê yekîtiya bi biratiya hezar salan û ummetê derketiye holê bibin, wê ev potansiyel bi tenê modela xwe pêşkêş neke, ji bo tevahiya gelên herêmê yên bê şens bibe mînak. Di pirsgerêka Kurd de gera li çareseriyê modeleke demokratîk gengaz û ferz dike.

C- DI PIRSGIRÊKA KURD DE ÇARESERYÊN MUHTEMEL

Hegemonya modernîteya kapîtalîst ji serê sedsala 19. ve li Rojhilata Navîn dest bi bicihbûnê kir. Bi vê re pirsgerêkên civakî û îhtîmalên çareseriyê gihîştin qonaxê nû. Pirsgerêk û rêyên çareseriyê yên xweserî serdema destpêkê û navîn ji nû ve, lê bi awayekî navenda wan guherî, ji aliyê şaristaniya hegemonîk a Rojava ya bi hêmanên nû bi gewde bûye, veguhezîn rojava dîrokê. Pirsgerêka giştî ya Rojhilata Navîn ku jê re pirsgerêka Şerqê jî tê gotin û bi xwe em dikarin weke pêvajoya parçebûna Împaratoriya Osmanî bidin nasîn, li cem her civak, netewe û gelî tevî xisletên wekhev, bi xisletên cihêreng jî ket rojevê. Di serî de Erebb, Fars, Tirk, Kurd, Ermenî, Rûm, Suryanî û Cihû li ser bingeha milliyetan, di serî de Misilmantî, Xirîstiyantî, Mûsewîti û laîkîti li ser bingeha dîn û mezheban, wekî din li ser bingeha qadên bingehîn ên çînî, civakî, aborî, polîtîk, îdeolojîk û leşkerî her ku çû pirsgerêk bi rengekî berfireh qewimîn. Li pirsgerêkên kevin ên herêmê şêwe û naverokên nû zêde kirin, bi vî awayî herêm bû qadek e ku timî lê şer, pevçûn û krîz hebin an jî kirin ku hebin. Serdestiyeke temam a şaristaniya Rojava mewzûbehs bû. Ev serdestî her ku bi hêz bû, li cem tevahiya welat, netewe û civakan bivênevê pirsgerêk û gera li çareseriyê jî zêde bibûya.

Dîrok her tim bi serê xwe pirsgerêkan pêk nayîne; mekan û demên pirsgerêk têde diqewimin bi xwe re çareseriyên muhtemel jî tînin. Ya girîng ew e, mirov rêyên çareseriyê yên muhtemel û çavkaniyên sereke yên pirsgerêkan û çareseriyên wan bi şert û mercên zeman û mekan ve girêdayî bi awayekî rastî terîf bike û wan ber bi bicihanîne ve bikişîne. Ji bo vê jî bi awayekî têrûtiyî guftûgokirin û zelalkirin gelekî girîng e. Di rewşeke berevajî de hewldanên ji bo guftûgo û çareseriyê wê bibe şer û pevçûna koran. Di rewşa berbiçav a Rojhilata Navîn de dused salên dawî yên di bin hegemonya modernîteya kapîtalîst de derbas bûn hinekî jî bi awayekî şerê koran pêk hat, pêk anîn. Bi giştî em ji polîtîkayên parçe bike-bi rê ve bibe heta bi taktîkên rojane yên pêşdebirina hegemonyayê di her qadê de, di encama pêkanîna gelek rêbazên cuda de ferd û beşên civakî yên neketibin şewkê nemaye.

Welatê Kurdistanê û civaka Kurd jî di serê wan civak û welatan de tînin ku herî zêde ji hegemonya modernîteya kapîtalîst bi tesîr bûne, parçebûne, bi pirsgerêk, îmha û serhildanan xeniqîne. Kurd û pêşiyên wan di serdemên destpêkê û navîn de weke civak û welat pêvajoyên bi heman rengî dîtî, lê wexta mêtinkarî û zordestiya di dema modernîteya kapîtalîst de jî li vê zêde bû, cara pêşî pêvajoyekê destpê kir ku hebûna wan bi awayekî ciddî û sistematîk ket tehlûkeyê. Bi ketina vê pêvajoyê re demeke welê bi tehlûke wê destpê bikarana ji aliyê çandî û fizîkî ve qirkirin wê timî biketa dewrê. Di nava vê çarçoveya giştî de paralel bi beridîna pirsgerêka Kurdistan û Kurd re, çareseriyên muhtemel ên bi xwe re hildigirtin jî timî beridîn û veguherîn.

Mirov dikare beridîn û veguherînê di bin sê sernavên sereke de binirxîne.

1- Çareseriya Îmhaker a Neteweyî ya Hegemonyadariya Modernîteya Kapîtalîst

Ev şêwazê çareseriyê yê sîstema kapîtalîst e. Li metropol û mêtîngehan bi şêwazekî dijwar bi şîddetê pêk tîne. Yekdestdariyên dewleta netewe, kapîtalîzm û îndustriyalîzm ku sê hêmanên bîngehîn ên modernîteya kapîtalîst in, bikevin binyeya kîjan civaka neteweyî modela homojenkirina civakê pêk tînin û ji lewra timûtim hewce dibînin serî li polîtîkayên îmhaker û înkare bidin. Ev polîtîka yan jî şêwazê rêvebirinê, li gorî berxwedana diyardeya civakî ya li beramberî xwe dikare bibe xwedî şêweyên cihê. Eger bixwaze hebûna civakî ya li beramberî xwe ji holê rake û di nava hêmanên xwe yê modernîteya kapîtalîst de bihelîne, zêdebûna şîddetê dikare heta bi qirkirinê biçe. Carnan civakan dikin hedef, mişextî cografyayên din ên dor li wan girtî dikin ku bi hêsanî asîmîle bibin. Ji gund, ji deşt û zozanan koçberkirina ber bi bajaran ve şêweyekî din ê şîddetê ye. Kampên komkirinê, zindan û tevkujiyên girseyî şêweyên şîddetê yê hê dijwarkirî ne. Ji bo bi hêsanî rêve bibin welatê dapîr û bavpîran parçe dikin ku ev jî şêweyekî din ê şîddetê ye. Çi bi zorê çi jî bi amadekirina şert û mercan, asîmîlasyona tê kirin dikeve kategoriya şîddetê. Operasyon, bê kar û bê tenduristî hiştin, her cure qedexa, xebitandina bi nanozîkê şêweyên şîddetê ne ku timî di dewrê de digirin. Tevî vê, civak an jî koma bûye hedef hê li ser piya mabe, lê tesfîyekirina wê bivê, hingê bi qirkirina fizîkî qirkirina çandî wê bê temamkirin.

Li Rojhilata Navîn, hêmanên cihêreng ên modernîteya kapîtalîst, rêveberiyên wan ên yekdestdar û nexasim şêweyên şîddetê yê hatin diyarkirin ji aliyê dewleta wan a netewe ve di şert û mercên zeman û mekanên cihê de li ser Kurdistan û Kurdan pêk anîn. Eger mirov van kirinan bi tenê bi rêveberiyên despotîk û dewletên netewe yê Tirk, Fars û Erebia ve girê bide, ev ê bibe helwesteke qels û kêr. Hegemonyadariya navendî ya kapîtalîst a sereke li ser kar nebe, ti rêveberiya despotîk an jî dewleta netewe bi tena serê xwe xwedî wê hêzê nîne ku şîddeta îmhaker a neteweyî pêk bîne. Eger sîstem destûrê nede, bixwaze jî nikare wê hêzê nîşan bide, eger nîşan bide jî mayînde nabe. Ji serê sedsala 19. heta bi salên 1945'an Împaratoriya Brîtanayê di tevahiya seferên îmhaker ên neteweyî, tevkuji û parçekirinên li ser Kurd û Kurdistanê de, di polîtîkayên mêtinkar ên xweserî dewletên netewe yê herêmê (Tirk, Îran, Erebia) de aliyek e. Eger Brîtanîya û hêzên din ên hegemonîk nebin, statuya dused salên dawî ya Kurd û Kurdistanê destnîşan nabe û bi cih nayê anîn. Lê ev jî nayê wê maneyê ku bi tevahî berpîrsiyarî ya metropolên emperyalîst e; hêmanên modernîteya kapîtalîst ên herêmê yê di çarçoveya sîstematîka wan de hatine avakirin, bêrehmtir û îmhakertir bûne. Yê ew xistine wê rewşa paşverû, şêwazê faşîst ê dewleta kapîtalîzmê, dewleta netewe û îndustriyalîzmê ye. Hêmanên behsa wan tê kirin, ji ber ku modernîteya kapîtalîst dereng nas kirine û mîrateya çanda wan qels e, bi pirranî neçarî rêbazên înkarker û îmhakeriya neteweyî dibin. Kapîtalîzma tê pêkanîn, ji ber ku bi şêweyê yekdestdariya dewletê dibêride, talanker e, desteserker e, û heta karkeriya bi heqdest jî nameşîne yekser dimije û karê esas digire, divê bi vî awayî bi rê ve bibe.

Heman şêwazî li ser sektora taybet a hatiye dewlemendkirin jî ferz dikin. Eşkere ye ku ev şêweyê dewletê û sektora taybet a kapîtalîzmê îmhakarî û asîmîlasyona bi darê zorê di dewrê de negire bi hêsanî nikare xwe pêk bîne. Jixwe dewleta netewe bi xwe di rewşa patronê herî mezin ê kapîtalîst de ye. Ji bo li pêvajoyê serwest bibe, gelekî girîng e ku mirov dewleta netewe weke şêweyê herî rêxistinkirî û bihêzkirî yê kapîtalîzmê nas bike. 'Muhendîstiya Civakê' ya dewleta netewe, li ser navê etnîsîteya neteweya serdest weke çerxeke homojenkirina topyekûn heta tesfîyekirina 'yên din', bêrehm digere. Dewletên netewe yê Erebia, Tirk û Fars ên li ser Kurd û Kurdistanê hatine avakirin bi vê fonksiyonê barkirî ne.

Divê mirov îndustriyalîzmê jî weke pêkanîneke yekdestdar û îmhakeriya neteweyî fêhm bike. Ji ber ku civaka cotkarî û gund xira dike, yek ji pêkanînen sereke yê modernîteyê ye ku bi awayekî berfireh qira

civakê tîne. Îndustriyalîzma xwe disipêre enerjîya nukleer, komir û avê balansa avhewayê xira dike, hawîrdorê qirêj dike, bi jehrî û radyasyon dike, dihêle ku bi hezaran cihûwar tevî dewlemendiyên xwe yên çandî bêne valakirin û ev çavkaniya tehlûkeyekê ye ku ji qirkirinê wêdetir e. Talan û xirakirina bermahiyên dîrokî yên li Kurdistanê, bi awayekî azad venegotina Kurdan a çanda xwe, qedexekirina nîrxên çandî û tinebûna azadiya perwerdeyê nîşan didin ku bi kêmanî bi qasî qirkirina fizîkî aliyên bi tehlûke yên rêveberiya şiddetê di warê qirkirina çandî de hene.

Ev hovîtiya civakî ya jêre çareserîya bi hêzê û eskerî tê gotin têkiliya xwe bi şewazê pozitivîst ê Darwînîzmê re heye. Li gorî pozitivîzma Darwînîzmê yê bi hêz mafê xwe yê man û jiyane heye. Kurd yek ji wan civakan e ku çareseriyên îmhaker û zordest ên rêveberiyên hêzên eskerî yên pişt a xwe dane hêmanên modernîteya kapîtalîst heta dawiyê dîtine. Ermenî, Rûm, Suryanî, Bedewî û Tirkmen jî bûne qurbanên çareseriyên bi heman rengî. Fikra afirandina neteweya serdest a homojen bi temamî felaket e. Maneya her neteweya homojen îmhakirina bi hezaran nîrxên çandî ye. Li beramberî modernîteya kapîtalîst, bi taybetî jî li beramberî dewletdariya neteweyî serhildan û berxwedanên bi armanca bergirîya rûmet û parastina hebûnê tîne kirin, bi sedema bê tewazuniya hêzan bi giştî bi tevkujiyan bi encam bûne. Her tevkuji gaveke çareserîya eskerî hatiye hesabandin. Piştî ku Kurdistan bi Peymana Qesr-î Şîrîn (1639) du beşî kirin, tevî Mîsaq-î Mîllîyê çarparçebûna wê pêk hat û bi vê felaket mezintir bû û vê jî hişt ku çareseriyên bi hêza eskerî zêdetir pêk bên. Li derdora nod salî her parçeyê Kurdistanê ji bo çareseriyên bi hêza eskerî bû cihê ceribandî. Îmajê 'Kurdê paşverû û asî' pirr bi zanîn afirandin û ji bo seferên xwe yên pelixandin û îmhayê kirin bahane.

Hêza civakî ya bingehîn a li pişt çareserîya bi hêza eskerî, burokrasî û bûrjûwaziya çîna navîn a bi destê hêmanên modernîteyê hatiye pêkanîn e. Çîna behsa wê tê kirin, di nava înkara Kurdan de çavên xwe vekirine. Ji bo mezinbûna wê jî divê mêtîngêkirina Kurdan pêk bê û bi awayekî bê berdêl xwîna Kurdan birije. Kurd û Kurdistan ji bo vê çîna ji çavkaniyên malê xam ê xwezayî tîne hesabandin. Ti carî hêjayî kirdarî û sêbjetiye nayên dîtin, timî di rewşa obje de tîne girtin û mehkûmî statuyeye koletiyê ya ji ya jinê kambaxtir kirine. Hêzên hegemon ên Rojava li gorî vê çîna navîn polîtîkayeke sist a mêtîngeriye dimeşînin. Çîna navîn a behsa wê tê kirin, li ber hêzên hegemon ên Rojava radibe, ev ji xwesteka wê ya serxwebûn û azadiyê nayê; ditirse wê hêzên Rojava malê xam ji destê wê derxin û di şertên kêrhatîtir de bi rê ve bibin ango dibizde ku li dijî wê bêne bi karanîn.

Ji salên 1920'an û virve li ser Kurd û Kurdistanê di bin siya hegemonên Rojava de, di berdêla tawîzên didin van hêzan de hevgirtineke çaralî ya zimnî û sergirtî mewzûbehs e. Hegemonên Rojava van çar dewletên netewe yên herêmê ango dewleta Tirk, ya Îran, Sûrî û Iraqê ji bo çawa dixwazin bi rê ve bibin di binî re bi Kurd û Kurdistanê dilîzin û vî finasê xwe jî weke marîfetekê dizanin. Mîna ku destekê didin wan xwe nîşan didin, lê kengî digihîjin armanca xwe jî wan li naverastê dihêlin û vê yekê ji bo berjewendiyên xwe di cih de dibînin. Li dinyayê li ser ti gel û welatî evçend hêza eskerî nehatiye bikaranîn û dekûdolab nehatine gerandin. Ermenî, Rûm û Suryanî jî bûne qurbanê dekûdolabên bi vî rengî yên modernîteyê. Di sala 2003'an de bi hilweşîna dewleta netewe ya Iraqê re rêveberiyên Sûrî, Îran û Tirkîyê bizdiyan û ketin nava panîkê, lewma bi tevahî pîrsgirêk û nakokiyên di navbera xwe de dan aliyekî, biratiya dîn a gelî xwe bi benê wê jî digirtin ji bîr kirin û li dijî Kurdan hevgirtina pîroz nû kirin. Hêzên behsa wan tê kirin, hevgirtina ku li dijî ti dijminî pêk neanîbûn, bi lez li dijî Kurd û Kurdistanê pêk anîbûn û bêperwa xwe ji vê kirinê paşve nedabûn.

Kurd weke gelekî bêparêzer û bêhevgirtî li dijî van hegemonya û hevgirtinên qatbiqatî ji wan zêde serî rakirine, lê mîna hemdemiyên xwe ne karîbûne çareseriyên dewletdariya netewe û ne jî karîbûne

çareseriyên neteweya demokratîk pêk bînin. Piştî jihevdeketina dewleta netewe ya Iraqê rê li hin hêzên Kurd vebû ku di çarçoveya çareseriyê dewleta netewe de dewleteke federe pêk bînin, lê zêde di rewşeke ewle de nîne. Ev pêkhatin ji bo Kurdan ne rizgarî ye, dixwazin ji bo hêzên mêtinkar û hegemonîk weke destikê kontrolê bi kar bînin. Polîtîka hêzê û çareseriyê eskerî li ser her parçeyê Kurdistanê û gelê Kurd ji bo gihiştina armancên xwe ji îdeyên xwe nehatine xwarê, lê di hêza xwe ya berê de jî nînin. Ji ber ku gelekî deşîfre bûye, bingegehên wan ên hevkarîyê jî hildiweşin. Çareseriyê bi hêza eskerî ya dewletdariya netewe herî zêde beşê civakî yê piştî xwe pê girê dide hevkarîya Kurd a ji rêûresmê ye. Lê têkoşîn û berxwedana ji sîh salî dibihure maskeya rûyê vê hevkarîyê gelekî aniye xwarê. Lewma rêûresma hevkarîyê deşîfre û teşhîr bûye. Di bêhêzbûna çareseriyê eskerî de roleke mezin a dejenerebûna bingegehê civakî yê hevkarîya Kurd heye.

Piştî ku hegemonya DYE'yê li Iraqê bi cih bû, pêkanînen kevneşop ên Gladio'ya NATO li ser Kurd û Kurdistanê zemînê xwe teng bû ango rêbazên kontrgerîla bi şeweyê berê li ser Kurd û Kurdistanê wê nikarîbûna bimeşînin. Tengezariya di navbera Komara Tirkîyê û DYE'yê de li ser helwesta li beramberî PKK'ê û Dewleta Federe ya Kurd de pêk hat, bi lihevkerîna Waşingtonê di sala 2007'an de gihişt qonaxê nû. Mirov wer fêhm dike ku di berdêla çekberdana PKK'ê de, di çarçoveya dewleta netewe de li ser çareseriyê çandî, siyasî, civakî û ekonomîk a têde çareseriyê eskerî bi rola sereke nîne, li hev hatiye kirin. Dadgehkirina Ergenekonê bi vê lihevkerîna re têkildar e. Divê mirov di gavavêtina têtikîyên asayî yên bi Dewleta Federe ya Kurd re para vê lihevhatinê bibîne. Bi vî awayî pêkanînen rêveberiyê dewletdariya netewe ya Tirk li ser Kurd û Kurdistanê neçar man veguherin. Du lingên din ên modernîteyê, rêjeyên karê yên sermayeyê yên tengavbûyî û berjewendiyên wê yên îndustriyel ên li ser ekonomiyê Iraqê jî di vê de gelekî bi tesîr bûn. Polîtîkaya nû ya Komara Tirkîyê der barê Kurd û Kurdistanê de giraniya xwe ya bi rêya eskerî kêmkirî û giraniya xwe da ser polîtîkayên qadên ekonomîk, civakî, siyasî û çandî yên deriyên wan lihevkerîna vekirî. Bêguman ev bûyer û pêşketîneke girîng e; ev bûyer û pêşketîneke welê ye, li ser tevahiya Kurd û Kurdistanê ango li Rojhilata Navîn encamên wê yên girîng dikarin çêbibin.

2- Çareseriyê Dewletdariya Netewe ya Federalîst a Kurd

Ev çareseriyê xwe dispêre Başûrê Kurdistanê û Kurdên wir, şewazê çareseriyê yê hêzên hegemonîk ên Rojava nîşan dide. Ji ber ku ev hêz bawer nakin wê çareseriyên dewletdariya netewe ya faşîst a xwecihî demêke dirêj serketî bin û ji ber ku ev şewazê çareseriyê ji bo bicîhbûna wan a herêmê li cih nîne, çareseriyê dewletdariya netewe ya federalîst xwe ferz dike. Bi vî awayî, hem bicîhbûna wan a li welatê pêwendîdar hem jî dewletdarên netewe yên xwecihî û hemanên din ên modernîteyê bi xwe ve girê didin û ji bo pêşdebirina vê, ev çareseriyê xwe dispêre Kurdên Başûr bi rola qeraseyekî ewle radibe. Di vê çarçoveyê de dewleta netewe ya Kurd a bi temamî serbixwe di cih de nîne û ji ber ku wê bi heman rola qerase ranebe nayê tercîhkirin. Hemanên modernîteya kapîtalîst a Kurd, ji ber ku polîtîkayên hevkarîyê yên kevneşopî têra xwe teşhîr bûne û ji ber ku bersiva berjewendiyên wan nade, ber bi çareseriyê federalîst ve gav diavêjin. Divê mirov Dewleta Federe ya Kurd a li Bakurê Iraqê (Başûrê Kurdistanê) bi tenê weke veguherîna bûrjûwaya li herêmê nebîne, di heman demê de divê mirov wê weke veguherîna tevahiya çîna bûrjûwa ya hevkar a li Kurdistanê bibîne. Bingegehê wê kevin e. Di tevahiya serhildan û rêxistinên mîlîyetgir de çareseriyên bi vî rengî timî weke hedef hatine diyarkirin. Tevî rewşa wan a belawela û di nava xwe de parçebûyî, mirov dikare rewşa nû ya van hêzan weke modernîteya kapîtalîst a Kurd binirxîne.

Bi taybetî berxwedana sîh salên dawî ya PKK'ê ew jî neçar kirine ku piştgiriya hev bikin û li çareseriyê federalîst bigerin. Herçiqasî belawela û pîrserî bin, û dîsa di asta îdeolojîk-polîtîk de qelsiyên wan hebin jî li

dora Dewletdariya Netewe ya Kurd a Federe wê di şêwazê xwe yê çareseriyê de israr bikin. Dewletên netewe yên cîran ên xwecihî angî Tirkîyê, Îran, Sûrî û heta dewleta netewe ya navendî ya Iraqê, çiqasî li ber rabin û qebûl nekin jî ihtîmaleke zêde ye ku bi desteka hegemonya kapîtalîst a global hebûna xwe mayînde bikin. Hegemonya global vê modela çareseriyê ji bo berjewendiyên xwe li cih dibîne ku li tevahiya Rojhilata Navîn pêk bîne. Çarenûsa şêwazê çareseriyê federalîst girêdayî bûrjûwa dewleta netewe ya serdest û burokrasiya wê ye ku rast li nasnameya Kurd serwext bibin û jêre rêz bigirin. Ezmûna li Iraqê nîşan dide ku hê negihîştîye asta em behsa wê dikin. Helwesta dewleta netewe ya Ereb a Sûrî ew e, Kurdan li derveyî civaka dewletê dihesibîne. Xwe nade ber ku Kurdan weke welatî jî qebûl bike. Mîlîyetgiriya Şîa ya hişk a Îranê ji diyardeya Kurd re xerîb e, û di asîmîlekîrîna Kurdan de bêkêr e. Ji bo rêveberiya eyaletan a ji rêûresmê li gorî hêmanên modelan veguhere jêre hinekî dem divê. Rêveberiya heyî ji federalîzmê dûr e. Dibe ku bûrjûwaziya çîna navîn a Tirk û burokrasiya wê zûtir ji zêhniyeta înkarker û asîmîlasyonîst rizgar bibe. Ji ber ku giraniya girseya Kurd bi Komarê re û di pêkhatinên berê yên dewletê de bi tebeqeya jor a Tirk re gelekî hevkarî kirine, ev dikare rê li ber şoreşa zêhniyetê veke.

Jixwe zehmet nîne ku şîrîkatiya wan a stratejîk di pêvajoya rizgariya Komarê de bi bîr were anîn. Eger li dîroka hevpar serwextiyeke rast bibe, di nava avahiya dewletê de bivênevê di warê qebûlkirina Kurdan de pêşketinê bibin. Tirk weke millet têra xwe xwedî ezmûn in, pê dizanin di demên krîtîk de bêyî Kurdan mayîn felaketeke stratejîk e. Di demên asayî de federalîst nebe jî bi vê rewşa qebûlê ceribandîna ji bo jiyana hevpar zehmet nebin. Weke civak ketina zikhev bi pêş ketiye û ev dikare ji bo îradeya jiyana hevpar were bikaranîn. Ji ber ku îdeolojiya neteweperest û mîlîyetgir teşhîr bûye û kokên dîrokî yên têgihiştina ummet-millet kûr diçin, pêkan e ku ev ji bo demokrasiya muhafezekar were bikaranîn û di rewşeke welê de hevkarîya Kurd a ji rêûresmê jî wê van refan tercîh bike. Rastiya berbiçav a diqewime jî ber bi vî aliyê me diyarkirî diberide. Herçiqasî çareseriyê bi şêwazê eskerî li ber derî were sekinandin jî bi kêmanî di çarçoveya azadiya fikrê de guftûgokirina federalîzmê mumkîn e.

Hem çareseriyê bi hêza eskerî hem jî çareseriyê federalîst a bi hevkarîna, kapasîteyên herduyan yên civakî teng in. Çareseriyê li gorî berjewendiyên tevahiya Kurdan û civakên cîran nîne. Ev modelên çareseriyê di navbera tebeqeya jor û modernîteya kapîtalîst de modelên çareseriyê yên li ser li hev kirine, nîşan didin. Çiqasî ji beşê jêrê civakê bitirsîn, ewqasî xwe nêzîkî pêdiviya bi çareseriyê dikin. Çareseriyê li cem tevahiya tevgerên rizgariya neteweyî û sendîkavaniya çîna navîn, çareseriyê çîna navîn e. Çareserîbûna pîrsgirêkên heyî bi vê çîna navîn re têkildar in. Her çînek kapasîteyeke xwe ya çareseriyê heye. Ji bo ku pîrsgirêkên civakî ji binî ve û bi kokê bîne çareserîkin, divê hêmanên civakî yên demokratîk ên li derveyî hêmanên modernîteya kapîtalîst bikevin dewrê û bi rola xwe ya dîrokî rabin. Ji bo modernîteya kapîtalîst a Kurd pêk bê dîrok derfet û îmkanên pêdivî bi wan hene nadiyê. Lêgerînên çareseriyê yên ber bi dewleta netewe ve di wê hêzê de nînin ku ji federalîzmê bibihurin. Federalîzm bi serê xwe nikare di çareserîkirina pîrsgirêkên civakî yên Kurd de ku ketine qonaxa krîza akût, têrê bike; bi tenê dikare di çareseriyê neteweya demokratîk de bi rola xwe rabe û bi vî awayî dikare fikarên ji kêmanî mayîna wê çêbûne ji holê rake.

3- Çareseriyê Neteweya Demokratîk

Xisleta diyarker a çareseriyê neteweya demokratîk ew e, li derveyî dewletê li çareseriyê digere. Li derveyî dewletê gera li çareseriyê tê wê maneyê; ne hewl dide dewletê xira bike û li şûna wê yeke din ava bike, ne jî bi ser dewleta heyî ve dibe û di nava wê de dihele. Civak di nava xwe de û di îradeya xwe ya demokratîk de li çareseriyê digere. Dewletê pozîtîf an jî negatîf nake hedef. Jixwe çî di tevahiya dîroka şaristaniyan de, çî jî di dema modernîteya kapîtalîst de ji bo tebeqeyên jor çareseriyê pîrsgirêkên civakî û berjewendiyên çîna bi

dewletbûnê ve girêdayî bûn. Derfet û îmkaneke bi vî rengî ya 'demos'ê çênabe. Li ser navê gelan û kedkaran çareseriya proleter an jî dewleta gel a ku sosyalîzma pêkhatî pêşniyar kir, xapandin û pêxapînek bû. Rastiya jiyane ev piştrast kir. Şerên ji bo desthilatdarî û dewletê hatin meşandin timî li gorî berjewendiyên elîtan û sermayedaran bûn. Tevahiya dîrokê çareseriyên neteweyî demokratîk zêde pêş neketin, ev li gorî berjewendiyên yekdestdariyên sermaye û elîtên desthilatdariyê wisa ye. Di çareserkirina pîrsgirêkên îro de jî heman rastî mewzûbehs in.

PKK di bin bandora sosyalîzma pêkhatî de mezin bû. Lewma demeke dirêj nikarîbû ji paradîgma dewletdariya netewe bibihure û ev sedema bingeşîn a xetimîna wê ye. Komara Tirkiyê jî ji aliyê hêmanên modernîteya kapîtalîst ve hat tengavkirin û ev rewşa PKK'ê jî dişibe ya wê. Armanç veguherandina Komara Tirkiyê bû, wê bibûya komareke sosyalîst. Li Kurdistanê jî wê komareke sosyalîst bihata avakirin, paşê jî di navbera herduyan de wê yekîtiyeke enternasyonalîst bihata çêkirin. Di vê paradîgmayê de ji demokrasiyê û civaka demokratîk re zêde cih tinebû. Nakokiya çînî ya di xwezaya desthilatdarî û dewletê de nedihat dîtin. Çawa ku K. Marks bawer dikir ku civaka safî kapîtalîst dikare were avakirin, herweha bawer dikir ku çîna safî ya dewletê jî dikare bê damezrandin. Lê ya rastî, weke diyarde, ne dewleta çînî ya safî û ne jî civaka safî kapîtalîst pêkan e. Herçiqasî anarşîstan di vê çarçoveyê de rexneyên rast û mafdar kiribin jî nikarîbûn heman rastiyên der barê hedefa civaka demokratîk neteweyî de bi aniya ziman.

Pêvajoya ku PKK'ê di civaka neteweyî demokratîk de gihîşt, pêvajoyeke bi êş e. Lê di heman demê de ji nû ve hilatina wê ye. Partîbûna sosyalîzma reel a klasîk red dike. Ji hedefa dewletbûnê vedigere. Di nava partiyên bi heman rengî de ku di vî warî de xwe veguherandin, PKK li rêzên pêş cih digire.

Çareseriya neteweyî demokratîk bi tenê weke çareseriyeye pêkan xwesarî gelê Kurd û Kurdistanê nayê pêşniyarkirin. Di serî de civakên Rojhilata Navîn ji bo tevahiya civakan weke çareseriyeye gerdûnî tê pêşkêşkirin. Banê siyasî yê çareseriya neteweyî demokratîk konfederalîzma demokratîk a civaka sivil e. Ev şêwazê çareseriyê dewlet nîne. Konfederalîzma demokratîk wekhevîya xwe bi dewleta federalîzmê yan konfederalîzmê re nîne. Ev diyardeyên cuda ne.

Modela ekonomîk-civakî ya çareseriya neteweyî demokratîk yekeyên kominal in. Yekeyên civakê yên ekolojî, civakî û ekonomîk yên ku ne xwediyê armançên karê ne. Rêzkirina ji pêdiviyên bingeşîn re esas e. Herçiqasî bazar hebe jî yekdestdariya li ser wê hatiye bisînorkirin û di kontrola etîk a civakê de ye. Nirxên etîk û polîtîk ên di civakê de beriya huqûqê tîn. Ji civaka huqûqê zêdetir esasên civaka polîtîk û etîk li pêş in. Di meşandina karûbarên civakî û çareserkirina pîrsgirêkan de pîvanên demokrasiya rasterast têne pêkanîn. Demokrasiya rasterast bi têgihîştina zanistî ya serdemê re di weznekê de ye, li hev dike. Azadiya ferd û civakê bi têgihîştina zanistî, hunerî, etîkî û hunerê polîtîk di zikhev de pêk bîn, çêdibe. Pîvana ferdê azad bi asta azadiya yekeyên kominal ên di nava wan de cih digire diyar dibe. Qutbûna ji civakê nayê maneya azadiyê.

Li cem van xisletên giştî yên çareseriya neteweya demokratîk em dikarin hin prensîbên wê yên bingeşîn ji nû ve rêz bikin.

- a- **Neteweya Demokratîk:** Xwe nasipêre etnîsîte, ziman, çîn û dewletê. Pîrrzimanî û pirretnîsîteyî ye. Çînan ji hev cihê nake û îmtiyazê nade dewletê. Civaka demokratîk xwe dispêre ferdên wekhev û azad. Neteweya demokratîk ji kom û welatîyên

demokratîk pêk tê. Paradîgmaya nerm a neteweyê, ji nasnameyên çandî yên hişk diyarnekirî esas digire.

- b- Welatê Hevpar (Welatê Demokratîk):** Tevahiya welatên dapîr û bavpîran (welatên bingehîn) ên bi awayekî wekhev û azad têne parvekirin îfade dike ku ti kes kesê din, ti civak çikava din lê nake 'yê din'.
- c- Komara Demokratîk:** Dewlet li ferd û civaka demokratîk vekiriye. Rêxistiniya dewletê û rêxistiniya demokratîk a ferd du diyardeyên cuda ne, û ji rewabûna hev re rêzê digirin.
- d- Destûra Bingehîn a Demokratîk:** Li hemberî dewleta netewe bergiriya koman û welatiyê demokratîk dike, bi konsensusa civakî pêk tê.
- e- Jihevnebûna Mafên Kolektîf û Ferdî:** Çawa ku civaka ji ferdan pêkhatî ji pêkhatina tevahiya ferdan tiştekî cihê be, herçiqasî di navbera wan de cudatî hebe jî mafên kolektîf û ferdî jî du rûyên cuda yên heman civakê îfade dikin. Çawa ku rûyekî bi tenê yê madalyonê nabe, ferd an jî civak jî nabin ku bi tenê xwedî mafên kolektîf an jî ferdî bin.
- f- Azadî û Serxwebûna Îdeolojîk:** Heta mirov ji hegemonya îdeolojîk pozîtîvîst a modernîteya kapîtalîst û koletiya wê ya lîberalîst a weke ferdperestiyê ji nû ve hatiye avakirin nebihure, çareseriyaya neteweya demokratîk pêk nayê. Serwestbûna li xwezaya xwe ya civakî, şertê serwestbûnê yê çareseriyaya neteweya demokratîk e.
- g- Nihatî û Dîrokî:** Rastiyên civakî rastiyên dîrokî ne. Rastiyên di dîrokê de qewimîne bi kêm cudahiyan niha jî di rojaneyê de pêk tên. Têkiliya di navbera dîrok û niha de rast neyê danîn, mirov nikare ji zêhniyeta modernîteya kapîtalîst a ferdperestiya bê dîrok û homojenkirî, ya bi kêliyê radibe û rojane dimeşe, bibihure. Serwestbûna rast a li dîrok û nihayê, ji bo çareseriyaya neteweya demokratîk, yek ji şertên pêş ên hewce ye.
- h- Exlaq û Wijdan:** Serî li wijdan û exlaq neyê dayîn ti pirsgirêka civakî bi awayekî têkûz çareser nabe. Çareseriyên modernîteyê bi tena serê xwe bi rêya huqûq û hêzê, ji tepisandin û berevajîkirina pirsgirêkan wêdetir ti encamê nadin. Di çareseriyaya neteweya demokratîk de empatiya çavkaniya xwe exlaq û wijdan şert e.
- i- Xweparastina Demokrasiyan:** Çawa ku ti hebûn bêxweparastin nîne, hebûna herî pêşketî ya xwezayê civakên demokratîk jî bêxweparastin pêk nayên û nikarin hebûna xwe dewam bikin. Di çareseriyên neteweya demokratîk de divê bersiva pêdiviyên xweparastinê bê dayîn û bê dabînkirin.

Ev nêzîkatiyên prensîbî divê mirov wan zêdetir berfireh bike. Ji ber ku ev nêzîkatî dihêlin ku em çareseriyaya neteweya demokratîk ji nêz ve nas bikin. Ev prensîbên ku Yekîtiya Ewrûpayê ew hertim qonax bi qonax xistine rojeva xwe, bi giştî ji bo pirsgirêkên civakî yên Rojhilata Navîn û zêdetir jî ji bo pirsgirêkên civakî yên Kurd mîna derman in. Çareseriyaya demokratîk a li ser vî bingehî û li ser xeta jiyana neteweyî demokratîk li Kurdistanê bê pêkanîn di asta dîrokî de girîng e.

Gavavêtina Tirkîyê ya pêvajoya demokratîkbûnê û di warê çareserkerina demokratîk a pîrsgirêka Kurd de gavavêtin mîna du rûyên madalyonekê ne. Rûyek bê rûyê din nabe. Eger em hewl bidin xusûsên der barê çareserîya li Tirkîyê de berbiçav bikin rewş wê zelaltir bibe. Beriya her tiştî prensîbên li jor bi kurtî hatine ziman û dubarekirin nabe ku bêne paşguhkirin. Çareseriyên prensîb û sîstemên wan nediyar hem nayên fêhmkirin hem jî ji dermankirineke birînpêçana rojane wêdetir, nabin tişteki din. Sîstema hegemonîk kapîtalîst a Rojava hez dike bila dewam bike, hez dike bila belawela bibe, çareserîya em difikirin çareserîyeke pêkan e ku divê di tevahiya vê pêvajoya avakirinê de bi cih were anîn û domdariya wê were parastin. Di vê çarçoveyê de:

Xusûsa yekemîn ew e, çareserîyeke welê tê pêşniyarkirin ku ji bo pêvajoya şaristaniya Rojava ye, û heta rê li ber vekirîye ji wê jî bibihure.

Xusûsa duyemîn ew e, li Komara Tirkîyê avahî, sazî û yekdestdariya îdeolojîk a li pişt hêmanên modernîteya kapîtalîst çî dibin bila bibin, hebûna civaka neteweyî demokratîk ango hebûna şensê çareseriyê û rewatiya wê qebûl dike. Li vir ji bo hêmanên çareserîya demokratîk ên behsa wan tê kirin, pêşniyar nayê kirin ku bi şoreşê hêmanên modernîteya kapîtalîst (dewletdariya netewe, kapîtalîzm û îndustriyalîzm) tesfiye bikin, her weha jî qebûl nake ku ev hêman ji aliyê polîtîkayên eskerî ve bêne îmhakirin û asîmîlekirin. Li gorî vî şêwazê çareseriyê, du hebûnên sereke hevdu rewa dibînin ango pêşniyar dike ku du entîteyên sereke di nava aştiyê û pêşbazîyeke bêşer de bi hev re bin.

Xusûsa sêyemîn ew e, bi herdu xusûsên pêşî ve girêdayî, bivênevê hebûna saziya siyasetê ya demokratîk tê pêşniyarkirin. Civata çareseriyê ya pîrsgirêkên derkevin holê û pîrsgirêkên heyî siyaseta demokratîk e. Muzakereyên demokratîk û dîplomasiyê jî di nava siyaseta demokratîk de ne. Bi meşandina siyaseta demokratîk re divê bi tevahî astengiyên heyî jî ji holê bêne rakirin. Ji bo bi awayekî berfireh azadiya fikrê pêk bê, partiyên li ser bingehê demokratîk çêbibin, sendîka, kooperatîf û her cure civakên sivîl ava bibin divê astengiyên heyî ji holê bêne rakirin. Yek ji pêdiviya siyaseta demokratîk ew e, di hîlbijartinan de sîstema bendê yan divê gelekî were daxistin an jî bi temamî were rakirin.

Xusûsa çaremîn ew e, divê sîstemên bersivê bidin mafê xweparastina herdu entîte û hebûnên sereke bêne pêkanîn. Ya rastî, me hewl dabû van xusûsan hemûyan bi awayekî berfireh di beşa 'Hin Têgîn, Teorî û Prensîban' a Nexşeya Rê-Raporê de bînin ziman. Li vir, bi tenê em hewl didin nîşan bidin ka wê çawa weke modelekê bi cih were anîn.

4- Di Asta Nav De Berbiçavkirina Çareserîya Demokratîk: KCK

Mirov dikare di asta nav de jî çareserîya demokratîk berbiçav bike. Li gorî vê çareseriyê sazî û sînorên heyî yên Komara Tirkîyê rewa tene qebûl kirin. Şêweyên wê yên mîna unîterî, federalî û konfederalî nayên guftûgokirin û heta anîna wan a rojevê jî nayê pêşniyarkirin. Di çarçoveya vê çareseriyê de pêşniyar tê kirin ku wesfên welatîbûna Komara Tirkîyê wekhevî, demokratîk û azadî divê ne bi tenê bi qanûnan û destûra bingehîn, bi saziyan jî were bicihanîn û misoger kirin. Ji bo vê jî jihevnebûna maf û azadiyên ferdî ji maf û azadiyên kolektîf ên nasnameyên çandî yên serê wan vekirî tê destnîşankirin û pêşniyarkirin. Di vê çareseriyê de dewlet navend nîne, sîstema demokratîk ji tevahiya civakê re bingeh e. Divê mirov ji sîstema demokratîk çî fêhm bike. Ji bo fêhmkirinê me xusûsên bingehîn di beşa 'Têgîn, Teorî û Prensîban' de û di beşên piştî wê de bi awayekî berfireh analîz kiribûn, lewma hewcedarî bi dubarekirinê tineye. Lê ya mirov li vê zêde bike ew e, mirov dikare di asta nav de vê çareseriyê weke Koma Civakên Kurdistanê KCK'ê diyar

bike. Em timûtim tînin ziman ku divê KCK weke KT'yê (Komara Tirkiyê) yan jî alternatîfa wê neyê fêhmkirin. Hem ji aliyê şêweyê hem jî ji aliyê naverokê ve herdu jî pêkhatinên cuda ne. Me hewl da em Komara Tirkiyê ji aliyê prensîb û saziyan, dîrok û rojanetiyê ve analîz bikin. Lewma hewcedarî hîç bi dubarekirinê nîne. Lê hewce dike ku em hem ji aliyê danasînê ve û hem jî ji aliyê asta beridînê ve li ser KCK'ê rawestin. Mirov dikare KCK'ê weke rêxistinîyeke ban a hêmanên modernîteya demokratîk bide naskirin. Ango mirov dikare weke neteweya demokratîk a ji komên ekonomîk-ekolojîk, welatîyên demokratîk û nasnameyên çandî yên serê wan vekirî jî terîf bike.

Li vir têgînên krîtîk 'welatîyê demokratîk' û 'neteweya demokratîk' in. Ez yeqîn dikim ku zêde hewce bi guftûgokirina welatîyê demokratîk nîne. Eger mirov weke kesê xwediyê maf û azadiyên ferdî bide nasîn, bawer dikim ku kes zêde wê li ber vê danasînê ranebe. Dibe ku neteweyê demokratîk tevlihevtir xuya bike. Lê divê neyê jibîrkirin ku terîfa netewe ya Yekîtiya Ewropayê di şerên pêncsed salên dawî yên xwînrij ên netewe yên modernîteyê de derxistî nêzîkê ye. Neteweperestiya dewletê di roja me ya îro de bi sedema ku rê li ber pirsgerêkan û xetimînê vedike bi lez nerm dibe û li dawiyê dimîne. Di têgînên nû yê netewe de timî karektera demokratîk tê destnîşankirin. Di Komara Tirkiyê de eger mirov terîfa Mistefa Kemal a weke "Ji Xelkê Tirkiyê re Milletê Tirk tê gotin" ne yekalî, ji dualiyan ve binirxîne, hingê nêzîkatiyeke bi vî rengî wê çareserker be. Nexasim hukmên desthilatdariyê yên şoven û mêrê serwer ên zêde li têgîna neteweya tirk hatine barkirin, bikaranîna vê têgînê zehmet dikin. Her diçe vediguhere têgîneke welê ku tevlihbûna nasnameyên din zehmet dike. Ango "Xelkê Tirkiyê" nêzîkê terîfa min a netewe ye ku ez pêşniyar dikim. Terîfa min a netewe ji nasnameyên serê wan vekirî, welatîyên wekhev, azad û demokratîk pêk tê. Lewma mirov dikare bibêje ev terîf bi xwe "Xelkê Tirkiyê" îfade dike. Ji ber ku di wê demê de jî vê têgînê pirr etnîsîte îfade dikirin. Mirov bi muhafezekarî û çavkorî li têgîneke bûye astengî xwedî derkeve bi kêra çareseriyê nayê.

Jixwe mirov dikare KCK'ê ji bo Kurdan weke demokratîzekirina civaka sîvîl bide naskirin. Weke rêxistina ban û sîwanê ya civaka sîvîl, mirov dikare KCK bi rastî û bi awayekî li gorî naveroka wê di nava yekparebûna 'Xelkê Tirkiyê' yan 'Neteweya Tirkiyê' de bi cih bike. Ya rastî divê em bibêjin eger ji can û dil tê bawerkirin û tê qebûlkirin ku divê Kurd di nava Xelkê Tirkiyê yan jî Neteweya Tirkiyê de bin, pirr eşkere ye ku terîf û danasîna herî nerm û di cih de divê bi vî awayî be. Bi tenê ev danasîn û terîfa nerm dikare pêşî li kapasîteya federalîst a pirsgerêkan diafirîne û nêzîkatiyên îmhaker û înkarker bigire. Dîsa wê ev rêxistina ban û neteweya nerm karibin ji bo demeke dirêj deriyên cihêkarî û şiddetê bigirin. Çareseriyên federalîst û çareseriyên bi hêza eskerî, kapasîteyên wan ên çareseriyê jixwe nînin, berevajî bi serê xwe timî rê li ber rewşa şer û cihêkariyê vedikin, em vê yekê hem ji dîrokê û hem jî ji jiyana rojane baş dizanin. Kurdan bi rewşa xwe ya heyî, jixwe kolektîvîteyên xwe pêşde birine û weke ferd jî asteke pêşketî ya azadbûnê bi dest xistine. Mirov li bendê be ku ji vê paşdetir qebûl bikin an jî li ser wan bê ferzkirin, wê ev yek zêdetir rê li ber şiddet û cihêkariyê veke. Ya rastî zehmet nîne ku mirov pêşbîniya rewşê bike û bibêje, di vê rêya vekirî de wê zêdetir û bi leztir bibezin. Rêveberiya Federe ya Kurdistanê ya li Bakurê Iraqê hinekî jî vê rastiyê îfade dike. Encamên polîtîkayên îmhî û înkare yên di dîroka Komarê de jî li pêş çavan in. Eger qonaxa zanista civakî ghiştiyê li ber çav were girtin û li ser çareseriyê KCK'ê were rawestîn wê baş were fêhmkirin ku ev ji bo rastiya Tirkiya Demokratîk, Komara Demokratîk û Neteweya Demokratîk, hem çareseriyê herî ci di de ye, hem jî ihtîmala pêkhatina wê ya herî bi hêz e.

Kengî çareseriyê bi navê KCK'ê hate bicihanîn wê gelek bûyer biqewimin. Mirov pêşbîniya van bûyerên muhtemel e biqewimin bike, mirov wê jê gelekî hîn bibe. Di rewşeke bi vî rengî de saziyên Komarê wê

hebûna xwe biparêzin û dewam bikin. Lê rewşeke êdî cuda derketiye holê. Bi sazîbûna KCK'ê jî bi pêş dikeve. Dewlet xwe weke yekeyên îdarî pêk tîne, lê KCK xwe bi saziyên demokratîk dimeşîne. Mijar û statuyên wan dikarin wekhev û ji hev cuda bin. Wexta ku cudahiyan wan pêk bên wê zêdetir hevdu temam bikin. Lê wexta ku bûn wekhev wê di navbera wan de pêşbaziyê erênî destpê bike. Kîjan ji wan bersivên baş bide pirsgirêkên civakî ew ê pêşî destekê bibîne.

Di vê modela çareseriyê de xusûsa herî girîng ew e, hevdu red nakin an jî yek li ya din weke 'ya din' nanêre. Bi tevahî çareseriyên ji rêûresmê, yên dewletdar an jî yên bi mafên ferdî radibûn, timî red dikirin an jî li yên hember weke 'yên din' dinêrîn. Heta yek hilneweşiya yan jî nebûya 'yê din' û li şûnê 'yê din' bi cih nebûya, yê ji 'yê din' çêtir dihat hesabandin nedihat pêkanîn.

Di vê de para dogmatîzma dînî û pozitivist diyarker e. Çi di dîrokê de, çi jî di roja me ya îro de bi tenê civak kiriye gulokeke pirsgirêkan û ji vê wêdetir jî ti encam nedaye. Daneyên nû yên zanista civakî, nermbûna xwezaya civakî û asta bilind a zêhniyeta wê destnîşan dikin. Berfireh û belav hebûna têkiliya sîmbîotîk (beramber ji hev sûd wergirtin) diyar dike. Derdixê holê ku nakokîya antagonîst (bi şer) mecbûrî nîne. Lewma ya rast ew e ku em bibêjin, saziyên siyaseta demokratîk (divê KCK weke rêxistinîya ban a van saziyan were fêhmkirin) têkiliyên bi dewletê re xira nakin, ji vê wêdetir dewletê ber bi rewşên hewce û bi xêrûbêr ve dahfê didin. Herçiqasî pêvajoyên tengezar pêk bên jî diyaloga zêde wê karibe rê li ber çareseriyên demokratîk veke. Mirov dikare bibêje, bi demê re şeweyên saziyan ên li ser piyan bimînin, yên hewce dikin û bi kêr tînin divê bêne parastin û pêşdebirin, û divê mirov ji yên hewce neyên dîtin û bi kêr neyên bibihure. Jixwe ya ku mirov ji mekanîzmayên demokratîk bipê jî ev encam e.

5- Di Çareseriyê Bi Navê KCK'ê De Şaxên Wê Yên Muhtemel Bêne Pêkanîn

Em kengî şaxên çareseriyê KCK'ê yên pêkanîna wan muhtemel deynin naverastê, dabaş wê bêhtir zelal bibe.

- a- **Şaxê Ekonomîk:** KCK wê li ser qada ekonomiyê zêde bixebite. Li dijî bandora hêmanên modernîteya kapîtalîst ên hawîrdorê xira dikin û zêde karperest in, wê hawîrdorê û civakê biparêzin. Vê yekê jî wê di serî de bi kominên ekolojîk û ekonomîk, wê yekeyên karê nakin armanc, lê pêdiviyên bingegehî ên civakê û bergeriya hawîrdorê dikin hedef, bimeşînin. Bi vî awayî wê pêşî li şêlandina yekdestdaran a li bazarê bigirin. Hêmanên kapîtalîst wê neyên tinekirin, lê wê gelekî bêne bisînorkirin. Xebat wê ne karekî nanozîkê û suxrê be, wê di jiyane de bibe mîna îbadetekê. Dîwarên xerîbkirinê yên di navbera jiyana û xebatê de hatine lêkirin, wê bêne xirakirin. Li şûna sîstema her tiştê civakê dike meta û civakê di nava metayê de dixeniqîne, sîstema ekonomîk a xwe dispêre nixê pevguhertin û bikaranînê wê li pêş were girtin. Zemînê civakî û ekolojîk ê KCK xwe dispêriyê ji bo vê sîstemê peyda nabe. Bi qasî ku mirov bêkartiya gelekî heye ji holê rake, divê mirov têgihiştineke exlaqî ya xebatê weke azadiyê dibîne bi cih bike û ev têgihiştin wê karibe bi tevahî pêdivî û hesretên bingegehî ên civak hewcedarê wan e, tedarik bike.
- b- **Şaxê Civakî:** Sîstema KCK'ê şewazekî hilberînê yê kêrhatî ye, di qadên weke perwerde, tenduristî, spor, huner û huqûqê de bersivê dide pêdiviyên civakê. Di

van qadên civakî de bi dewletê re pêşbazî û têkiliyêke sîmbîotîk wê hebe, lê eger mirov rewşa kêrnehatî ya heta niha ya saziyên Komarê li ber çavan bigire, mirov ê rewşa kêrhatî ya KCK'ê baştir fêhm bike. Çawa ku tê yeqînkirin, di van qadan de ziman û etnîsîte zêde pirsgirêk nînin. Divê perwerde bi pirrzimanî be, ev weke hewcedariyêke civakî divê were teşwîqkirin. Bi qasî Tirkî divê Kurdî yan jî zimanên din bêne pêşdebirin û di perwerdeyê de bêne bikaranîn, ev yek wê manedanê dewlemend û xurt bike. Di van qadan de ji xweferzkirin û şovenîzmê re cih nîne û hewce jî nake. Kurd ê di çarçoveya neteweya demokratîk de saziyên xwe yên perwerde, tenduristî, spor û çandê pêşde bibin û ev yek wê bi xwe yekparebûna neteweyî pêk bîne û dewlemend bike. Mirov heman xusûsan dikare ji bo çandên din jî diyar bike. Eger mirov Xelkê Tirkîyê û Neteweya Tirkîyê weke yekparebûna dewlemendiyên çandî şîrove bike, mirov ê bibîne ku gelek xusûsên weke 'xetên sor' bi fikar têne destnîşankirin, ji pêşhukmên dogmatîk, muhafezekar û ji pêşketinê re xizmetê nakin, pêve tiştêkî din nînin. Bi qasî yekparebûna neteweyî ya bi dilxwazî, mirov nikare li helwesteke din a serî li hêzê bide bifikire.

c- **Şaxê Ewlekariyê:** Şaxê herî zêde li serê wê guftûgo bêne kirin, pêdiviya wê bi biryar û qanûn hebe, qada ewlekariyê ye. Tevî ku Kurd ji azadiyê mehrûm in, lê bi sedema ku timî li kevî û nava tehlûkeyan bûn, bêguman wê garantiyên têkûz bixwazin û wê di çareseriyê bi sazî de israr bikin. Mirov dikare artêşa Komarê ji bo tehlûkeyên ji derve bîn qebûl bike, lê divê di mijara azadî û hebûna Kurdan de bi awayekî radîkal veguhere. Ji bo saziyên din ên ewlekariyê jî heman xusûs di cih de ne. Di van waran de heta Komar xwe veguherîne, divê KCK hêzên xwe yên bergiriyê biparêze. Nexasim heta cerdevaniya gundan, bi rewşa heyî JÎTEM û komên din ên paramîlîter (beşek ji wan ên bi Ergenekonê diyar bûne) hebûna xwe dewam bikin, KCK wê yekîneyên xwe yên xweparastinê bivênevê dewam bike. Divê armanca bicihkirina artêşê li Kurdistanê li dijî tehlûkeyên ji derve be û wekî din bi vê re jî Kurd divê weke hêmanekî bingehîn ê neteweyî û dewletê bêne hesibandin û êdî hew weke çavkaniya tehlûkeyê bêne nîşandan. Divê dev ji vê polîtîkayê were berdan. Ji bo bîranînên êş û azarên bi vî rengî yên di dîroka Komarê de qewimîne li dawiyê bimînin, divê alî bi hev re hewl bidin û bixebitin. Li ser yekîneyên xweparastinê yên KCK'ê mirov dikare hinek çareseriyên pêşkêş bike. Dibe ku statuya wan demî yan jî dewamî be. Di çarçoveya artêşê yan jî yekîneyên din ên ewlekariyê de weke Kurdên li Iraqê nebe jî mîna parçeyekî ewlekariya xwecihî mirov dikare wan bi pêş bixe û pêk bîne.

d- **Şaxê Dîplomatîk:** Di vê mijarê de pirsgirêka herî girîng ew e, li ser bingehê bi Mîsaq-î Millî re ne li hev çawa li parçekirina Kurd û Kurdistanê tê nêrîn û çareseriyêke çawa tê pêşniyarkirin. Bêguman Tirkmen û heta Ermenî û Asûrî jî di nava vê de ne. Rewşa wan hem li polîtîkaya hundir û hem jî li ya derve gelekî bandorê dike. Bûyerên li Ermenistan û Iraqê têra xwe rewşê rave dikin. Bûyerên li Sûrî divê piçûk neyên dîtin. Jixwe Îran tevahiya dinyayê eleqedar dike. Divê mirov Peymana Qesr-î Şîrîn a di navberê de weke ku ji vê gelekî dûr dimîne nebîne. Dem li me teng bûye. Naxwe mijarên em behsa wan dikin di çarçoveya Rojhilata Navîn de

fikirînê û peydakirina çareseriyên ferz dikin. KCK di çarçoveya Rojhilata Navîn de ji bo peydakirina çareseriyên mîna nakeke temam e. Cudahiyê naxe navbera etnîsîte û neteweyan, ya rastî di çarçoveya cudahiyên mezheb, etnîsîte û neteweyên cihêreng de sistemeke pirsgerêkan çareser bike, pêşniyar dike.

Modela li vir behsa wê tê kirin, sistemeke welê nîne ku sînorên siyasî rake, derî li çareseriyên eskerî veke û heta bi serê xwe federalîzmê ferz bike. Em li vir behsa pêşdebirina rêbazekê dikin ku Yekîtiya Ewropayê jî di navê de gelek rêbazên çareseriyê yên dinyayê li ber çavan digire, lê xweseriyên xwe jî hene. KCK qîmet dide vî pêdiviyê. Di çarçoveya yekparebûna neteweyî ya Tirkîyê de rêxistinîyeke ban a tevahiya Kurd, Ermenî, Suryanî û Tirkmenên li Rojhilata Navîn li binê xwe bihewîne, dikare were berfirehkirin. Şert nîne ku dewletan bigire bin banê xwe. Dewlet di nava xwe de dikarin yekîtiyên bi awayê Yekîtiya Ewropayê pêk bînin. Nexasim mirov dikare konfederasyoneke sist ji bo Tirkîye, Sûrî û Iraqê pêşniyar bike. Ev model dikare li Rojhilata Navîn berfireh bibe û kûr biçê. Divê mirov li modela çareseriyê ya KCK'ê weke dijberê modela yekîtiya dewletan nefikire, weke konfederalîzmeke demokratîk, weke yekîtiyeke civaka sîvîl a ji ber pêdiviyên civakî derketiye holê û paralel bi wan re dimeşe lê bifikire. Li Rojhilata Navîn bêhed mînak hene ku nîşan didin, bi dîplomasiya dewletan bi tenê pirsgerêk çareser nabin. Badilhewa û tewş nîne ku Yekîtiya Ewropayê herî kêr bi qasî konfederasyona dewletan konfederasyona civakên sîvîl jî di hevastê de pêşde biriye. Pêdiviya roja me ya îro ya bi civaka ji netewe wêdetir, rêxistinîyeke piştgiriya ya bi vî awayî bivênevê ferz dike. Di rewşa berbiçav a Rojhilata Navîn de hewce dike û girîng e ku konfederalîzma dewletan tevî konfederalîzma civaka demokratîk di hevastê û weznekê de, bi awayekî paralel û hevtemamker were pêşdebirin û divê pirsgerêkên di vî warî de çareser bike.

Di çarçoveya KCK'ê de mirov dikare behsa hin şaxên din bike. Lê ji aliyê bûyer û pratîkên muhtemel şaxên me diyarkirî têra xwe mijarê zelal dikin û pêşniyaran pêşkêş dikin. Bêguman ji aliyê her şax û qadê ve gelek pirsgerêkên destûrî, qanûnî û rêzîknameyan hene û divê bêne çareser kirin. Di vî çarçoveyê de hewcedarî heye ku gelek diyalog bi yekeyên ewlekariyê yên dewletê re bêne kirin û ev jî wê bi kêra çareseriyên hevpar bê. Xebatên di asta hukûmet û Meclîsa Millet a Mezin a Tirkîyê de wê di çareseriyê de bi rola kilîtê rabin. Herweha wê hewldan û diyalogên hevpar ên di asta saziyên dewletê de bi tenê qîm nekin. Dîsa hewldan û xebatên Hukûmetê û Meclîsa Millet a Mezin a Tirkîyê jî bi tena serê xwe qîm nakin. Civaka sîvîl û weke parçeyekî wê partiyên muxalefetê jî wê bi roleke girîng rabin. Nexasim xebatên raya giştî şert in. Saziyên çapemenî û weşanê di vî de bi roleke heyatî rabin. Divê mirov alîkariya zanîngeh û akademiyan di vî warî de piçûk nebîne. Di serî de DYE û YE hêzên di çareseriyên gelek şaxên vî mijarê de hema bêje aliyekî meseleyê ne, û di çareseriyê de mirov dikare alîkariyê ji hêzên xwedî ezmûn ên navneteweyî bipê.

Ev nixandinên min ên der barê pêşvekirina li demokratîkbûna Tirkîyê û modela çareseriyên pirsgerêka Kurd de divê weke pêşnûmeyeke fikrê û pêşniyaran were fêhmkirin. Ji bo ku tevahiya aliyên pêwendîdar fikir û pêşniyarên xwe beyan bikin, ez weke erk û berpirsiyariya dikeve ser milê xwe vî pêşnûmeyerê pêşkêş dikim. Kengî guftûgo û pêşniyar bêne kirin û bêne xurtkirin, bêguman em ê alîkariya xwe dewam bikin.

Ji vir û pêve pêdivî bi plan an jî bernameyê çalakîyê ya bi cih were anîn heye. Bi vî bernameyê em ê diyar bikin ku gavên pratîk ên bêne avêtin wê ji ku û çawa destpê bikin. Ez ê plana pêşniyarên xwe ya bi vî awayî di beşa bê de pêşkêş bikim.

Beşa Pêncemîn: PLANA ÇALAKIYÊ

Her modela çareseriyê ya ji bo pirsgirêkên civakî tê pêşniyarkirin ku nirxekî xwe yê pratîkê tinebe, ji jîmnastîkeke zêhnî wêdetir tiştêkî îfade nake. Bêguman gavên bêne avêtin bi fikrê re têkildar in, fikra dimeşe îfade dikin. Dîsa jî analîzên serketî bi tenê bi pratîkê dikarin bibin xwedî nirxa xwe.

Ez li ser navê xwe dikarim bibêjim, di çareserkirina pirsgirêka Kurd de bi amatorî û çarlaqî be jî min gavavêtinên pratîkî ji tevgerên çalakiyên yekalî gelekî girîngtir dîtin. Min hertim bawer kir ku diyalogên manedar divê li pêş bêne girtin. Lê dîsa ez baş dizanim ku mirov li ser diyalogê xwe bixapîne wê ev jî felaketê bi xwe re bîne. Pozîsyona muzakereyan a aliyan divê ti carî piçûk neyê dîtin. Zemînekî herî piçûk ê muzakereyê, ji çalakiyên herî pêşketî û serketî yên bi hêzê têne kirin, bi nixtir e.

Di pêvajoya derketina holê ya PKK'ê de li salên 1970'î di mijara Kurdan de polîtîkayê heşk a înkare li ser kar bû. Bi awayekî devkî jî li ber van polîtîkayan rabûn bi cezayên giran dihat cezakirin. Hê di wê demê de bi komên çepgir re çareseriyên demokratîk ên hevpar li pêş hatin girtin. Bi vê armancê ez ji bo Serokatiya ADYOD'ê (Komeleya Hîndekariya Bilind a Demokratîk a Enqerê – 1975) hatim hilbijartin. Kengî ev nemeşiya derketina holê ya PKK'ê xwe ferz kir. Pêngava 15'ê Tebaxê jî dîsa alternatîfa bi tenê ya li dijî polîtîkaya îmha û înkare bû. Herçiqasî tam bi ya dilê min nebû jî min bi tevahiya hêza xwe giraniya xwe da ser vê pêngavê û min xwe ji vê jî paşve neda.

Rewşa diyalogê ya Serok Komar Rêzdar Turgut Ozal di serê salên 1990'î de pêşkêş kir eger bihata pêşdebirin belkî pirsgirêka Kurd îro di rewşeke gelekî cuda de bûya. Ji bo diyalog û muzakereyê dewletê firsend neda serokê xwe. Bi tevahî hêza xwe ya înkarker û îmhaker li ser kar bû. Em di dema herî tarî ya dîroka Komarê re derbas dibûn. Aqûbeta hewldanên di sala 1997-1998'an de ji bereya eskerî û siyasî jî heman tişt bû. Yê jî derve û hundir ve asteng dikirin, bi kurtî Gladîo'ya li ser tevahiya avahiya eskerî û siyasî bi bandor, pozîsyoneke herî piçûk a diyalog û muzakereyê qebûl nedikir. Tevî ku min gelekî hewl da ez pêvajoya jêpîrsîna li Îmraliyê weke zemîne diyalog û muzakereyê binirxînim jî timî hin kesan ev xira kir. Pêşniyarên min hemû bêbersiv man. Eşkere bû ku heta dawiyê tesfîyekirina tevgerê plan dikirin. Hinek sazî û dezgeh hebûn muzakere û diyalog weke dawî û qedandina xwe didîtin. Van derdorên xwe gelekî dewlemend kiribû, di nava dewletê de bûbûn dewlet. Bi şewba desthilatdariyê ketibûn û ji wan beşên herî bi tehlûke û bêrehm bûn. Tevî ku min gelekî hişyar kir jî dîsa bi hezaran kes mirin, zirar û ziyaneke bê hed û hesab çêbû. Min bi xwe ji salên 1990'î ve tercîh dikir ku şer bi sînor bigirim. Lê piştî ku vê yekê encam neda, tevî ku nedihat xwestin jî li nava Kurd û Kurdistanê bi armanca 'parastina hebûna xwe û bi destxistina azadiya xwe' pêvajoya berxwedaneke topyekûn bivênevê nêzîk dibû û ez neçar mam vê weke hişyarkirina dawî diyar bikim. Ji ber pêkhatina îhtîmalên bi vî rengî, zemîne muhtemel ê diyalog û muzakereyan hat îfadekirin.

Ne ku di nava aliyên şer de plan nînin. Planên çalakiyê ji wan xebatan in ku herî zêde li ser tê sekinîn û pêkanîn. Ez ji ezmûnên xwe hebûna van xebatan gelekî baş dizanim. Planên yekalî yê çalakiyan bi xwestek têne kirin. Ya zehmet ew e, mirov planên çalakiyê yê aliyan bigihîne hevdu pêk bîne. Eger alî li beramberî hevdu empatiyê nekin nikarin planên bi vî rengî bi pêş bixin. Ez ê der barê planên çalakiyê yê yekalî têne pêşxistin û hê jî têne pêkanîn de bi kurtî nirxandinekê bikim û tevî vê jî ez ê hewl bidim fikrên xwe der barê planeke çalakiyê de ku rê li ber lihevkiyaneke gengaz a herdu aliyan veke, pêşkêş bikim. Ez divê hê ji serî ve bibêjim ku ez xwe ji pêkanîna plana çalakiyê weke aliyekî berpîrsiyar nabînim. Ji ber ku statuya min a hukimxarî û şertên pêkanîne derfet û îmkan nadin min ku ez di vê rewşê de bibim aliyekî meseleyê. Bi fikirên xwe yê pêşkêş dikim, armanca min ew e, hewl bidim alî zêdetir hevdu bi rastî nas bikin û di mijara planeke çalakiyê ya muhtemel de çî dikare bibe û çî nebe wan rohnî û serwest bikim.

Li gorî vê yekê:

- 1- Plana Çareseriya Îmhaker û Înkarker a Ji Rêûresmê:** Di çarçoveya vê çareseriyê de bi qasî berê nebe jî hînê jî planên têne pêşxistin û pêkanîn mewzûbehs in. Ev derdor ji çîna navîn a bûrjûwayê û burokrasiya wê pêk tîn û bingehê wan yê çînî jî xwe dispêre rant û kurtêlxuriya dewletê. Tevî ku li derve û hundir gelekî teşhîr û tecrîd bûne jî planên xwe yên îmhayê bi rêbazên çor û fisekî pêk tînin û xwe ji vê jî paşve nadin. Ji bilî hevkarîya Kurd a kevneşopiyê, Kurdên din giş bi berxwedanên herî berfireh ên dîroka xwe li ber vê planê radibin. PKK bi pêşengiya vê berxwedanê radibe û heta ev plan bêne pêkanîn, di wê hêz û kapasîteyê de ye ku ji niha û pêve jî planên xwe yên çalakiyê pêk bîne. Di wê pozîsyonê de ye ku karibe ji planên parastina pasîf derbasî planên parastina aktîf û berxwedana topyekûn bibe. Di dema pêş me de wexta çareseriya demokratîk bi awayekî ciddî asê bibe û bixetîme, mirov dikare bipê ku li hemberî vê rewşê plana parastina topyekûn bikeve dewrê.
- 2- Plana Çareseriya Milliyetgir, Federalîst:** Ev plan jî divê di astên cûrbicûr û qadan de bêne pêkanîn. Ev plan ji aliyê Rêveberiya Kurdistan Federe ya Iraqê ve têne pêkanîn û li pişt van planan dewletên netewe yên mêtinkar ên rêûresmê yên herêmê û hêzên hegemonîk ên global hene. Herçi qasî armancên wan hemûyan wekhev nebin jî bi giştî mirov dikare behsa li hevkirinekê bike. Ji bo berevajîkirina potansiyela şoreşger demokratîk a li cem Kurdan planeke bi vî rengî destek dikan. DYE di serê wan hêzên hegemonîk de tê ku bi awayekî eşkere Rêveberiya Federe ya Kurd destek dike. Ji bo kontrolkirina Iraq, Sûrî, Îran û Tirkîyê Rêveberiya Federe bi roleke stratejîk radibe. Rêveberiyên Tirkî, Sûrî û Îranê bi armanca şikandina berxwedana Kurdên xwe û tine hesibandina Kurdistan wan, ji Şerê Cîhanê yê Duyemîn ve plana 'Kurdistanêke Piçûk' a li Bakurê Iraqê hatiye asêkirin bi rêbazên cûrbicûr destek dikan. Kengî Kurd dixwazin ji vî kirasê li wan hatiye birrîn derkevin, ev hêz hemû bi hev re bi ser wan de diçin.

Plansazî û polîtîkakeriya parçe bike û bi rê ve bibe herî zêde bi projeya 'Kurdistanê Piçûk' tê meşandin. Nexasim bi vê rêyê dixwazin şoreşger, demokratên radîkal û sosyalîstan bê tesîr bikin. Yek ji hedefên sereke yên planê jî îzolekirina PKK'ê ye. Di berdêla 'Kurdistanê Piçûk' de xebateke gelekî berfireh a Gladîoyê der barê îzole û tesfîyekirina PKK'ê de heye. Herweha ev plan di qada dîplomasiya navneteweyî de bi berfirehî tê destekkirin. Rêveberiya DYE-Tirkî-Iraq a Rêveberiya Kurd a Federe jî xistine nava xwe, di çarçoveya vê planê de niha hewl didin bi PKK'ê têkoşîna çekdarî bidin berdan. Lê ji ber berjewendiyên cuda yên aliyan ev plan nameşe û bi cihanîna wê jî bi sînor dimîne. Dîsa ji ber ku ji aliyê beşekî berfireh ê Kurdan ve nayê destekkirin zêde bersiva bendewariyan nade. Ji ber ku ji berjewendiyên beşekî teng ê elît re xizmetê dike her roja derbas dibe zêdetir deşîfre û tecrîd dibe.

Bersiva PKK'ê daye vê planê wisa ye 'Ji teslîmbûnê re na, berxwedanê dewam bike.' Kesên demeke dirêj di nava refên PKK'ê de bêbiryar, ji aliyê exlaqî û îdeolojîk ve qels revîyan û xwe avêtin xwediyê van planan û vê jî kir ku xwediyên van planan hewl bidin tevgerê nû ya hevkarîyê bi pêş bixin, lê tevî vê jî tavilê deşîfre bûn. Milliyetgiriya Kurd ji ber qelsiyên xwe yên ji rêûresmê nikarîbû planeke têkûz û hevgirtî ya dewletdariya netewe jî bimeşîne û ji ber vê yekê, mîna çarenûsa wan be, her riziyanê û tesfiyê bûne. Van derdorên em behsa wan dikan hêviyên xwe hemû bi şikestina berxwedana PKK'ê ve girêdane. Hukûmetên Tirkîyê jî demeke dirêj bi heman awayî hêviyên xwe bi şikestina PKK'ê ve girêdane. Ji milliyetgiriya Kurd a xwe sipartiyê 'Kurdistanê Piçûk' hêvî kirine. Planeke mîna ya li ser Rûm û Ermenîyan pêkanîne xwestin yeke

fena wê li ser bingehê 'Kurdistana Piçûk' li ser Kurdan jî pêk bînin. Lê ji ber cudatiya şert û mercan û statuya PKK'ê ev plan nameşin, li xwediyên xwe vedigerin û ya bi hêz dibe xeta PKK'ê ye.

3- Plana Çareseriya Demokratîk: Ji ber ku planên di herdu xalên pêşî de zêde hêviyê bi mirovan re çênakin û ji her alî ve zêde li wan diçe, Komara Tirkîyê berê xwe daye projeyên demokratîkbûyî. Bûyerên hemdem jî berê wan li vî alî ne. Teşwîqên DYE û YE'yê (ji bo ahengê), beşekî mezin ê medyayê, raya giştî û civaka sivil tevî Kurdan hemûyan meyla xwe ber bi vî alî ve nîşan didin û ev cara pêşî ye ku şensê pêkanîna planên çareseriya demokratîk zêde dike. Bereya faşîst a mîlîyetgir-neteweperest ku gelekî hindik bûye, tevî hemû dijberiya wê, saziyên bingehîn ên dewletê jî li dijî projeyên çareseriya demokratîk nînin û heta di amadekirina binesaziyê de bi roleke girîng radibin û ev şensê pêkanîna planên çareseriyê zêde dike. Li hemberî vê rewşa nû ya dîrokî planeke çalakîyê ya di navbera aliyan de karibe pêk bê divê di çend qonaxan re derbas bibe. Eger li ser xetên sereke yê plana çareseriya demokratîk saziyên bingehîn ên dewletê û hukûmet li hev bikin û tevî aliyê Kurd hêzên demokratîk jî destekê bidin, qonax û pêkanînen muhtemel wê bi vî awayî bibin:

- a- **Qonaxa Yekemîn:** Divê PKK rewşa bêşer bi awayekî mayînde îlan bike. Di vê qonaxê de divê alî nekevin provakasyonan, kontrola xwe ya li ser hêzên xwe zêde bikin û dewam bikin raya giştî amade bikin.
- b- **Qonaxa Duyemîn:** Divê bi însiyatîfa hukûmetê û erêkirina Meclîsa Millet a Mezin a Tirkîyê Komîsyoneke Lihevkerin û Heqîqetan a bi pêşniyaran karibe alîkariya rakirina astengiyên huqûqî bike, were saz kirin. Di saz kirina komîsyonê de divê bi giranî alî li hev bikin. Li gorî mikurhatin û parêznameyên di vê komîsyonê de divê saziyeke efûyê were pêşniyarkirin û ji Meclîsa Millet a Mezin a Tirkîyê re were pêşkêş kirin. Kengî bi vî awayî astengiyên qanûnî ji holê hatin rakirin, PKK jî wê karibe hebûna xwe ya li derveyî qanûnan di bin çavdêriya desteyekê de ku têde rayedarên DYE, YE, NY, Rêveberiya Federe ya Kurd a Iraqê û Komara Tirkîyê hene, vekişîne derveyî sînoran. Paşê wê van hêzên xwe bi awayekî bi kontrol li qad û welatên cihê bi cih bike. Di vê qonaxê de nuqtaya nazik ew e, divê berdena hukimxwarî û girtiyên siyasê yê PKK'ê û vekişandina derveyî sînoran a hêzên çekdarî yê PKK'ê bi hev re bêne plankirin. Li vir pîvana "yek bê ya din nabe" derbas dibe.
- c- **Qonaxa Sêyemîn:** Her ku gavên qanûnî û destûrî yê demokratîkbûnê bêne avêtin wê zemînê ji nû ve vegera li sîlehan nemîne. Di serî de yê di nava PKK'ê de wezîfe kirine, yê gelek sal in mişextkirî ne, ji welatîbûnê hatine derxistin û yê bûne penaber wê vegera wan a welat hêdî hêdî destpê bike. Kengî xebatên KCK'ê bûn qanûnî wê hewce neke ku PKK di nava sînorên Tirkîyê de bixebite. Ji her alî ve xebatên legal demokratîk, siyasî, civakî, ekonomîk û çandî esas bêne girtin.

Ji bo ku ev plan qonax bi qonax bi cih were anîn rewşa Abdullah Ocalan xwedî girîngiyeke stratejîk e. Bêyî Ocalan şensê bicihanîna vê planê gelekî bi sînor e. Lewma çareseriyên maqûl ên der barê rewşa wî de divê bêne peydakirin.

Ez pêşniyarên xwe yê der barê rewşa xwe de dikarim bi vî awayî pêşkêş bikim:

i-Li ser bingehê parastina ku ez ê li Komîsyona Lihevkerin û Heqîqetan bikim weke pêdiviya kar û wezîfeyê divê bême azadkirin.

ii- Di çarçoveya azadiyê de, lê bi rayedarên DYE, YE, NY, Rêveberiya Federe ya Kurd û Komara Tirkîyê re, eger hewce bike bi lihevkerina bi nûnerên hêz û welatên din re, di serî de PKK ji bo ku tevahiya derdorên eleqedarî Kurdistan ji çareseriyê demokratîk re bêne amadekirin û ji bo ku pêdiviyên planê bêne bicihanîn, divê şert û merc werin afirandin da ku ez karibim erka xwe bi cih bînim.

iii-Di serî de cihê min ê mayînê divê pêdiviyên min ên cûrbicûr bêne têkûzkirin.

Raya giştî ya Tirkîyê û bi giranî gelê Kurd ji min hêviya çareseriyê demokratîk û plansaziya wê dîkin ku gelekî tê guftûgokirin. Ji lewra ez jî dikarim fikir û pêşniyarên xwe bi vî awayî weke pêşnûmeyê pêşkêş bikim. Eşkere ye ku li ser bingehê fikir û pêşniyarên ez ji aliyan bigirim, ez ê fikir û pêşniyarên xwe di ber çavan re derbas bikim, biguherînim û pêş bixim.

Piştî amadekirina min a vê rapor û nexşeya rê, bêguman giraniya berpirsiyariyê di serî de Hukûmeta AKP'ê dikeve ser milê Meclîsa Millet a Mezin a Tirkîyê û rayedarên saziyên bingehîn ên dewletê. Eger lihevkerineke giştî pêk bê, tavilê divê mirov ji qonaxa yekemîn destpê bike. Naxwe, ne weke gefxwarin, lê bi awayekî ez hîç naxwazim di serî de PKK û KCK wê ji niha û pêve neçar derbasî qonaxa bi navê 'Ji bo parastina hebûna Kurdistan û azadkirina wan berxwedana topyekûn' bibin. Di berdêla çî de dibe bila bibe ji bo rê li ber vê neyê vekirin, bi herhalî divê em tev bi hev re li pêşiya hesabên polîtîk ên rojane û berjewendiyên kariyerîst bibin asteng û divê em model û plana xwe ya çareseriyê pirsgirêka Kurd û pêşlêvekirina demokratîk pêk bînin.

Beşa Şeşemîn: ENCAM

Eger Komara Tirkîyê ya ciwan bi çareserkerina demokratîk bi ser pirsgirêka Kurd de biçûya, bêguman wê meş û rêveçûna dîrokê cuda bûya. Projeyên korker ên hêmanên modernîteya kapîtalîst bi awayekî aqûbeta Kurdistan bikin mîna ya Ermeniyên hatibûn xêzkirin. Konjonktura dinyayê û qelsiyên rêxistinî û îdeolojîk ên Kurdistan xwediyên van projeyan bi cesaret kirin. Ji xwe piştrast û dilniya bûn ku serketina wan a li dijî Ermeniyên wê li ser Kurdistan jî dubare bibûya. Li gorî bûrjûwaziya çîna navîn û burokrasiya wê ku dîroka berî komarê ji bîra xwe biriye, Kurd ji mêj ve di dîrokê de hatine binaxkirin, hebûna wan nemaye, bi tenê tiştek in ku ji çend hêmanên texrîbkar wêdetir tiştekî îfade nakin û ti maneya wan nîne. Derfet û îmkân hebû ku li ser wan polîtîkayê asîmîlasyonîst a bi sînor pêk bihata. Tesfîyekirina Ermeniyên a bi awayekî fizîkî dikarîbû li ser Kurdistan bi awayekî çandî bihata pêkanîn. Pêşengên Tirkan di her qonax û werçerxa dîrokî de bi pêşengên Kurdistan re hevpartîyê stratejîk kirine, lê nifşekî nû êdî di rojevê de hebû ku hîç nedişîbiya van pêşengên xwe. Komarê ev nifş timî xwedî kir. Ji bo kesek bibe zîlam, ji bo bibe xwediyê kariyerê diviyabû Kurd înkâr bikirana, ev weke qanûneke ji hêsin a bêdeng bû. Bi devberdana ji Kurdîtiyê jî ti miqam û mertebe tinebû ku mirov negihîjiyê. Bi tenê li ser vî bingehî dikarîbûn di nava tevahiya yekdestdariyên modernîteyê de cih bigirin.

Heta bi derketina holê ya PKK'ê bi dengên lawaz û zelûlî be jî li dijî vî înkâr û qirkerina çandî derketin hebû, lê dijberiya PKK'ê di vî warî de weke tehlûke û gef hat dîtîn. Li gorî wan diviyabû nebûya, lê dibû. Ji lewra çaryeka dawî ya sedsala dawî pirr dijwar derbas bû û mirov dikare wê bi gotinên weke 'awarte' û 'xeternak' diyar bike. Çaryeka dawî ya sedsala dawî ya em behsa wê dîkin, têra xwe piştrast kiriye ku rêya ketinê bi tenê li dijî mirovatiyê gunehkarî nîne, di heman demê de ji aliyê maddî û manevî ve jî

gelek zirar û zıyanên xwe hene û gelek nırx û buhayan dirizîne. Di vê rêyê de serketin nabe. Ya rastî, Komar bi hevgrtina xwe sipart hêmanên têkûz ên demokratîk hat avakirin. Kurd jî hêmanên damezrîner ên vê hevgrtinê bûn. Projeya modernîteya yekdestdar a bi destê dewletê hat birêvebirin, bi biryar bû ku hevgrtiyên din sosyalîst û ummetgirên Îslamî bi tevahî ji nava sîstemê rake. Têgihîştina neteweya homojen di asta dînîtiyê de hat lêkolînkirin û hewl dan bidin meşandin.

Berevajî îddîayan, mîmarê vê projeyê ne Mistefa Kemal e, kadroyên Îttîhadgir in. Çawa ku Abdulhemîdî bi kar anîn, hewl dan bi heman taktîkan Mistefa Kemalî jî bi kar bînin. Divê mirov plana qirkirina çandî ya Kurd di van kadroyên Îttîhadgir de bibîne û ev ji bo destnîşankirina rastiye gelekî girîng e. Bereya mîlîyetgir-neteweperest a hê jî weke hevgrtina Qizilelmayê (sêvasor) tê meşandin bi rengekî faşîst radibe û weke antîteza hevgrtina demokratîk a di dema damezrandina Komarê de ye. Komîtakarî û darbekarî di nava dewletê de rêbaza wan a bingehîn bû. Di nava DYE'yê de, û hê beriya wê di nava Împaratoriya Brîtanayê de hamiyên xwe yên baş peyda kiribûn. Di şêst salên dawiyê de xwe sipartin Gladîo'ya NATO'yê û bi vî awayî di bêvla civakê re anîn. Herçiqasî dadgehkirina Ergenekonê sembolîk be jî derbeke ciddî ye ku li derfeta van kesan ketiye ango derfeta van kesan a di nava dewletê de bibin dewlet, derb xwariye. Rewş dişibe dema Siltan Mehmûdê Duyemîn. Di wê demê de axatiya Yenîçeriyê bi heman awayî hatibû tesfîyekirin. Yenîçeriyên timûtim padîşah ji text dianîn xwarê, sadrazam bi darve dikirin û ji bilî vê jî bi kêra tiştê nedihatîn. Lewma di sala 1826'an de bi tesfîyeyeke xwînî ji holê hatin rakirin. Bi vî awayî pêşî li Tanzîmat û Meşrûtiyete hat vekirin.

Yenîçeriyên Îttîhadgir ên Modern ku herî kêma sedsalek rabihuriya wan heye, ne bi tenê Împaratoriya Osmanî ber bi hilweşandinê ve birin, meşrûtiyeta wê ya demokratîk Komara Tirkîyê jî di demeke kin de veguherandin rêveberiyeye despotîk û ji vê jî paşve neman. Heman zêhniyet û pêkhatinê li şûna hamîtiya emperyalîzma Elman xwe avêt hamîtiya emperyalîzma Brîtanayê û DYE'yê. Di nava deh salên dawiyê de weke neteweperest û mîlîyetgir di nava dewletê de bi komplo û provakasyonên nedîtî bi navê Ergenekonê xwestin xwe bi cih bikin. Ji bo vê şerekî dijwar meşandin û di vî şerî de vê carê bi ser neketin. Sedema vê yekê jî eşkere ye: Hamiyê wan ê sereke DYE'yê desteka xwe ji pişt wan vekişandibû. Bi lîstika bi navê Avrasyagiriyê li Çîn, Rûsya û Îranê li destekê geriyên, lê zêde eleqe nedîtîn. Jixwe lîstika wan a Kemalîzmê di asta karîkaturiyê de bû. Herçiqasî hêza wan derdoran a berxwedanê nebe jî divê nûnerên wan ên siyasî, zêhniyeta wan û bermahiyên avabûna wan a burokratîk piçûk neyên dîtin. Herçiqasî nikaribin hegemonya xwe di nava dewletê de ji nû ve ava bikin jî dikarin pêşîlêvekirina demokratîk a Tirkîyê provoke bikin, naveroka wê pûç bikin û bikin ku bi kêra çareserkirina pirsgrêkê neyê, wê bêkêr bikin. Dibe ku hêz û ezmûnên wan têra vê yekê bikin.

Li Rojhilata Navîn û Tirkîyê bûyerên diqewimin yên ku rê li ber krîz û pirsgrêkan vedikin, bi tenê bi pêşîlêvekirineke berfireh a demokratîk dikarin bêne çareserkin. Di vê mijarê de weke zêhniyet û avabûn, şensê Tirkîyê yê modelbûnê heye. Mîna şert û mercên di dema derketina Komarê de şert û merc ji bo veguherîn û pêşîlêvekirinên demokratîk ên Komarê mewzûbehs in. Dîrok careke din çerxa xwe digêrîne, lê bi awayekî nûvekirî vê yekê piştrast dike. Ji bo Kurdan jî mirov dikare tiştên bi heman rengî bibêje. Çawa ku di tevahiya hevgrtinên dîrokê yên Anatolya û Mezopotamyayê de xwedî rol bûn, dîsa niha bi roleke heman rengî re rûbirû ne. Ew êdî ne Kurdên berê ne; wan xwe nû kiriye, rêxistinîkirî ne, çalak in. Li herdu qadan jî paşverûtiya hundir, muhafezekarî û komplokarî wê bixwazin rola xwe ya dîrokî dewam bikin.

Hêza hegemon a global DYE, dizane wê bi Gladîo'ya NATO'yê bi sernekeve. Piştî ku bloka Sovyetê hilweşiya ti maneya Gladîo'yê nema. Di encama hewldanên mezin ên rêveberiyên Tirk de bi zor û zehmetî hatin razîkirin ku Gladîo'ya Tirk heta bi Mijdara 2007'an bimîne. Ya rastî, PKK'ê bîstûpênc salên xwe yê dawiyê bi şerê bi Gladîo'ya Tirk ya di bin banê NATO'yê de bihurand. Aliyê xeternak ê vê meseleyê ew e, hê nû tê fêhmkirin ku Kurd jî di nava Felaketa Ermeniyana a duyemîn re derbas dibin. Berjewendiyên DYE, Îsraîl û Yekîtiya Ewrûpayê li Rojhilata Navîn û Kurdistanê bi Gladîokariyê re li hev nedikirin. Lewma di peymanên xwe yê nû de ku bi rayedarên hukûmetê û saziyên Komarê re kirin, bi kêmanî li hev kirin ku bi şewazê berê yê Gladîokariyê nabe û divê ji vî şewazê bibihurin. Di vê çarçoveyê de mirov dikare bibêje, ji derve astengiya herî diyarker a li pêşiya gavavêtinên demokratîk ên Tirkîyê hatiye lawazkirin. Darbekar û komploker wê weke berê nehatana destekkirin. Lê divê neyê jibîrkirin ku wexta pêdiviyê bi wan bînin û bi kar bînin, wê bermahiyên wan di bin destê xwe de hazir bigirin. Çawa ku di dema avakirina Komarê de bi heman bermahiyan xwestin avakirinê asteng bikin û piştî avakirinê jî çawa xwestin wê ji rêya pêşketinê bigirin, li pêşiya demokratîkbûnê jî îhtîmalên bi heman rengî hene. Eger **dîrok** xizneyeke bêhemta ya dersdanê ye herî zêde jî weke firsenda azadiyê ya **niha** li pêşiya wê, mirov dikare heta dawiyê jê sûdê werbigire.

PKKya ku xwe nûkiriye, xwe ji pêşîlêvekirinên şaristaniya demokratîk re amade kiriye, veguherîna xwe û ya Kurdan pêk aniye, pêngava wê ya bi navê KCK'ê amûra herî di cih de ya siyaseta demokratîk û aştiyêke bi rûmet e, ew ne amûra şer e. Ev wesfê wê yê bingehîn tê wê maneyê ku ew garantiya Tirkîya Demokratîk e. Hevgirtina dîrokî ya Anatolya û Mezopotamyayê di roja me ya îro de weke hevgirtina Tirkîya Demokratîk û Kurdistanê Azad ji bo pêkhatin û zayînê janê dikişîne. Ji bo mirov firsendê nede xêrnexwazên hundir û derve divê mirov hinekî guh bide dîrokê. Ji bo yê zanibin bibihîsin dîrok pisûlayek e ku ji rastiye şaş nabe. Ji bo yê bizanibin bixebitin jî xwesipartina civak û gelê welatê azad û demokratîk timî çavkaniya hêz û îlhamê ye.

Kengî 'Modela Çareserîya Pîrsgirêka Kurd û Pêşîlêvekirina Demokratîk' a bibe bersiva rastiye dîrokî û şertên rojane yê Tirkîyê, bi cih werin anîn, hingî dîrok wê bi tenê ji bo wê bi awayekî azad neherike, di heman demê de ji bo gelên Rojhilata Navîn jî wê bibe rêya pêşketina demokrasî, wekhevî û azadiyê. Li dijî mêtîngerî û dagirkeriya hêmanên modernîteya kapîtalîst li ser çanda herêmê, wê pêşketina hêmanên modernîteya demokratîk bihêle ku weke sistemeke di cih de ya ku li rastiye xwe yê dîrokî vedigere bi hêz û xwedîderfet bibe. Heye ku dîrok yekem car ne weke dîroka dagirkerî, mêtîngerî û her cure fetihkariyê, lê weke dîroka civaka ji jiyana ferdên azad, wekhev û demokratîk pêkhatî were nivîsandin.

15'ê Tebaxê 2009

Abdullah Öcalan

Îmralî